

OSMANLI KÜLTÜR MİRASIMIZ

BÂTİNÎLİK

MEHMET ŞERAFETTİN YALTKAYA

SADELEŞTİREN
ÜMRAN KIRTAĞ

BÂTİNÎLİK

— Makaleler —

Mehmet Şerafettin Yaltkaya

Sadeleştiren

Ümran Kırtak

Proje	:	Osmanlı Kültür Mirasımız
Proje Genel Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Proje Editörü	:	Asım Sarıkaya
Kitap Adı	:	Btnlik
Müellif	:	Mehmet Şerafettin Yaltkaya
Sadeleştiren	:	Ümran Kırtak
Editör	:	Dr. Öğr. Üyesi Muhyettin İğde
ISBN	:	978-625-7617-18-5
SAMER Yayınları	:	88
Proje Kitaplığı	:	34
Dizgi & Kapak	:	SAMER

KS Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KS Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletifim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2021

İÇİNDEKİLER

Sadeleştirenin Önsözü	5
Mehmet Şerafettin Yalrkaya	8
A. Hayatı	8
B. Eserleri	9
C. Hakkında Yapılan Çalışmalar	10

– BÂTİNÎLİK –

Fatimîler ve Hasan Sabbah	14
Nâsır-ı Hüsrev	52
Karâmita ve Sinân Râşidüddîn	74
Bâtînlük Tarihi	117

SADELEŞTİRENİN ÖNSÖZÜ

Şerafettin Yaltkaya'nın sadeleőtirdiđimiz makaleleri, batınî anlayıő ve imamet teorisi etrafında Őekillenen İsmâilîyye mezhebinin, Hasan Sabbah öncesi oluőumunu ve sonrasında meydana gelen deđiŐiklikleri, İsmâilîyye'nin etkili daileri Nâsır-ı Hüsrev, Sinân Râşidüddîn ve Hasan Sabbah çerçevesinde ele almaktadır. Cafer Sadık'ın 148/765'teki ölümünden sonra, imametın nass ve tayinle Cafer'in en büyük oğlu Muhammed b. İsmail'in soyundan gelen imamların hakkı olduğunu iddia eden Şii topluluğa İsmâilîyye denir. İsmâilîliler ile ilgili pek çok isimlendirme bulunmakla beraber makalede sıklıkla geçen Bâtıniyye ifadesi de İsmâilîlerin, dini nassları zâhir ve bâtin olarak ikiye ayırmaları ve bâtinî anlama daha fazla önem vermeleri nedeniyle¹ kullanılan bir tabirdir.²

Bu çalışma dört makaleden oluőmaktadır. Çalıőmamızın ilk makalesi "Fâtımîler ve Hasan Sabbah" tır. Hasan Sabbah İnan'da Nizarî-İsmâilî Devleti'nin kurucusudur.³ Hasan Sabbah ve faaliyetleri yerli yabancı birçok çalıőmaya konu olmuştur. Bu makalede öncelikle Fâtımî Devleti'ne değinilmekte

¹ Tan, Muzaffer, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, 243.

² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 180.

³ Özaydın, Abdülkerim, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, 347.

daha donra Selçuklu Sultanı Melikşah ile Hasan Sabbah arasında geçen mektuplaşmaya yer verilmektedir. Makale daha önce Adnan Adıgüzel tarafından sadeleştirilmiştir.⁴ İkinci makalede İsmâilî dailerinden Nâsır-ı Hüsrev'e yer verilmektedir. Gerçek şahsiyeti hakkında bilgiler yetersiz olmakla beraber onunla ilgili yapılan bütün çalışmalarda Fâtımî-İsmâilî hiyerarşisinde en yüksek makamı temsil eden imamdan sonra gelen hüccet makamında olduğu belirtilmektedir.⁵ Üçüncü makalenin ana konusu olan Sinân Râşidüddîn (ö.589/1193) ise, Suriye'deki Nizarî İsmâilîleri baş daisidir.⁶ Makale Sinân Râşidüddîn başta olmak üzere İsmâilîlerin İslam tarihinde siyasi rolleri ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Sonrasında ise Bâtınîlerden Ebû Firas b. Cevşen tarafından Sinân Râşidüddîn hakkında aktarılan menkıbeler yer almaktadır. Yaltkaya'nın bu makalesi Sinân Râşidüddîn'in hayatı hakkında Türkçedeki ilk kaynaktır. Bu makale Bernard Lewis'in, Haşhaşiyûn adlı eserinde (1967) yıllar sonra temel kaynak olarak gösterilmiştir.⁷ Son çalışmada ise Bâtınîlik tarihi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu makale de Halil İbrahim Bulut tarafından latine edilerek değerlendirilmiştir.⁸

Sadeleştirmemizde makalelerin üslubunu ve bütünlüğünü bozacak herhangi bir değişiklikten kaçınılmıştır. Müellif metinlerde alıntılardığı bölümlerin Arapçasına da yer vermektedir. Biz de Arapça bölümleri aynen aktardık ancak son kısımlarda yer alan menkıbe, mektup gibi uzun alıntılarda sadece Yaltkaya'nın çevirilerini sadeleştirip, Arapça kısımlara ise yer vermedik. Sadeleştirmede uyguladığımız diğer yöntemler ise şunlardır:

1. Makaleler Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde 1926-1928 yılları arasında yayımlanmıştır.

⁴ Adıgüzel, Adnan, "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fatımiler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2014, XII, 187-220.

⁵ Azamat, Nihat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 396.

⁶ Daftary, Farhad, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV, 467.

⁷ Kazancıgil, Aykut, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, "Ordinaryüs Profesör Mehmet Şerefeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları" 2001, X, 248.

⁸ Bulut, Halil İbrahim, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, "Yaltkaya'nın 'Bâtınîlik Tarihi' Makalesi (Tahlil, Değerlendirme ve Neşir)" 2018, II, 223-270.

2. Metinlerde yer alan duygu ifade eden noktalama işaretleri aynen kullanılmıştır.

3. İsmâîlî öğretinin temel kavramları, felsefî ve kelâmî terimler sadeleştirilmemiştir. (Dai, Hâdiye Daveti, Hudûs, Külli Akıl gibi.)

4. Eş anlamlı kelimelerin art arda kullanıldığı yerlerde bir tanesi tercih edilmiş, kolay anlaşılır olması için cümlenin öğelerinin dizimi günümüz kullanımına uygun hale getirilmiştir. Anlamın anlaşılır olması için bazı yerlerde noktalama işaretleri eklenmiştir.

5. Müellifin ismi dil devrimi dolayısıyla çeşitli çalışmalarda kimi zaman Şerafeddin, kimi zaman Şerafeddin olarak farklı şekillerde yazılmıştır. Ancak biz günümüz dil kurallarına uygun olarak Şerafettin şeklindeki kullanımı tercih ettik.

6. Tarafımızdan yapılan açıklama ve çevirilere sad. ibaresi eklenmiştir.

7. Ayet numaraları ve hadislerin kaynaklarının belirtilmediği yerlerde ayet numaraları ve hadislerin kaynakları ilave edilmiştir.

“Son dönem Osmanlı İlmî Müktesebâtını Günümüze Taşıma Projesi” kapsamında alanımızla ilgili yakın tarihte yapılan bu çalışmaları sadeleştirmemize vesile olan SAMER Yayınlarına, çalışma konusunda bizi cesaretlendiren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Feyza Betül Köse’ye, çalışmanın editörlüğünü yapan Dr. Öğr. Üyesi Muhyettin İğde Hocama ve maddi manevî desteklerinden dolayı eşime teşekkür ediyorum.

Ümran Kırtak
Gaziantep - 2021

MEHMET ŞERAFETTİN YALTKAYA

A. Hayatı

Mehmet Şerafettin Yaltkaya, 17 Kasım 1880 tarihinde İstanbul Koca Mustafa Paşa'da doğdu. Aslen Ürgüplü olan ve Kalelizâde lakabıyla tanınan bir ailenin çocuğudur. Babası Kadiriyye tarikatı şeyhlerinden Cerrahpaşa Cami imamı Hafız Mehmet Arif Efendi, annesi Atiye hanımdır. Yaltkaya, Firuz Ağa sıbyan mektebinde okuduktan sonra¹ hocası Hacı Mehmet Efendi'den okuyarak dokuz yaşında hafız oldu. Mehmet Şerafettin'in asıl adı ve ilk şöhreti Hafız Mehmet'tir. Rüştüye öğrenimi esnasında ve daha sonraki yıllarda, çevresinin de yardımıyla Arapçasını üst düzeye çıkardı.² Sicil kayıtlarında Türkçe, Arapça ve Farsça okuyup yazdığı belirtilmektedir.³

Mehmet Şerafettin Davut Paşa Rüştüyesi ve Daru'l-Muallimin'den mezun oldu. (1899) Beyazıt ve Fatih camilerinde medrese tahsili görerek icazet aldı. (1902) Daru'l-ilm ve't-ta'lim adlı özel mektepte ders nazırlığı yaptıktan sonra (1908-1909) Bandırma Numune Rüştüyesi'nde baş muallimlik görevinde bulundu. Ruûs imtihanını verince Beyazıt Cami'nde derse çıktı. Çeşitli

¹ Kara, İsmail. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2013, XLIII, 308.

²Kazancıgil, Aykut, 238.

³ Kara, 308.

medrese ve liselerde birçok ders okuttu. Bu sayede hem medreseleri hem de modern eğitim kurumlarını yakından tanıdı, din eğitimi ve öğretimi açısından imkânlarını ve problemlerini gördü. Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi açıldığı tarihten üniversite reformuyla kapatılışına kadar (1924-1933) kelim tarihini, İslam dini felsefesi müderrisliği yaptı. Kelam tarihi ders notları yazdı. Fakültenin dergisinde kelim, İslam felsefesi, Arap edebiyatı, mezhepler tarihi, tasavvuf tarihi alanlarında tercüme ve telif makaleler yazdı. Üniversite reformuyla İlahiyat fakültesi kapatılınca ordinaryüs profesör unvanıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan İslam Tetkikleri Enstitüsü müdürlüğüne getirildi.⁴

1942'de Diyanet İşleri Başkanlığına getirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde dil devrimine, yaptığı tercüme, Türkçenin zenginliği üzerine kaleme aldığı makaleler ve öz Türkçe kelimeler kullanarak yazdığı dini kitaplar sayesinde katkıda bulunmuştur. Türk İslam tarihine dair önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olan Yaltkaya, unutulmuş bazı Türkçe sözcükleri yeniden dilimize kazandırmıştır.⁵

Yaltkaya, 23 Nisan 1947'de Diyanet İşleri Başkanlığı görevindeyken vefat etti. Vasiyeti gereği kütüphanesi Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne verilmiştir.⁶

B. Eserleri

Mehmet Şerafettin Yaltkaya, çeşitli konularda birçok eser vermiş, çeviriler yapmıştır. Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad, Mihrab, İslam Mecmuası, Türk Yurdu, Milli Tettebbular Mecmuası, Daru'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Türkiyat Mecmuası, Fel-

⁴ Kara, 308-309.

⁵ Özteke, Fatih. *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, "Dil Devriminin İçinde Yer Almış Bir Diyanet İşleri Başkanı: Mehmet Şerafettin Yaltkaya", V, 51, 553-568.

⁶ Kara, 309.

sefe yıllığı, Türk Tıp Tarihi Arkivi, Atsız Mecmua, Yeni Fikir, Vakıflar, Ülkü, İş gibi dergilerde ve Beyanu'l-Hak, Hikmet, Dersaadet ve İkdam gazetele-
rinde telif, tercüme, bir kısmı hacimli makaleleri yayımlanmıştır.⁷ Biz daha
çok ilahiyat alanı ile ilgili yazmış olduğu eserlerinden birkaçını aktaracağız.⁸

1. İbn Esirler ve Mehasir-i Ulema (Hanımlara mahsus gazete matbaası, İstanbul 1322/1906),
2. Tarih-i Kur'an-ı Kerim (Hakayık-ı İslamiye Kütüphanesi 1331/1915),
3. İçtimai İlmi Kelam, İslam Mecmuası süreli yayın, 1330/1331-1914/1915,
4. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1340/1924,
5. İbn Sina, Hayy b. Yakzan tercümesi (1937),
6. Risale fi Fezaili'l-Etrak, Cahız'dan tercüme, Türk Yurdu, V (1329/1913) 894-900, 932-936, 988-991, (İstanbul),
7. Selçukîler Devrinde Mezahib, Türkiyat Mecmuası, I, 101-118 (1925),
8. Sencer ve Gazali, Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, (İstanbul 1925),
9. Kaderiye yahut Mu'tezile, Daru'l-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, (İstanbul 1930).

C. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in erken döneminde yaşamış olduğundan hakkında çeşitli makaleler, gazete yazıları, yüksek lisans tezleri ve sempozyum bildirimleri kaleme

⁷ Kara, 310.

⁸ Eserleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Kazancıgil, Aykut. 246-252.

alınmıştır. Biz burada erişebildiğimiz dört yüksek lisans tezine yer vereceğiz:

1. Annadınç, Mustafa, *Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya'nın Kelamî Meselelere Dair Görüşlerinin Tetkiki ve Tahlili*, Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam bilim Dalı, Ankara, 2007.

2. Boyraz, Abdurrahman, M. *Şerefeddin Yaltkaya ve Kelami Görüşleri*, Marmara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, İstanbul, 1995.

3. Engizek, Bünyamin, *Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın İctimai İlm-i Kelam Anlayışı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2012.

4. Ovacı, Hüseyin, *Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947)'nin Mezhepler Tarihi ile İlgili Çalışmaları (Tahlil ve Değerlendirme)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Sivas, 2010.

Kaynakça

Adıgüzel, Adnan, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın Fâtımîler ve Hasan Sabbah Başlıklı Makalesinin Sadeleştirilmesi", XII, 2014, 187-220.

Azamat, Nihat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 395-397.

Bulut, Halil İbrahim, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, "Yaltkaya'nın 'Bâtînlilik Tarihi' Makalesi (Tahlil, Değerlendirme ve Neşir)" II, 2018, 223-270.

Daftary, Farhad, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, 467-468.

Kara, İsmail, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 308-310.

Kazancıgil, Aykut, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, “Ordinaryüs Profesör Mehmet Şerefeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları” İstanbul, 2001, X, 237-265.

Özaydın, Abdülkerim, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI, 347-350.

Özteke, Fatih, *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, “Dil Devriminin İçinde Yer Almış Bir Diyanet İşleri Başkanı: Mehmet Şerafettin Yaltkaya”, 2017, V, 51.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* çev. Mustafa Öz, IV. Bsk, İstanbul 2017.

Tan, Muzaffer, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, IV. Bsk, Ankara 2015.

BÂTINÎLİK

— Makaleler —

Mehmet Şerafettin Yaltkaya

FATİMÎLER VE HASAN SABBAH¹

Arap dâhilerinden olan Muâviye b. Ebû Süfyân nihayet Şam'da bağımsızlık kazanmış ve rekabet sahasında terk etmiş olduğu İmam Hüseyin'i oğlu Yezid'e bırakmıştı. İmam Hüseyin'in Kerbela'da korkunç bir şekilde şehit edilmesi üzerine, işledikleri günahın dehşeti karşısında vicdanlarını susturamayan Kûfeliler, Tevvabün adıyla mal ve canlarıyla öç almak için ortaya atılmışlar ve reisleri Süleyman b. Surad'ın davetiyle Medayin, Basra ve diğer taraflardan kendileri gibi pişmanlık yükü altında ezilen birçok kişiyle hareketlerinin çemberini genişletmişlerdi.

Muhtar es-Sekafî de Hicaz'da Abdullah b. Zübeyr'den yüz bulamayınca Kûfe'ye gelmiş ve Mehdi olarak vasıflandırdığı, Hz. Ali'nin Beni Hanife'den cariye edindiği Havle'den olan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin veziri olduğunu söyleyerek İmam Hüseyin'in katillerinden intikam almak üzere hareket eden bu samimi insanların arasına katılmıştı.

Muhtar es-Sekafî Kerbela vakasını yapanların birer birer cezalarını vermişse de bu suretle Kûfe ve diğerlerini elde etmiş oldu ki esasen Emevi Hali-

¹ Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, "Fatimiler ve Hasan Sabbah" *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, Teşrinisani 1926, 1 (4), 1-44.

fesi Mervan, Abdullah b. Zübeyr ve Havâric’den Necde’nin ellerinde itikadî olarak büyük bir ayrılığa uğramış ve parça parça ayrılmış İslam âlemi onun çıkarmış olduğu ihtilaf ile tamamen maddi ve manevi büyük bir anarşiye düşmüştü.²

² Muhtar es-Sekafi Abdullah b. Zübeyr’den yüz bulamayınca Muhammed b. Hanefiyye’nin Mehdi olduğunu iddia ederek onun adına hareket etmek üzere Kûfe’ye geldiği zaman kendisinin Muhammed b. Hanefiyye tarafından gönderilmiş olduğundan şüphe edenler, gerçeği araştırmak için Muhammed b. Hanefiyye’ye gitmişler ve onun “Düşmanlarımızdan intikamımızı almak üzere ayaklanan kişinin şahsiyetini dikkate almam.” demesiyle uygun bir durum olduğunu görmüşlerdi. Muhtar es-Sekafi bunların olumsuz bir cevapla gelmelerinden korkuyorken, bu olumlu haberden yararlanarak kendisini, Muhammed b. Hanefiyye’nin görevlendirdiğini onayladı. Abdullah b. Zübeyr, Muhtar’ın Kûfe’yi elde ederek halkı Muhammed b. Hanefiyye adına davet ettiğini duyunca endişeye kapılıp Mekke’de bulunan Muhammed b. Hanefiyye’yi kendisine biat etmesi hususunda sıkıştırdı. Belirlediği güne kadar biat etmediği takdirde yakılarak öldürülüp, cezalandırılacağını söyledi. Muhammed b. Hanefiyye bu zorunluluk karşısında Muhtar’dan yardım istemeye mecbur oldu. Muhtar bu durumu fırsat bilerek derhal asker ve para ile kendisine yardıma koştu. Abdullah b. Zübeyr’in Muhammed b. Hanefiyye’ye vermiş olduğu müddetin bitmesine iki gün kalmıştı. Kendisini yakmak üzere Abdullah b. Zübeyr birçok odun hazırlamıştı. Asker yetişip Muhammed b. Hanefiyye’yi kurtarmış ve Harem-i Mekke’de kılıç çekmeyi çirkin gördüklerinden kılıç yerine ellerine birer sopa almış veyahut Abdullah b. Zübeyr’in hazırlamış olduğu odunlar ile savaşmaya hazırlanmış bulduklarından Abdullah b. Zübeyr bunları Haşebiye diye alaya almıştı ki Kûfe’nin en büyük âlimlerinden Şa’bi’nin de Şia’yı Haşebiye olarak adlandırması (*Minhacü’s-Sünne*, c. I, s. 6) bu sebeptedir. İbn Reste’nin *el-A’lak’ın-Nefsiyye*’sinde (s. 217, Lieden baskısı) bunlara bu adın verilmesi hususunda başka bir olayın anlatılmakta olduğunu da biliyoruz. Muhammed b. Hanefiyye bu olaydan kurtulmuşsa da Muhtar’ın öldürülmesinden sonra yine Abdullah b. Zübeyr tarafından baskı yapıldığından Abdullah b. Mervan’ın davetiyle Şam’a hareket etmiş ve bu da Muhammed b. Hanefiyye’ye kendisine biat teklifinde bulunduğundan tekrar Mekke’ye dönmüş ve buradan Tai’fe yolculuk etmişti. Haccac Mekke’de Abdullah b. Zübeyr’i kuşatma altına aldığı zaman Muhammed b. Hanefiyye, Abdülmelik’e biat etmeye mecbur edildi. Birkaç sene sonra (80 veya 81/699-700) tarihinde eceliyle vefat etti. Muhtar es-Sekafi’nin diğer ismine nispetle Keysaniyye denilen bu mezhep taraftarlarından bazıları kendisinin Mehdi-i Muntazar (Beklenen Mehdi sad.) olup Medine dağlarından Radva’da hayatta olduğunu bal ve su kaynakları arasında yaşadığını kabul edip zamanı gelince meydana çıkacağını söylüyorlardı. Meşhur şairlerden Kuseyyir ‘Azze ve Seyyid el-Himyer’de bu inançta olduklarından mezhep inananları gibi Muhammed b. Hanefiyye’nin vefat etmiş olduğunu kabul etmiyor ve Radva dağında yaşadığı hakkında birçok şiir söylüyorlardı. Şiirlerdeki Gaip İmam/Mehdi-i Muntazar inancı esas itibarıyla Keysaniyye’den alınmış olduğu gibi bunlardaki beda’ da ilk defa Muhtar tarafından ortaya konulmuştu. Şöyle ki: Musab b. Zübeyr Kûfe’ye doğru yöneldiği zaman Muhtar etrafındakilere kendilerinin zafer kazanacaklarını söylemişti. Mus’ab gelip kendilerini mağlup edince etrafındakiler sözünün yalan çıktığını kendisine söyleyerek itiraz etmişlerdi. Muhtar bunlara, siz Kur’an-ı Kerim’deki "بمحو الله ما يشاء و ثبت و عنده ام الكتاب" "Allah-u Teala dilediğini siler ve dilediğini yerinde

Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Mus'ab aracılığıyla Muhtar'ı ortadan kaldırmışsa da Emevilerin hatta tüm Arapların en zalimi olan Abdülmelik b. Mervan da Zalim Haccac'ı yetkilendirerek Abdullah b. Zübeyr'in hayatına son vermiş ve İslam âlemine hâkim olmuştu.

Birçok savaş ile yorulmuş olan halkın motivasyonu I. Velid ve kardeşi Süleyman zamanlarında bina inşası vesaire ile yatıştırıldılar. Bunları takiben hilafet makamına geçen Ömer b. Abdülaziz ümmetteki barış ve sükûnu temsil etti.

Fısk ve fücürundan dolayı Beni Ümeyye'nin sefihi adını almış olan II. Yezid'in Sellâme ve Habbâbe adındaki sevgilileriyle dalmış olduğu zevk ve eğlence âlemi milletin ruhunda meydana gelmiş olan yeni eğilimleri gösteriyordu.

II. Yezid'den sonra halife olan Hişam zamanında Kûfelilerden on beş bin kişi Zeynelabidin adıyla bilinen Ali b. Hüseyin'in oğlu Zeyd b. Ali'ye biat ederek ayaklanmışlarsa da meydana gelen savaşta kendisini terk etmiş olduklarından Zeyd şehit düşmüştü.³

Bu olayda Horasan'a kaçmayı başaran Zeyd'in oğlu Yahya da II. Velid zamanında Cüzcan tarafında ayaklanmışsa da bu da babasının akıbetine

bırakır ve her kitabın aslı olan levh-i mahfuz onun nezdindedir." Rad suresi, 13/42- ayet-i kerimesini okumadınız mı?!.. diye yalanını tevil etmeye kalkışmıştı. İslam dinine mensup olanlardan ilk defa nübüvvet iddia ederek kendisine vahiy geldiğini söyleyen Muhtar'dır. Muhammed b. Hanefiyye, Muhtar'ın dinî aşırılıklarına son vermek üzere kendi imametini kabul edenlerle görüşmek için Kûfe'ye gelmek istemişse de Muhtar elinden başkanlığı kaçırmak korkusuyla etrafındaki askerlere "Biz Mehdi olan Muhammed b. Hanefiyye'nin biatını kabul edenlerdiniz. Lakin mehdimin alameti vücuduna vurulan kılıcın kendisine hiçbir etkisi olmamasıdır." demiş ve Muhammed b. Hanefiyye bunu duyunca Mekke'de de kalmaya mecbur olmuştu. Muhtar'ın Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmü Hani'nin oğlu Ca'd ailesinden, Hz. Ali'nin kürsüsü olarak kabul ettiği ılgın ağacından yapılmış eski bir kürsüye kutsiyet atfederek kendi mensuplarına bunu Beni İsrail'in tabutu konumunda kabul ettirmesi meşhurdur.

³ Kûfelilerin Zeyd b. Ali'yi terk etmelerine sebep; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında kendisine sordukları soruya cevaben: Babası Zeynelabidin'in bunları daima hayır ile andığını ve kendisinin de bu fikirde olduğunu söylemiş olmasıdır. Arapçada terk manasına gelen Rafaza ve Rafıza isminin Şiilere verilmesine sebep de Zeyd'in bu olay esnasında onlara "Beni bırakınız" manasına gelen *رفضتموني* demesi olmuştur.

uğramıştı. Bu ayaklanmalardan ders almış olan Emevilerden I. Velid'in oğlu III. Yezid en çalışkan ve kendileri için en tehlikesiz unsur olan Mu'tezile'ye dayanarak II. Velid'i öldürüp yerine geçti. Selefinin aksine diyanet ve takvasıyla meşhur oldu. Altı ay hilafette kaldıktan sonra vefat edince kardeşi İbrahim ve bundan sonra son Emevi halifesi Mervan hükümdar oldu. Mervan'ın beş sene süren hükümdarlığı esnasında kendiyile beraber Emevi hükümeti de son zamanlarını yaşamış ve yönetimine uğrayan felaketler bu az zamana sığmayacak kadar birbirleri içinde aralıksız devam etmiş sonunda kendiyile beraber Emevi Devleti de son bularak yerine Abbasi Devleti kurulmuştur.

*

*

*

Muhtar es-Sekaff'nin diğer ismine nispetle Keysaniyye adını almış olduğunu söylediğimiz mezhep taraftarları imametinin yönlendirilmesi konusunda aralarında birçok ihtilafa düşmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı Muhammed b. Hanefiyye'den sonra oğlu Ebû Hâşim'in imametini kabul ederek bunun vefatı esnasında imameti Abbasilerin ilk iki halifeleri olan Abdullah es-Seffâh ve Ebû Cafer el-Mansur ile İmam İbrahim'in babaları olan İmam Muhammed'e bıraktığını veyahut doğrudan doğruya Benî Zîşân tarafından amcası Abbas'ın imameti konusunda karar alındığını ve oğuldan oğula geçmek üzere İmam İbrahim'e kadar gelip İmam İbrahim'in de imameti kardeşi Abdullah es-Seffâh'a vasiyet ettiğini söylüyorlardı. Hangi yolla olursa olsun Ravendiye denilen bu mezhep taraftarlarının imam tanıdıkları İmam Muhammed ilk defa (109/729)'da Horasan'a Ziyad adında bir dai göndermiş ve özellikle bu daiye; Fâtımîlere aşırı muhabbetiyle bilinen Nisabur halkından Galip adındaki kişiyle temasa geçmemesini tavsiye etmişti. Bunun Merv'de öldürülmesi üzerine Ammar b. Yezid adında başka bir dai göndermişti. Ammar Horasan'da güzel karşılanınca kendisine Haddaş adını vererek saklı inancını açığa vurup, Horasanlıların birbirlerinin kadınlarını kullanmalarına müsaade etmiş, oruç, namaz ve hac gibi dini vazifeleri tevîl

ederek bunların; imamın ismini bildirmemek, kendisine dua etmek ve kendisini ziyarete gitmekten ibaret olan hususların birer sembolü olduğunu söylemişti. İmam Muhammed'in vefatında yerine geçen oğlu İmam İbrahim de Ebû Hâşim Bekir adında birini Horasan'a göndermiş ve bu da Merv'de nakipleri ve daileri toplayarak İmam Muhammed'in vefatını bildirmiş ve İmam İbrahim adına biat alıp Beni Abbas taraftarları adına toplanan paralarla beraber dönmüştü.

Beni Abbas taraftarlarının en önemli adamı olan Ebû Müslim Horasanî de Horasan halkı üzerinde senelerden beri işlemiş ve kendilerini tamamıyla Abbasilere bağlamış olduğundan (129/747)'de Merv'de Abbasi davetini açıkça ortaya koymuştu. Son Emevi halifesi adı geçen Mervan'ın Horasan valisi Nasr b. Seyyâr siyahlar giymiş olan bu kişiye karşı koymanın mümkün olmadığını pek acı bir şekilde hissetmiş ve yalnız davet sahibinin İmam İbrahim olduğunu merkeze bildirmişti. Gâh Hicaz gâh Şam bölgesinde ibadet ve inziva ile ömür geçiren bu davet sahibi Şam köylerinden Hamime'de tutuklanıp Harran hapisanesinde zehirlense de Ebû Müslim, Horasan'ı tutmuş ve gönderdiği kalabalık bir ordu Mervan'ın Irak ordusunu bozguna uğratmış ve Kûfe'de İmam İbrahim'in kardeşi Abdullah es-Seffâh'a biat edilmişti. Mervan'ın Musul ile Erbil arasındaki Zap Suyu kenarındaki mağlubiyeti ise bu büyük devrimi güçlendirmiş ve Emevilere son vermiştir.

*

*

*

Abdullah es-Seffâh hilafetinin beşinci senesi tamamlanmadan Enbar'da vefat edince yerine kardeşi Ebû Cafer el-Mansur geçti. Amcaları Abdullah b. Ali'nin ayaklanmasını yine Ebû Müslim Horasanî aracılığıyla bertaraf etti. Bundan sonra Abbasilere koca bir devlet bahşetmiş olan Ebû Müslim'in hayatına son verdi. Ebû Cafer el-Mansur'un huzurunu kaçırان yegâne nokta vardı, o da Alevilerden birçok parlak rakibi bulunmasıydı.

Emevilerin son günlerinde Benî Hâşim'in Tâlibî ve Abbasî zümreleri toplanarak, kendilerinin uğradıkları baskı ve takibi Emevilerin siyasi zayıflıklarıyla beraber halkın kendilerine olan meyil ve muhabbetlerini görüşerek harekete geçmeye karar verdiler. Nefsü'z-Zekiyye adıyla bilinen Hz. Hasan'ın torununun çocuğu Muhammed b. Abdullah'ı kendilerine başkan seçmişlerdi ki bu toplantıda Cafer Sadık ve Nefsü'z-Zekiyye'nin babası Abdullah el-Mahz ve diğer Tâlibî ileri gelenleriyle beraber Abdullah es-Seffâh ve kardeşi Ebû Cafer el-Mansur ve diğer bazı Abbasi ileri gelenleri de bulunmuşlardı.

Ebû Cafer el-Mansur bu toplantıda kendisine biat etmiş olduğu en-Nefsü'z-Zekiyye'yi öldürmek veya azletmek için girişimlerde bulundu. Nefsü'z-Zekiyye gizlenmiş olduğundan Ebû Cafer Mansur bunun babası olup onun zamanında Tâlibîlerin şeyhi olan adı geçen Abdullah el-Mahz'ın kardeşlerini, oğullarını ve çocuklarını yakalayarak Kûfe'de vefatlarına kadar onları hapsedti. Hasan ve yüzünün güzelliğinden dolayı ed-Dîbâcû'l-Esfar adıyla anılan Hz. Hasan'ın diğer torununun oğlu Muhammed b. İbrahim'in üzerlerine bir sütun yaptırarak hayatlarına çok kötü bir şekilde son verdi.

Nefsü'z-Zekiyye; babası ve akrabasının zenciler içinde Kûfe hapishanesine götürülmesi üzerine esasen herkes tarafından saygı ve şerefe mazhar olmuş bir kişi olduğundan Medine'de ortaya çıkarak tüm halkı kendisine bağladı ki o tarihte Medine'nin en büyük âlimi olan İmam Malik de bu hususta halka uygun bir fetva vermişti.⁴ Ebû Cafer Mansur'un bunun üzerine gönderdiği bir ordu ile Medine civarında meydana gelen savaşta kendisi

⁴ Nefsü'z-Zekiyye'nin hilafetine önceden bağlanmış olduğundan Ebû Cafer Mansur'un hilafetine sıhhsiz gözüyle bakılıyordu. Bir de pek çok fazileti kendinde toplayan Nefsü'z-Zekiyye Muhammed b. Abdullah'ın, Mehdi olduğu hakkında halkın düşüncesi tamamıyla hazırlanmış bulunuyordu. Kendi isminin Muhammed ve babasının isminin Abdullah olması da bu itikadı güçlendiriyordu. Çünkü "لو بقي من الدنيا يوم لظول الله ذلك اليوم حتى يبعث فيه مهدنا اوقاء منا اسمه كاسمي واسم ابيه" "Eğer dünyanın ömründen bir gün bile kalmış olsa Cenâb-ı Hak ismi benim ismim ve babasının ismi babamın ismi gibi olan Mehdi veya Kaimimizi gönderinceye kadar o günü uzatır." suretiyle olan hadis-i şerif bu zata yorumlanıyordu. (*Sahih-i Tirmizi*, c. II, s. 36. sad.)

öldürülmüş ve aynı ordu Basra'da ayaklanan kardeşi İbrahim'i de Kûfe yakınında mağlup ederek şehit etmişti. Harun zamanında ayaklanan kardeşleri Yahya da Harun'un zulmüne uğramıştı. Me'mun'un veziri Fazl b. Sehl'in çabalarıyla Ali b. Musa er-Rıza'nın veliahtlığı da sonuçsuz kalmıştı.

Abbasilere rakip olan Aleviler, birçok şehit verdikten sonra sonunda halife Muktedir zamanında İfrikiyye'de bir hükümet kurmayı başardılar. Aleviler-Fâtımîler adıyla bu hükümetin ilk halifesi Ebû Muhammed Ubeydullah'tı. Buna nispetle bu hükümete Ubeydiyye-Beni Ubeyd de denilir. Cafer Sadık'ın oğullarından İsmail'in imametini kabul ettiklerinden İsmâiliyye adını da alırlar.⁵ Aynı zamanda bunlara Seb'iyye de denilir. Zira bunlara göre haftanın günleri, gökler ve yıldızlar yedi olduğu gibi şeriat getiren peygamberler de Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve İsmail b. Cafer olmak üzere yedidir. İmamların sayısını da yedi sayısı üzerinde döndürürler. Gizli imam kabul ettiklerinden veyahut Kur'an'ın ve hadislerin asıl istenen yönlerinin bâtınları olduğunu iddia ettiklerinden kendilerine Bâtıniyye ve dailerinden Hamdan Karmat'a nispetle Karâmîta ve Melahide adlarını da alırlar. Bunlara 201/817'de Azerbeycan'da ortaya çıkmış olan Babek'e nispetle Babekiyye, Abbasilerin siyah başlıklarına zıt olarak onlara karşı ayaklandıklarında Babeklerin kırmızı elbiseler giymiş olmalarından dolayı Muhammire de denildiği gibi Mecusiler'in ibahiyyunundan olan Mazdek ile önceliklerde değilse de sonuçta birleşmiş olmalarından dolayı Mazdek'in lakabından alınan Hürremiyye⁶ olarak da adlandırılır. Bunlara Talimiyye de

⁵ Hz. Ali'den başlayarak altıncı imam olan Cafer Sadık'a kadar gelen kişilerin imametinde ittifak bulunan İmamiyye, Cafer Sadık'tan itibaren iki fırkaya ayrılmışlardır. İmamiyye-İsnâaşeriyye Cafer Sadık'tan sonra oğlu Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Hadi, Ali Sabir, Hasan Tahir ve Muhammed Mehdi'nin imametini kabul edip on ikincileri olan Muhammed Mehdi'de durmuş olduklarından İsnâaşeriyye adını almışlardır. İsmâiliyye ise Cafer Sadık'ın diğer oğlu İsmail'i imam kabul etmişlerdir. Bu İsmail her ne kadar babası Cafer Sadık'tan önce ölmüşse de babası Cafer Sadık tarafında bunun imametinin belirlenmiş olduğunu ve bunun faydasının da imametinin bunun evladından devam edecek olması olduğunu iddia ederler.

⁶ Hürrem kelimesini Arapça اخترام، سوکماک mastarından almak doğru değildir. Bu kelime Farsçadır.

denildiğini asla unutmamamız gerekir. Çünkü mezheplerinin son şekli, aklın tasarrufuna engel olup masum imamın öğretisine bağlanmaktır.

Fâtımîlerin I. Halifesi olan adı geçen Ebû Muhammed Abdullah'ın Hz. Ali'nin torunlarından olup olmaması hakkında tarihçiler arasında ihtilaf edilmişse de Abbasilerin bu rakip hükümeti genel fikirlerinden dolayı düşürmek için çokça çalışmış oldukları dikkate alınırsa bunların neseplerinin sıhhati aleyhindeki tarihi rivayetler gerçekten şüpheli sayılır.

Bütün Şiilerce yeryüzünün imamsız kalmayacağı kuralı olduğundan maddi güç ve kudrete sahip olmadıkça imam gizli kalarak halka delilleri yerine getirmek üzere daileri ortaya çıkar ve bu gizli imam adına halkı davet ederler.

İsmail b. Cafer Sadık'tan sonra İsmail'in oğlu Muhammed imam olmuş, maddi güce sahip olmadığı için ortaya çıkamayarak gizli kalmış ve bundan dolayı Muhammed Mektum adını almıştı. Bundan sonra Muhammed Mektum'un oğlu Cafer Musaddık ve sonra bunun oğlu Muhammed Habib gizli imamların üçüncüsü olmuştu.

Bunların daileri de Abbasilerin daileri gibi hükümet merkezinden uzak olmakla beraber cahil halk ile oturan ve aynı zamanda uzaklığından dolayı halkın imamın durumunu bilmesinin mümkün olmadığı yerleri seçiyorlardı. Bunların en önemli daileri olan Kûfeli Ebu'l-Kasım Rüstem b. Hüseyin b. Havşeb adındaki bir dülger; İmam Hüseyin'in türbesini ziyaret maksadıyla Yemen'deki Cened'den gelmiş olan Muhammed b. Fazl adında zengin bir Şii'nin ziyareti esnasında aşırı şekilde ağladığını görerek kendisine yaklaşmış ve Mehdi'nin Yemen'de ortaya çıkacağı hakkında birçok rivayette bulunarak buna veli, kendisine de el-Mansur min Âli Ahmed unvanını verip bununla Yemen dağlarında bulunan Aden Lâ'a'ya gelmişti. Bunlar burada Beni Musa denilen Şiiler arasında oturarak açıktan züht ve ibadet yapıp halka yakınlaşarak Yemen'de ortaya çıkacak olan Mehdi'ye davet etmeye başladılar. Halka birçok silah ve hayvan toplattırarak Mehdi'nin ortaya çıkma zamanının geldiğini ilan ettiler. Irak Şiilerinden de kendilerine katılanlar

olduğundan büyük bir kuvvet kazanarak etrafı yağmalamaya başladılar. İbn Havşeb bu cahil yerde ortaya çıkmış olduğundan aralarında Leyletü'l-İfâde (?) ve Evlâdu's-Safve (?)⁷, anne, kız kardeş, kendi kızlarını ve eşleri ortak kullanmak, şeriatı durdurma ve peygamberlere küfretmek gibi her şeyi mübah gören uygulamalar ortaya çıktı. İbn Havşeb Mağrip çevresini de amaçlarına uygun bularak buraya da Halvanî ve Ebû Süfyan adında iki dai göndermiş bunların vefatından sonra arkadaşlarından San'alı Ebû Abdullah eş-Şii'yi göndermişti. Ebû Abdullah Şii önce Mekke'ye gidip Kütâme hacılarına yaklaşarak bunların Ehli Beyt'e olan muhabbetlerini arttırmış ve açıktan züht ve ibadetle fevkalade hürmet ve muhabbetlerini kazanmıştı. Bunlar döndüklerinde kendileriyle beraber Mısır'a kadar gelmiş ve Ifrikiyye hükümdarı Beni Ağleb'e karşı olan durumlarının uygun olduğunu öğrenerek kendilerinden birçok bilgi almıştı. Mısır'da bunlara ayrılırken burada kendisinin eğitim maksadıyla kalacağını söylemiş ve bu maksadından dolayı kendini memleketlerine aşırı hürmetle davet ettirmeyi başarmıştı. 280/893'de Kütâme'ye ulaştıkları zaman Ebû Abdullah eş-Şii'yi misafir etmek için herkes can atıyor ve aralarında tartışma ortaya çıkıyordu. Ebû Abdullah Şii bu tartışmayı bertaraf etmek aynı zamanda bundan istifade etmek üzere Feccü'l-Ahyar denilen yere ineceğini ve rivayetlerde Mehdi'nin, kitman kelimesinden türemiş bir isimle anılan Kütâmeliler arasında Feccü'l-Ahyar'da ortaya çıkacağını söyleyerek kendisince bilinmeyen bu yerde bu isimde bir yer olduğunu öğrenince bu haberinin sıhhatine tamamı inandı. Mağriplilerce Ebû Abdullah el-Meşrikî adını alan bu dainin etrafında Berberilerden gelenler günden güne çoğalmaya başladı. Beni Ağleb'den II. İbrahim, Mile valisi vasıtasıyla Ebû Abdullah el-Meşrikî'ye dair bilgi istemişse de bu vali onun züht ve ibadet sahiplerinden olduğunu söyleyerek kendisinin siyasi bir önemi olmadığını bildirmişti. Bundan sonra Ebû Abdullah'ın bazı kasabaları ele geçirmesi üzerine II. İbrahim on iki bin kişilik bir ordu ile onun üzerine oğlunu göndermiş ve Ebû Abdullah'ı yenmişti. İbrahim'in vefatı ve Ebu'l-

⁷ Burada kullandığımız soru işaretleri müellife aittir. (sad.)

Kasım'ın öldürülmesinden sonra hükümdar olan III. Ziyadetullah'ın hükümet işleriyle ilgilenmemesinden istifade ile Ebû Abdullah el-Meşrikî, Mehdi'nin ortaya çıkmasının yaklaştığını ve yeryüzüne sahip olacağını ilan etmeye başladı. Aynı zamanda ilk Fâtımî halifesi Ebû Muhammed Abdullah el-Mehdi'yi Mağrib'e davet etti. Bağdat halifesi Müktefi bu davetten haberdar olunca küçük çocuğu Ebu'l-Kasım Nizar ile tüccar kıyafetinde kaçmayı başaran Ubaydullah'ın yakalanması için her tarafa emir vermiş ve kendisi Mısır'da yakalanmışsa da Mısır valisi İsa en-Nûşerî'nin kötü tedbirleri yüzünden kaçarak Trablus'un batısına girmeyi başarmıştı. Yanında bulunanlardan Ebû Abdillâh Şii'nin kardeşi Ebu'l-Abbas'ı Kayrevan'a gönderdi. III. Ziyadetullah, Mehdi'nin gelmekte olduğunu haber alınca Ebu'l-Abbas'ı tutuklattı. Kendisinin de tutuklanması için Trablus valisine emir vermişse de Ebu'l-Abbas'ın tutuklandığını haber alan Mehdi buradan Kastila'ya ve Kastila'dan da Beni Midrâr'ın idaresinde olan Sicilmase'ye gelmişti. Ziyadetullah o tarihte Beni Midrâr hükümdarı olan Elyasa b. Midrâr'a bu adamın Ebû Abdullah Şii tarafından mehdiliği ilan edilen kişi olduğunu bir mektupla bildirmesi üzerine Elyasa tarafından yakalanarak hapse atıldı. Bu esnada Ebû Abdullah Şii ise Ziyadetullah'ın elinde bulunan şehirlerden Mile, Satif ve diğer yerleri elde etmiş bulunuyordu.

Ziyadetullah kırk bin kişilik bir ordu düzenleyip Ebû Abdullah Şii üzerine göndermişse de bu ordu mağlup olduğundan Ebû Abdullah'ın önemi artmış, kazandığı yeni kuvvetlerle Tabne, Belzme şehirlerini de elde etmişti. Ziyadetullah'ın tekrar gönderdiği on iki bin kişilik bir orduyu da mağlup eden Ebû Abdullah'a karşı 295/908'de üçüncü defa bir ordu daha gönderilmiş bu ordu da mağlup olarak zaten zevk ve eğlenceye düşkün olan Ziyadetullah üzüntüsünden kendisini tamamıyla gününü gün etmeye ve zevke kaptırılmış, neticede Ebû Abdullah bu hükümetin elinde bulunan merkez hükümetten başka bütün şehirleri istila etmişti. Ebû Abdullah'ın; Beni Ağleb'den II. İbrahim tarafından gayet güzel bir yerde yapılan merkez hükümet kabul edilen Rakade üzerine hareket etmesi sebebiyle yine birçok mu-

harebeler ortaya çıkmış, Ziyadetullah Mısır'a kaçmaya mecbur olmuş ve 296/909'da Ebû Abdullah nihayet bu hükümetin merkezini de elde etmişti.

Ziyadetullah tarafından Kayrevan'da önceden durdurulmuş olan Ebû Abdullah Şii'nin büyük kardeşi Ebu'l-Abbas bu sırada Rakade'ye gelip, Ebû Zeki Temam b. Muarik'i yerine bırakarak büyük bir ordu ile Mehdi'yi kurtarmak üzere Sicilmas'e doğru hareket etti. Beni Midrâr hükümdarı Elyesa, Mehdi'ye baskıyla gelmekte olan Ebû Abdullah Şii ile alakası bulunduğunu itiraf ettirmek istediysede Mehdi inkâr etmekte ısrar ediyordu. Mehdi'nin baskıya uğradığını haber alan Ebû Abdullah, Elyesa'ya vaatlerde bulunarak mektup yazmış ve bu suretle Mehdi'nin hayatını kurtarmıştı. Mümkün olduğunca hızlı gelen Ebû Abdullah'ın ordusu şehre girip Mehdi ve oğlunu hapisten çıkarmayı başarmış ve bundan dolayı sevinçlerinden ağlamaya başlamışlardı.

Burada kırk gün kadar kaldıktan sonra Elyesa'yı mağlup ederek 297/910'da Rakade'ye dönmüşlerdi. Bu suretle Beni Ağleb, Beni Midrâr ve Tahert'de bulunan Beni Rüstem devletleri ortadan kaldırılarak bunlara Mehdi varis oldu. Ubeydullah Mehdi'nin Rakade'ye girişini İbn Hâni şu:

حل برقادة المسيح حل بما آدم و نوح

حل بما الله ذو المعالي وكل شيء سواه ربح⁸

beyitleriyle tebrik etti.

İdari işleri eline alan Mehdi, Ebû Abdullah Şii ve kardeşi Ebu'l-Abbas'ı hiçbir işe karıştırmamaktaydı. Ebu'l-Abbas bundan dolayı üzülmeye Mehdi aleyhinde dedikoduya başlamış ve kardeşi Ebû Abdullah Şii'yi de kendisine uydurmuştu. Ebu'l-Abbas halkı kendisine davet etmiş oldukları Mehdi'nin Ebû Muhammed Ubeydullah olmadığını, çünkü mehdi olan kişinin keramet ve açık delil sahibi olması gerektiğini söyleyerek birçok kişinin bağlılığını

⁸ Rakade'ye Mesih hulûl etti. Oraya Âdem ve Nuh hulûl etmiştir. Oraya meali sahibi olan Allah hulûl etti ki onun gayrisi rüzgârdan ibarettir.

bozdu. Kütâme Şeyhü'l-Meşayihî Ebû Musa Harun b. Yunus, Mehdi'den bir keramet istediğinden Mehdi kendisini öldürdü. Ebû Abdullah zaten Mehdi'nin kendi ve kardeşi hakkında şüphelendiğini bildiğinden kendilerini de öldürmesinden korkuya düşerek Ebû Zeki Temmâm b. Muarik ile anlaşarak Mehdi'nin öldürülmesine karar verdiler. Bu karardan haberdar olan Mehdi bunların her üçünü aynı günde öldürerek kendi hayatını kurtarmayı başardı. Bu devletin kurulmasında en büyük etken olan Ebû Abdullah Şii de Ebû Müslim Horasanî'nin akıbetine uğradı.

Mehdi bundan sonra servet sahiplerinin mallarını müsadereye başlayıp kendisine veliaht yaparak el-Kaim ismini verdiği oğlu Ebu'l-Kasım Nizar'ı bu işe memur etti. Bir ordunun başında bulunan Ebu'l-Kasım her şehre gidip servet, silah ve mallara dair her ne bulursa alıyor; ileri gelenleri, fakahayı ve muhaddisleri öldürerek cahil insanları bırakıyor, şehirlerin kalelerini yaktırıyordu. Cahil insanlar vasıtasıyla bazı ulema ve fakihleri yataklarında bile öldürmüştü. Benî Bistâm ve Âli Fûrât gibi Bağdat Şiileri bu sırada Mehdi'nin Mağrip'te ortaya çıktığını kabirlerdeki ölüleri dirilttiğini söylüyor ve Horasan'daki daileri Muhammed b. Ahmed eş-Şefî de Âli Saman'dan İkinci Nasr b. Ahmed'in yanında bu tür uydurmaları yayıyordu. Hicri 300/912 tarihinde mehdinin Mağrip'te ortaya çıkacağına dair Peygamberimizden birçok rivayetler meydana çıkmaya başlayarak "Güneşin Batıdan doğması"⁹ hakkındaki hadis-i şerif Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'ye yorumlanıyordu.

Fâtımîlerin ortaya çıkan birinci imamı Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdi, ulema ve fakahayı öldürmeye devam etmekle beraber dailerini her tarafa gönderiyor ve bunlar çeşitli farklı tabakalara göre öğretide bulunup Ubeydullah'ın mehdi, peygamber, Hâlık ve Râzık olan Allah olduğunu yaparak halkı kendisine davet ediyor herkesten kesin bağlılık sözü alıyorlardı. Halk bu öğretilerden bıkip inkâra kalkacak olurlarsa, dailerin kendi emri

⁹ Müslim, İman, 248. (sad.)

haricinde hareket etmiş olduklarını söyleyerek bazen bunları da hapsediyor ve öldürüyordu. Onun vefatında yerine geçen oğlu el-Kaim ise babasından daha beter hareketle enbiyayı kirama alenen küfretmeye başladı. İfrikiyye ve babasının hükümet merkezi olmak üzere yaptırmış olduğu Mehdiyye şehirlerinin sokaklarında "العنوا عابشة و بعلمها" -Aişe (ra) ve eşine hâşâ lanet edin- ve "العنوا الغارومن حوى" -mağara ve mağaradakilere lanet edin- diye bağırmaya başladılar. Ulema ve fukahadan bir kişi bırakmadılar. Bâtınîliği açık etmiş olduklarından dailerden Ebu'l-Esvet ve Ebû Taat kendi kızlarıyla evlendiler. Bu durumlardan memnun olmayan birçok kişi Haricilerin İbadiyye kolundan olup dağda korunmuş olan Ebû Yezid Muhalled b. Kindad adındaki oldukça yaşlı bir ihtiyara biat ettiler ve Mehdi'nin oğlu el-Kaim'in onların üzerine gönderdiği askeri mağlup ettiler.

Aşırı ihtiyarlığından dolayı at üzerinde duramadığından eşeğe binmiş olan Sahibu'l-Himar denilen Ebû Yezid el-Haricî, bu başarı üzerine çokça kuvvetlenmiş, dağlardan çıkıp şehirleri istila etmeye başlamış ve her tarafta karşı koymaya kalkan askerleri mağlubiyete uğratmış İfrikiyye şehrine girmeyi başarmıştı. Hükümet merkezi olan Mehdiyye'yi de kuşatmıştı. Elde etmemiş olduğu Mehdiyye, Eskaliyye ve Trablus şehirleri kalmıştı. Hükümdar el-Kaim uğramış olduğu felaketten etkilenerek Mehdiyye'nin kuşatılması esnasında ölmüş yerine oğlu Ebû Tâhir İsmail geçmişti. Babası el-Kaim ve büyük babası Mehdi'nin hareketlerini hoş görmeyerek halkın inancına saldırmayacağına dair yemin etti. Ebû Yezid el-Haricî'nin halkı İbadî mezhebini kabul etmeye zorlaması; inançlara saldırmayacağına dair yemin etmiş ve bu hususta şahitler göstermiş olan Ebû Tâhir'in tercih edilmesine sebep oldu. Kendisiyle birleşen halk Ebû Yezid el-Haricî'yi ortadan kaldırdı. Ebû Tâhir başlangıçta sözünü yerine getirerek adalet ve insaf ile hareket etmiş ve dailerin sakallarını keserek her birini bir tarafa göndermiş sahabe-i kirama küfrettiği işitilen kişinin derhal öldürülmesini emrederek muhaddislerin hadisle uğraşmalarına ve halkın ramazanda teravih namazı kılmalarına müsaade etmişti. Ebû Tâhir halkın elde etmiş olduğu nispeten sükût esnasında

Ebû Yezid'in ayaklanması gibi bir ayaklanma ve isyan endişesiyle dağlıları hareket edemeyecek bir hale getirdi. Bundan başka bir korkusu kalmamış olduğunu göstermekte gecikmeyerek toplumda kendi özel ulemasına mahsus bir halka oluşturdu. Bu halkaya katılanlar Eflatun, Batlamyus ve Aristo gibi Yunan filozoflarına ait felsefî meseleleri tartışıyorlardı. Onun yedi sene- den fazla devam eden hilafetinden sonra genç oğlu Ma'd, Muiz-Lidînilâh adıyla halife oldu. Onun daileri Mısır'da Beni İhşid'den Muhammed b. Toğaç'ın küçük oğullarına vekâlet yoluyla hükümeti idare etmekte olan meşhur seyyah Kâfûr'u kastederek "Hacer-i Esved yok olunca Mevlâ Muiz-Lidînilâh bütün yeryüzüne sahip olacaktır..." diyorlardı. Hicri 356 (967)'de Kâfûr'un vefatıyla zaten yeterli derecede dai tarafından manen fethedilmiş olan Mısır, el-Muiz'in babası Ebû Tâhir İsmail el-Mansur'un kölesi meşhur Cevher vasıtasıyla el-Muiz adına istila edildi. İlk defa İbn Tolun toplumunda müezzin, Şii şiarı olan "حي على خير العمل" diye okumaya başladı ve namazlarda besmele açıktan okundu. Mısır'da istikrar kazanan Cevher, efendisi el-Muiz için Kahiretü'l-Muiziyye'yi kurmaya başladı ve el-Muiz, Mehdiyye'den hareketle 362/973'de Kahire'ye hükümeti taşıdı. Mehdi'nin Rakade'ye girmesini tebrik için yukarıda da adı geçen Endülüslü şair Muhammed b. Hâni, Muiz hakkında da:"¹⁰ ماشاءت لا ماشاءت الاقدار فاحكم فانك الواحد القهار" demişti. Mehdi ölüp bütün yeryüzüne sahip olacağını daileri vasıtasıyla yazan bu Muiz Mısır'a girdikten sonra başına ve yüzüne yıldız gibi parlayan mücevherler, yakutlar takarak yeşil ipekten yaptırılmış olan tahta oturmuş ve kendisinin ortada olmadığı sürede semada, Allah'ın katında olduğunu ima eden bir dil kullanarak erkek ve kadın birçok casusu aracılığıyla asker ve halktan herke- se dair almış olduğu bilgileri semavî haberler gibi göstermiş ve avamın göz- lerini doldurmuştu.

¹⁰ Kaderin dilediği gibi değil; sen kendi dilediğin gibi hükmet. Çünkü vahid ve kahhar sensin!..

Bunun vefatında oğlu el-Aziz¹¹ bundan sonra Aziz'in on bir yaşındaki oğlu Hâkim Biemrillah halife olmuş, bundan sonra da onun oğlu Zâhir Liî'zâzidînellâh hilafet makamına geçmişti. Zâhir'in vefatında oğlu el-Müstansır babasının yerine geçmişti ki Hasan Sabbah'ın ve Nâsır-ı Hüsrev'in imamı olan da Müstansır Alevî'dir.

*

*

*

Yukarıda İbn Havşeb'in Yemen ve Mağrip davetlerinde büyük bir etken olduğunu söylemiştik. Onun taraftarlarının Bahreyn taraflarındaki etkisi aşağıda da geleceği üzere çok dikkat çekicidir:

İbn Havşeb Yemende çalışırken¹² bunların Bahreyn'deki daileri Yahya b. Mehdi'nin kendisinin, Mehdi'nin adamı olduğunu söyleyerek yakında mehdinin ortaya çıkacağını ve bundan dolayı hazırlanmaları gerektiğini bildiriyordu. Kendisine tabi olmuş olan sekiz yüz kişiden zekât alarak ortadan kayboldu. Bir müddet sonra tekrar gelip Mehdi'nin ağzıyla onlara aşağıdaki gibi açıklamalarda bulundu:

“Her şeyin bätını vardır. Mehdi'nin seçkinlerine hiçbir şey haram değildir. Mehdi bunlara her şeyi helal kılmıştır. Mümine, kardeşini gerek malına gerek ailesine ortak etmemesi helal olmaz. İmanın alameti bu konulara karşı

¹¹ El-Aziz'in veziri Yakup b. Kels, Muiz'den ve Aziz'den Buharî'nin *Sahih*'inin yarısı hacminde bir İsmailî fıkı meydana getirmiş ve bunun yayılması için birçok mali fedakârlık yapmıştır. Cami Atik (Cami Amr)'da bu kitap okutuluyor ve bundan başka bir kitap ile fetva verilmiyordu. Ehl-i Bey'in ilimlerini okutmak için sarayda özel dershaneler açarak İsmailiyye mezhebinin yayılması için çalışıyorlardı. Yakup b. Kels'in derlemiş olduğu kitaptan başka bir kitap okumak yasaklanmıştı. Yanında İmam Malik'in *el-Muvatta*'sını buldukları birini döverecek Kahire sokaklarında teşhir etmişlerdi. Bunların fakihlerine göre kız çocuğu mirasta tek başına kaldığı zaman ölünün bütün malını hak ederdi ki bununla peygamberin kızı Hz. Fatıma'nın mirasta tek olduğunu ve bu suretle Fatimî olan bu devletin gerçek hilafeti hak ettiğini vurgulamak istiyorlardı.

¹² Yemen'de ve Manâha'da Davudiyye, Mekarime diye bilinen ve bugün de (1926 sad.) onların kalıntılarının olduğunu duymaktayız.

gönül rızasıdır.” Bu daiye icabet edenlerden birisi unculuk yapan, cahillik ve fıskıyla bilinen Cennâbalı Ebû Said Hasan b. Behrâm el-Cennâbî’dir.

Ebû Said el-Cennâbî bir gün bu dai Yahya ile arkadaşlarından İbrahim es-Sâyiğ adında birini evine davet ederek yemek yedirmiş ve yemekten sonra eşiyle Yahya’yı evde bırakıp Yahya istediği takdirde engellememesini tembih etmişti. Bahreyn Valisi; İbrahim Sâyiğ vasıtasıyla bu olayı öğrenmiş, inceleme yaptırmış, sonuçta bu hareketin doğru olduğunu anlayınca Yahya’yı dövdürmüş, sakalını ve saçlarını tıraş ettirip bırakmıştı. Ebû Said ise bu sırada Cennâba’ya kaçmıştı. Yahya b. Mehdi buradan Arap kabileleri içerisine girerek birçok kişiyi kendisine bağlamıştı. Ebû Said de Kûfe ve diğer yerlere seyahat ettikten sonra davet sahibi olarak kendisine nispetle Bâtınîlerin Karâmita adını almış oldukları Karmat lakabıyla bilinen Hamdan b. Eş’as ve diğer davet adamlarıyla beraber dönmüştü. Ebû Said el-Cennâbî’nin dönmesinden sonra Yahya da Bahreyn’e gelmiş ve kuvvet kazanmıştı. Ebû Said el-Cennâbî, Yahya’yı öldürerek Karâmita’ya reis olmuştu. Hicr, Ahsa, Katif ve diğer yerleri istila ederek kendisinin Mehdi’nin halifesi olduğunu ve Mehdi’nin de 300/912-913 tarihinde çıkacağını yeryüzünün tamamına sahip olacağını yayıp duruyordu. Etrafındakilere Bağdat’ın hakimiyetini vaat ediyor buraya kendisiyle beraber gireceklerine dair kesin sözler söylüyordu. Hâlbuki bu tarihte bir köle tarafından hamamda öldürülünce vaatlerinin yalan olduğu ortaya çıktı. Bağdat halifesi Muktedir, Ebû Said el-Cennâbî’ye kendisinin Mehdi’nin halifesi olduğunu iddia ederek Yemame’de Alevilerden Âl-i Ahsar’ı esir aldığını ve diğer yerlerde birçok Alevi’yi öldürdüğünü söyleyerek yaptığını eleştirmekle beraber mezheplerinin bozukluğunu uygun bir dille yazmış ve bu sırada Ebû Said öldürülmüş olduğundan Ebû Said’in yerine geçen küçük oğlu Ebû Tâhir Süleyman, halifenin bu mektubunu almış ve cevap olarak Hicr ve Katife halkının bunlara eşleri ortak kullanma, şeriati durdurma ve başka isnatlarda bulduklarından dolayı üzerlerine hareket edildiğini söyleyerek mazeretini açıklamıştı. Bu cevaba halife tarafından iddialarının doğruluğunun ispatı olarak ellerinde bulunan esirlerin serbest bırakılması gerektiğini bildiren ikinci bir mek-

tup alan Ebû Tâhir otuz bin kadar esiri bırakmış ve babasının aşırılıklarını unutturmak için görünüşte İslami kurallara uyuyor gibi davranmıştı. Bağdat Şiilerinden Benî Bistâm ve diğerleri Ebû Tâhir'i harekete geçirmek için uğraşiyor ve Ebû Tâhir'in Hüccetullah ve yakında Bahreyn'de çıkacak olan mehdi'nin halifesi olduğunu duyuruyorlardı.

Kûfe çevresinde bulunanlardan birçoğu mehdi ortaya çıkmadan önce mehdi ülkesinde bulunmak üzere Bahreyn'e hicret ediyorlardı. Ebû Tâhir'in hürmet etmekte olduğu Bağdat veziri Ali b. İsa'nın vezirlikten çekildiğini Bağdat ve Kûfe Şiilerinin derhal Bahreyn'e kuş uçurarak¹³ haber vermeleri üzerine Ebû Tâhir birdenbire Basra'yı bastı ve Kûfe üzerine yürüdü. Başarısızlıkla sonuçlanan bu hareketlerinden sonra Ebû Tâhir 317/930'da Mekke'yi basıp hacıların mallarını alarak, Mescid-i Haram'a ve Beyt-i Şerif'e sığınanlar da dahil olmak üzere hepsini öldürüp cesetlerini Zemzem Kuyusu'na dolduruyordu. Kâbe'nin örtüsüne yapışanlara: "Ey eşekler!.. Sahibiniz "و من دخله كان آمناً"-Harem'e giren emniyette olur-(Âl-i İmran Suresi 3/97) diyorken siz şimdi güvende misiniz?!.. Sahibinizin yalanını gördünüz mü?" diyor ve eniştesi Ebû Hafs Ömer b. Zerkan da hacıların hepsi öldürülürken Beyt-i Mükerrer'in önünde binmiş olduğu at üzerinde gülüyor ve bir taraftan da Kureyş suresini okuyarak sure-i şerifin sonundaki "آمنهم من خوف" cümlesi üzerinde durarak "Sizi bizim korkumuzdan emin kılamadı, bâtın zâhir oldu. Ey Mekkeliler Bahreyn'e hacedin. Pişman olmadan evvel Ahsâ'ya hicret edin..." diye sesleniyorlardı. Bunlar Beyt-i Mükerrer'in kapısını koparmış ve Hacer-i Esved'i konulmuş olduğu yerden çıkarmışlardı. Altın oluğu da çıkarmak istemişlerse de bu amaçla Beyt-i Mükerrer'in üzerine çıkmış olan kişi aşağı düşerek ölmüştü. Alevi Hâşimîlerden binlerce kişiyi esir almış ve Mekke'deki evleri de yağmalamışlardı. Kâbe-i Muazzama'nın örtüsünü de aralarında paylaşmışlardı. Ebû Tâhir bu hareketlerini İmamî olan Fâtımîler'in I. Halifesi Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'ye müjdele-

¹³ İbn.Esîr *Tarih*'inde (c. VIII, s. 140 ve c. XI, s. 168, Mısır baskısı h.1301 ve *Ravdateyn* c. I, s. 204, Mısır baskısı h.1287)'de bu hususta bilgi vermiştir.

diyse de İslam âleminin kiblesine karşı meydana gelen bu saldırıyı savunamayacak olan Ubeydullah, Ebû Tâhir'i lanetlemeye mecbur oldu ve Ebû Tâhir'in bu hareketiyle taraftarları hakkında küfür ve dinden çıkma isnatlarının ortaya çıkacağından emin olduğundan endişeye düştü.¹⁴

Ebû Tâhir 326/938'de Bahreyn'e döndükten sonra aralarında ihtilaf ortaya çıktı. Ebû Said el-Cennâbî'nin seçkinlerinden olup gizli daveti bilenlerden İbn Senber, Ebû Hafs eş-Şerik adındaki rakibini ortadan kaldırmak için İsfahan Mecusilerinden Zekire'ye gizli bilgi ve işaretleri vererek kendisinin davet sahibi olduğunu, Ebû Tâhir'i de dahil ederek bütün Karâmita'ya kabul ettirmeyi başardı. Ebû Tâhir etraftan Bahreyn'e davet etmiş olduğu Karâmita'ya, Zekire'yi aşağıdaki gibi arz ederek, tanıttı:

“Ey insan topluluğu! Biz sizin eğilimlerinize göre Muhammed, Ali, Muhammed b. İsmail, Mehdi'yi anlatarak fikirlerinize giriyorduk. Bunların birinin aslı yoktur. Sizden ve sizden öncekilerden almış seneden beri saklamakta olduğumuz sır, bugün açığa çıktı. Sizin ve bizim İlahımız ve Rabbimiz işte budur. Size ve bize ceza verecek olursa adalet etmiş olur. Affedecek olursa lütfetmiş olur... Yalancı Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'e lanet edin...”

Bunların başkanlığına geçmiş olan Zekire'nin emriyle Mehdiyye'de olduğu gibi burada da sokaklarda alenen peygambere lanet ediliyor ve Mus-haf-ı Şerif yakılmakla beraber bir taraftan da diğer semavî kitaplar ve Mus-haf'ın yapraklarıyla temizlenmek gibi hainlikler yapılıyordu. Anneleri, kızları ve kız kardeşleri gibi evlenilmesi haram olan diğer kişilerin ve livatanın helalliği ilan ediliyordu. Zekire, Ebû Said el-Cennâbî ailesinden ve askeri kumandanlardan her gün beş on kişiyi öldürüyordu. Herkesin hayatı bunun elindeydi. İstemediği bir kişiyi kendi kardeşinin eliyle öldürüyordu.

¹⁴ Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'nin Ebû Tahir'e yazdığı cevabın metni bu makalenin ekinde yer almaktadır. İlahiyat Dergisi s. 4

Ebû Said el-Cennâbî'nin damadı adı geçen Ömer b. Zerkan'ı öldürdükten sonra bunun eşi Zeynep'i seçmiş ve çocuğunu, dayısı Ebû Tâhir'e boğazlatmıştı.

Zekire, Ebû Tâhir ve diğer beş kardeşini de öldürerek başkanlıkta tek olmak istiyordu. Ebû Tâhir ve kardeşleri bu durumdan haberdar olunca Zekire'yi öldürdüler. Kardeşleri Zeynep, Zekire'nin ciğerini yemek suretiyle intikam aldı. Ebû Tâhir, Zekire'nin öldürülmesinden dolayı bir olay çıkmasın diye ileri gelenlere bol mal dağıttı. Alışkanlığı olmadığı halde dalkavukluk yaptı. Bir müddet Hicr'de kalarak etrafa saldırmayı bıraktı ve Mekke'den Hicr'e getirmiş olduğu Hacer-i Esved'i yirmi iki sene sonra Mekke-i Mükerreme'ye iade etti.¹⁵

Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdî'nin oğlu el-Kaim tarafından kendisine gizli ve hakiki daveti bildiren el-Belâğu's-Sâbî ve'n-Nâmûsu'l-A'zam yazılmış olan Ebû Tâhir, Zekire'ye işleri teslim etmesi sebebiyle meydana gelen kusurlar yüzünden halkın gözünden iyice düşmüş ve her ne kadar bu hatayı tevil ederek yine Mehdi adına davete kalkışmışsa da bir başarı elde edememişti. En önemli yöneticilerden olan Ebu'l-Gays el-İclî ve Meratib-i Hams (?)'tan olan diğer birçok yönetici kendisinden ayrılmıştı. Nihayet Abbasilerin ilk aciz ve zayıf halifesi olan er-Râzî'den hac kurbanlarını koruma memurluğuna tayinini istemiş ve önceki hareketlerinden dolayı af dilemeye mecbur olmuştu.

*

*

*

Ebû Tâhir Karmatî'den sonra Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm el-Karmatî galibiyetle Dımaşk'e girmiş ve Muiz-Lidînillâh'a karşı da ayaklanmıştı. Muiz-Lidînillâh'ın buna hitaben "Karâmita'nın daveti kendi adına olduğu gibi kendisinden önce de babalarının adına olduğunu" söyleyerek açıklama

¹⁵ Nasır-ı Hüsrev'in *Sefernâme*'sinde görüldüğü üzere (s. 125, Berlin baskısı.) bunlar Hacer-i Esved'i her taraftan insanları kendine çeken bir mknatis sanıyorlardı.

ve tehditlerde bulunmuş olmasına rağmen Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm Mısır'a gelerek Aynü's-Şems mevkisinde meydana gelen savaşlarda birkaç defa Muiz'in bunlara karşılık için göndermiş olduğu Cevher'i mağlup etmişti. Bunları savaşta mağlup edemeyen Muiz, aralarına ayrılık düşürmek suretiyle mağlup etmek için Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm'a katılmış olan Şam Araplarının emiri Hasan b. Cerrah et-Tai'ye yüz bin dinar vaat ederek bunun Karâmita'dan ayrılmasına çalıştı. Bu hususta başarılı olup¹⁶ bunların mağlup olarak Ahsâ'ya çekilmelerinden yararlanıp Dımaşk'i istila etti. Bunun oğlu Aziz zamanında Karmatilerin reisi Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm'ın muhalefeti devam etmişse de her sene yirmi bin dinar karşılığında Aziz onu kendisinin itaati altına almıştı. Bundan sonra -Sâdat- efendiler¹⁷ adı verilen altı kişi tarafından eşraf hükümeti tarzında idare edilen Karâmita 378/988'de Beni Müntefik'ten Esfar adındaki kişi tarafından Ahsâ'ya kadar takip edilmiş ve fena halde yenilgiye uğratılmışlardı. Bu tarihten sonra Bahreyn Karâmita'sının tarih sahnesinden çekilmiş oldukları kabul edilir.

Aziz'den sonra Fâtımî halifesi olan Hâkim Billah bütün Bâtıniyye hareketlerini kendisinde toplayarak başlı başına bir tarih oluşturmuştur. Bunun oğlu Zâhir-Li'zâzîdînellâh zamanı nispeten sükûnetle geçti. Müstansır el-Alevî zamanında yine Fâtımîler faaliyete geçip her tarafa dailer dağılmaya başladıysa da Maveraünnehir'de Buğra Han tarafından 436/1045'de Müs-

¹⁶ Hasan b. Cerrah et-Tai'ye vaat etmiş olduğu yüz bin dinarı hazırladığı zaman altınla kaplanmış sahte para bastırarak bunları keselerin dibine yerleştirmiş üst kısımlarına ise gerçek altın koyarak Hasan b. Cerrah'a göndermişti.

¹⁷ Nasır-ı Hüsrev *Sefernâme*'sinde diyor ki: Ebû Said bunlara vefatından sonra tekrar geleceğini söyleyerek gaybubeti esnasında daima evlatlarından altı kişinin padişahlık yapmalarını vasiyet etmişti. Şimdi onlar saltanatlarındaki büyük bir sarayda altısı birden bir taht üzerinde oturmaktadırlar. Ortaya çıkan meseleleri beraber görüşerek hallederler. Bunların benim gördüğüm zamanda para ile alınmış Zengî ve Habeşi otuz bin köleleri vardı. Çiftçilik ve bağcılık yapıyorlardı. Halktan öşür adına bir şey almıyorlardı. Fakir düşen veya borçlu olan kişilere yardım ediyor ve bunlara yalnız faizsiz para veriyorlardı. Meslek sahiplerine sermaye veriyor meslek sahipleri bundan sonra sermayeyi iade ediyorlardı. Arazi ve emlakı bozulan kişilere de yardım ediyorlardı. Değirmenler hükümetin olup buğdaylar ücretsiz un yapıyordu. Bu padişahlara Sâdat, vezirlere Şaire deniliyordu. (*Sefernâme*, s. 143-144 Berlin baskısı.)

tansır'ın gönderdiği daiye bağlanmış olan Maverâünnehir şehirlerindeki bütün Bâtınîler öldürüldü.

Bağdat emiri'l-ümerası Besâsîrî de¹⁸ halife el-Kaim Biemrillah'ı öldürmek üzere Âne¹⁹'ye kaldırmış ve bunun Âne'de hapsediği sırada Irak'ta Müstansır adına hutbe okunmuşsa da Selçukluların birinci hükümdarı Tuğrul Bey yetişip Besasiri'yi öldürmüş ve halifeyi Bağdat'a göndermişti.

*

*

*

Selçukluların üçüncü hükümdarı meşhur Celaleddin Melikşah zamanında Doğu'da Bâtınîler önem kazanmıştı. Mısır'daki bahsettiğimiz Batı İsmâîlilerinden başka Hasan Sabbah tarafından başka bir İsmâîlîye devleti kurulmuştur. Nizamü'l-Mülk'ün *Siyasetnâme*'sinde görüldüğü üzere Horasan'ın büyük ulemasından Muvaffak Nisaburî'den ders alması için babası kendisini fakih Abdussamed ile Nisabur'a göndermiş ve bu zatın ders halkasında Ömer Hayyam ve Nizamü'l-Mülk ile arkadaş olmuştu. Birbirleriyle aynı senede olan bu üç genç beraber çalışıyor ve geçen dersleri beraber veriyorlardı. Nizamü'l-Mülk'ün ifadesine göre Hasan Sabbah'ın babası Rafizîlerden Ali b. Muhammed adındaki kişiydi. O oturdukları Rey (Hasan Sabbah'ın doğduğu yer olan bu eski şehir Tahran'ın beş kilometre güneyindeydi.) valisi Ebû Müslim Râzî'nin kendisini Rafizîlikle ve dinden çıkmakla suçlamasına karşı oğlu Hasan Sabbah'ı Ehli Sünnetin bağlılarından olan bu Muvaffak Nisaburî'nin dersine göndermiş ve bu şekilde görünüşte Rafizîlik suçlamasından kurtulmak istemişti. Yine Nizamü'l-Mülk diyor ki: Bir gün, şakirtleri devlette önemli yerlere gelmiş olan bu imamın talebeleri arasındaki biz üç genç aramızda hangimiz devlette olmayı başarırıksak diğerlerinin bu devlete katılımını kararlaştırdık ve bu kararı yemin ederek pekiştirdik. Bir

¹⁸ Adududdevle'nin oğlu Bahauddevle'nin kölelerinden Arslan adında bir Türk köleydi.

¹⁹ Rakka ile Hit arasındadır.

müddet sonra ben²⁰ Horasan'dan çıkıp Maverâünnehir, Gazne ve Kâbil taraflarında kalarak bundan sonra Alparslan'ın veziri oldum. Filozof Ömer Hayyam bu sırada yanıma geldi. Yeminimiz gereğince bu faziletli filozofu vezirlikte kendime ortak edinmek istedim. Kendisinin fazilet, iktidar ve ehliyeti hususunda padişaha açıklamalarda bulunup güven duymasını sağladım. Fakat bu zat ilimle meşgul olmayı tercih ettiğinden Nisabur gelirlerinden her sene ayrılacak miktarı kabul ederek döndü. Alparslan zamanında kendisinden haber işitilmeyen Hasan Sabbah, Melikşah'ın saltanat günlerinde Nisabur'a geldi ve Hasan, tarafımdan kabul edilerek padişaha çıkarıldı. Kendisi babası gibi hilekâr bir adam olduğundan kısa zaman zarfında padişaha yaklaşmayı başardı ve idare işlerini ele geçirdi. Çocukluktan başlayan arkadaşlık ve dostluğumuzu unutarak benimle bozuşmaya başladı. İdari işlerde ufak bir hatayı türlü şekillere sokarak padişaha bildirip hakkımda iftiralarda bulunuyordu. Devletin bütçesini düzenleme konusunda benim istediğim sürenin onda biri kadar bir zamanda bu işe kalkıştı ve gerçekten bu konuda büyük bir liyakat ve hız gösterdi. Fakat çok şükür ki düzenlemiş olduğu bütçe hakkında açıklama yapamadığından utanarak kaçmaya mecbur oldu. (Burada tarihçiler bu bütçedeki bazı evrakları Nizamü'l-Mülk'ün çaldırması olduğunu ve bundan dolayı Hasan Sabbah'ın açıklamayı tamamlayamadığını söylüyorlar.) İbn Esîr'de (c. X, s. 131) ise adı geçen Rey valisi Ebû Müslim, Hasan Sabbah'ın babasından değil Mısır daileriyle iletişimde olmasından dolayı Hasan Sabbah'ı Rafizîlikle ve dinden çıkmakla suçlamış olduğunu bundan dolayı Hasan Sabbah'ın kaçmaya mecbur olduğu bilinmektedir. Yine bu kitaptan Hasan Sabbah'ın İsfahan'da Müstansır Alevî adına davetle görevlendirilmiş olan Abdulmelik b. Attaş et-Tabib'in öğrencilerinden olduğunu öğreniyoruz. İbn Esîr diyor ki: Hasan Sabbah Rey'den tüccar kıyafetinde kaçarak Mısır'a gelmiş ve Müstansır tarafından ikrama

²⁰ 467/1075'den 485/1092'ye kadar Melikşah adına rasathane yöneten Ebû Muzaffer İsfizazî ve Meymun b. Necip ve diğer çalışanların başında Ömer b. Hayyam'ı da görüyoruz. *İbn Esîr Tarihi*, c. X, s. 40 Mısır baskısı.

mazhar olmuş kendi imametine halkı davet için görevlendirilmişti.²¹ Hasan Sabbah buradan özel görevini yerine getirmek için Şam, Cezire, Diyarbakır ve Rum'u dolaşıp Horasan'a dönmüş ve tekrar buradan Kaşgar ve Maverâ-ünnehir taraflarına geçmişti. Şerefşah Caferî'nin idaresi altında olan Alamut Kalesi'nin sağlamlığı ve bu kaleyi korumak için görevlendirilen bir Alevî'nin aptallık ve saflığıyla beraber civardaki halkın cehaleti Hasan Sabbah'ın dikkatinden kaçmadı. Görünürde züht göstererek Alevi kalesinin muhafızını kendisine bağlamış olan Hasan Sabbah birçok kişiyi elde ettikten sonra bu Alevî'yi kaleden çıkararak kendisi kaleye sahip oldu.²² (483/1093. *Ebu'l-Fida Tarihi* c. II, s. 200, Mısır baskısı.) Davetini de açıkça ortaya koydu.

*

*

*

İbn Cevzî'nin *Telbisu İblis* adlı eserinde (s. 117) görüldüğü üzere Hasan Sabbah sağını solunu ayırmaktan aciz kişileri kendisine bağlayarak bunlara bal ve çörek otu yedirdiyordu. Bu suretle zihinlerinin açılmasını sağlıyordu. Bundan sonra Âl-i Beyt'in uğradığı zulüm ve düşmanlığı anlatarak kendilerini intikam hisleriyle dolduruyor ve Ezârika'nın Emevilere karşı isyanlarını örnek göstererek bunları imamlarının uğrunda isyana ve her an canlarını fedaya hazır hale getiriyordu. Melikşah kendisine bir mektup göndererek itaate davet etmiş ve bu mektubunda fedaileri tehdit etmişti. Hasan Sabbah bu mektuba yazılı cevap vermeyerek Melikşah'ın memurunun karşısında fiili bir cevap verdi. Yanında ayakta duran kişilere hitaben "Bir iş için sizi Molla Kej'e göndereceğim içinizden hanginiz bu işi yapar?!.." dedi. Bunların istisnasız tamamı kendisini bu hizmete sundu. Melikşah'ın memuru, Hasan

²¹ Hasan Sabbah Müstansır Alevî'ye kendisinden sonra kimin imam olacağını sormuş ve Müstansır da büyük oğlu Nizar'ı göstermişti. Babasının hayatında veliaht olan Nizar'ı babasının vefatından sonra Efdal Emiru'l-Cüyüş görevinden almış küçük oğlu Müsta'li'ye biat etmiş olduğundan bu tarihten sonra İsmailiyye; Nizariyye ve Müsta'liyye adıyla ikiye ayrılmıştı. Hasan Sabbah, Nizar'ın imametini kabul etmiş olmakla beraber kendisinin Müstansır ve Nizar'ı, bundan sonra Müsta'li'yi imam olarak göstermiş olduğu kaydedilmiştir.

²² *Güzide* sahibi Alamut isminin acayip bir şekilde kelimelerin birleştirilmesiyle ebced hesabıyla Hasan Sabbah'ın bu kaleye girişini gösterdiğini söyler.

Sabbah'ın bunlarla mektuba cevap göndereceğini zannetmişti. Hasan Sabbah bunlardan bir gence "Kendini öldür!.." dedi. Bu genç hemen bıçağını çekerek boğazına vurdu ve cansız olarak yere düştü. Bir diğerine "Kendini kaleden aşağı at!.." dedi. Bu da kendisini kaleden aşağı atarak parçalandı. Bu durumun dehşeti karşısında korkmuş olan memura "Bir işaretle böyle canının feda edecek yanımda yirmi bin kişi vardır. Cevap yazacak değilim, cevabım gördüklerindir..." dedi.

Biz; zamanında merhum Halis Efendi'nin 309 numaralı eski bir derginin içinde Melikşah'ın Hasan Sabbah'a göndermiş olduğu bir hüküm ile Hasan Sabbah'ın buna cevaben Melikşah'a yazmış olduğu bir mektubu görmüş ve tarih sayfalarında bulunmayan bu belgeleri çoğaltmıştık. Tarihe hizmet için ve aynı zamanda Hasan Sabbah'ın durumunu öğrenmek için bu hükmün ve Hasan Sabbah tarafından yazılan cevabın tercümelerini buraya aynen ekliyoruz:

Sultan Melikşah'ın Hasan Sabbah'a Yazmış Olduğu

Hükmün Suretidir

"Hasan Sabbah bilesin ki duyduğumuza göre sen ortaya yeni bir din ve millet çıkarmışsın. İnsanları aldatıyorsun. Zamanın padişahına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına toplayarak karakterlerini yumuşak sözlerle, her istediğin kişiyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ve milletin kuvveti, din ve devletin düzeni kendileriyle güçlü bir şekilde ayakta duran İslam halifelerini kötülüyorsun. Bu sapkınlığı terk ederek Müslüman olman gerekmektedir. Yoksa üzerine gönderilmek üzere büyük bir ordu hazır. Cevap vermeye kalkarak sakın kendini belaya atmayasın, kendinin ve bağlularının canına acıyasın. Elindeki kalenin sağlamlığıyla gururlanma. Gerçekten bil ki elindeki Alamut Kalesi'nin burçları göğün burçları gibi olsa Allah'ın yardımıyla yerle bir ederim..."

Hasan Sabbah'ın Cevabı

“Adaletle ve halkının iyiliği için çalışan Sultan Cihangir'in ömrü uzasın... Alamut Kalesi'nde oturan bu kuluna sultanlıktan şöyle hitap edilmiş ki: İşitin! Padişahımızdan ulaştığı üzere “Sen ortaya yeni bir din ve millet çıkarmışsın. İnsanları aldatıyorsun. Zamanın padişahına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına toplayarak karakterlerini yumuşak sözlerle, her istediğin kişiyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ve milletin kuvveti, din ve devletin düzeni kendileriyle güçlü bir şekilde ayakta duran İslam halifelerini kötülüyorsun. Bu sapkınlığı terk ederek Müslüman olman gerekmektedir. Yoksa üzerine gönderilmek üzere büyük bir ordu hazırdır. Cevap vermeye kalkarak sakın kendini belaya atmayasın, kendi canına ve bağlılarının canına acıyasın. Elindeki kalenin sağlamlığıyla gururlanma. Gerçekten bil ki elindeki Alamut Kalesi'nin burçları göğün burçları gibi olsa Allah'ın yardımıyla yerle bir ederim...” Ziyaeddin Hakan adlı elçi buraya gelip Sultan'ın bu hükmünü ulaştırdı ki büyük bir saygıyla Sultan'ın hükmünü başımın üstüne koydum. Sultan'ın bu zavallı kulunu hatırlamasından dolayı gururla başım göğe erdi. Şimdi inançlarımdan biraz bahsetmek istiyorum. Ümit ederim ki Sultan kölesini işitip, bu konuda fikrini değiştirerek düşmanım olan devlet ileri gelenleri ve özellikle Nizamü'l-Mülk ile bana ait konularda görüşmede bulunmazlar. Bu suretle hareket edilmesini diledikten sonra, sultanlığın görüşünde ortaya çıkacak olan sonuca boyun eğmek benim için zaruridir. Eğer bu tür sonuçlar ve kararlara uymazsam Müslüman dininden irtidat etmiş, Allah'ı Teala'ya ve hak Resulüne asi olmuş olurum. Lakin Sultan bana ait konularda düşmanlarımın sözüne bakarsa şüphesiz benim için, geleceğimi düşünme endişesi baş gösterir. Zira kuvvetli düşman hakkı batıl ve batılı hak olarak gösterebilir. Nitekim bu durum benim gibi aciz biri için de ortadadır. Belki Sultan bilmiyordur. Bu kölenin hali bilinsin ki; babam İmam Şafi mezhebine bağlı bir Müslümandı. Dört yaşına geldiğim zaman beni mektebe gönderdi. Öğrenimle meşgul oldum. On dört yaşına kadar çeşitli ilim dalla-

ryla ve özellikle Kur'an ilimleri ve hadis konusunda beceri kazandım.²³ Bundan sonra din gayretine düştüm. İmam Şafî'nin kitaplarında peygamberin çocuklarının faziletleri ve imameti hak ettikleri hakkında birçok rivayetler buldum. Fikren bunların imametlerine meylettiğimden daima zamanın imamını araştırdım. Her nasılsa dünya işleri ile uğraşmaya başlayıp, insanların gözünde önemli sayılan işlerin arkasına düştüğümünden dini amaçlarımı unuttum ve gönlümü tamamıyla dünya işlerine, yaratılmışların hizmetine bağlamakla yaratıcının hizmetini terk ettim. Hak Teala benim bu hareketime karşı bana birçok düşman musallat ederek beni bu işlerden uzak durmaya mecbur etti. Bunlardan kaçarak şehirler ve çöllerde dolaştım. Her türlü muhalefet ve eziyete uğradım. Zannedirim Nizamü'l-Mülk ile benim aramda meydana gelen durumları biliyorsunuzdur. Hak Teâla beni bu tehlikeden kurtardı. Nihayet bildim ki bunlar, yaratılmışa hizmet edip yaratanın hizmetini terk etmenin sonucudur. Bundan dolayı mert bir şekilde din ve ahiret işi için harekete geçtim. Rey'den Bağdat'a gelip bir müddet burada kalarak genel durumu, halife ve âlimlerinin durumunu derinlemesine araştırıp inceledim. Abbasi halifelerini ahlaki erdemlerden insanlık, yiğitlik ve Müslümanlıktan uzak buldum. Bunların imamet ve hilafetlerine bakarak Müslümanlık ve dindarlıktan, küfür ve zındıklığın daha iyi olacağını düşündüm. Bağdat'tan Mısır'a geldim gerçek halife ve gerçek imam oradaydı. Bunun da durumunu derinlemesine araştırıp inceledim ve imametini Abbasilerin imamet ve hilafetinden daha gerçek ve daha doğru gördüm. Onda karar kılarak tamamıyla Abbasilerin hilafetinden yüz çevirdim. Abbasi halifeleri yolda beni yakalatmak için arkamdan adam göndermişlerdi. Hak Teala beni bunlardan kurtardı, Mısır'a sağ salim ulaştım. Bundan sonra Mısır askerlerinin emiri olan Emiru'l-Cüyüş'a, yakalanmam için üç katır altın ve başka şeyler gönderdiler. Gerçek halife ve gerçek imam Müstansır Billah'ın tamamen hakkımdaki iyi niyetiyle bu tehlikeden kurtuldum. Lakin Abbasi halifesi Emiru'l-Cüyüş'u aleyhime tahrik etmiş olduğundan kendisi beni Frenkleri

²³ İbn Esîr, (c. X, s. 131)'de Hasan Sabbah'ın hendese, hesap, nücum, sihir ve başka ilimleri bildiği söylenir.

davet için aday seçti. Bu hal İmam'ın mübarek kulağına ulaştı. Beni kendi himayesine aldı. Ferman vererek bildiğim ve gücümün yettiği kadar Müslümanları doğru yola getirmek ve Mısır halifesinin imametinden onların gerçek durumundan haberdar etmek üzere görevlendirdi. Eğer Sultan Melikşah'ın اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم “Ey Müminler! Allah-u Teala'ya ve Resul'üne ve sizden emir sahibi olanlara itaat edin.” (Nisa 4/59) ayeti kerimesinin barındırdığı saadetten biraz nasibi varsa muhakkak benim sözümü dikkate alacak, Sultan Gazi Mahmut Sebüktegin gibi onların ortadan kaldırılması ve baskı altına alınması için ayaklanarak²⁴ Müslümanlar arasından şerlerini kaldıracaktır.”

“Yoksa bir zaman gelecek ki bu işi başkası yapacak bu ecir ve sevaba nail olacaktır. Benim yeni bir din ve millet çıkardığıma gelelim: Ben ki Hasan'ım! Yeni bir din ve millet çıkarmak mı?! Allah esirgesin... Benim bağlı olduğum din asr-ı saadette sahabe-i kiramın tuttukları dindir. Kıyamete kadar doğru yol da bu olacaktır. Şimdi benim dinim Müslümanlık dinidir:

"اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً رسول الله"

Benim dünyaya ve dünya işlerine meylim yoktur. Yaptığım işler ve söylediğim sözler tamamen hak din uğrunadır. Benim itikadım şudur ki: Peygamberin çocukları kendi babalarının hilafetine Âl-i Abbas'tan -Âl-i Abbas'ın iyi adamlar oldukları farz edilse bile- daha layık ve daha müstahaktır-

²⁴ Mahmut Sebüktegin'in Abbasi halifesi Kadir Billah'a kesin bir sadakati vardı. Kendisinin Abbasiler aleyhinde hareket ettiği görülmemiştir. Hasan Sabbah'ın burada Tahertî olayından istifade etmek istediği görülüyor. Şöyle ki: Horasan'da bulunan Bâtınîleri Sultan Mahmut b. Sebüktegin takip ettirerek dailerıyla beraber cezalandırmıştı. Bunun üzerine Mısır halifesi tarafından Mahmut Sebüktegin'e hitaben yazılmış olan bir mektup ve hediyelerle Tahertî adında biri Nisabur'a gelmiş ve buradan Herat'a gönderilmişse de Mahmut b. Sebüktegin kendisiyle Mısır halifesi arasında özel bir ilişki olduğunun zannedileceği tehlikesini düşünerek Tahertî'yi tekrar Nisabur'a göndermişti. Burada Kerramiyye reisi Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Muhammedşad ve diğerleriyle tartışma sırasında aşırılıkları açığa çıktığından öldürülmüştü. Kadir Billah Tahertî'nin Mahmut b. Sebüktegin'e geldiğini duyunca kendisine bir mektup yazmışsa da cevap olarak kendisine Tahertî'nin öldürülmüş olduğu bildirilince rahatlamıştı.

lar. Sen ki Sultan Melikşah'sın! Çekmiş olduğun zAhmed ve eziyetler, dünyanın en doğusundan en batısına ve Kuzey Kutbu'ndan Güney Kutbu'na kadar üç defa yolladığın askerlerle elde etmiş olduğun memlekete bugün Kavurd'un -Melikşah'ın amcası- oğullarının sahip olmasını ve senin kendi oğullarının her nerede yakalanırlarsa orada öldürülmelerini uygun görüyorsan, onların da hilafetleri uygun görülebilir. Hâlbuki Âl-i Abbas öyle adamlardır ki onların görmüş olduğum fesatları söylemekle bitmez. Onların yaptıklarını hiçbir din ve millet reva görmemiş ve görmeyecektir. Bunların durumlarını bilmeyenler bunlara inanarak hilafetlerini sahih sayıyorlar. Ben ki onların işlerini ve hallerini bilmişken onları hilafete nasıl layık görür ve onların hilafetlerini tasdik edebilirim? Eğer Sultan hazretleri bunların durumlarını bildikten sonra onları uzaklaştırmak için ayaklanmaz ve onların şerlerini Müslümanların arasından kaldırmazsa bilmem ki kıyamette sorulduğu zaman ne şekilde cevap verir ve nasıl kurtulur?!.. Şimdiye kadar yaşadığım müddetçe benim dinim bu olduğu gibi bundan sonra da bu olacaktır. Bu itikadımı bir an inkâr etmediğim gibi bundan sonra da inkâr etmeyeceğim. Dört halife ve aşere-i mübeşşerenin muhabbeti kalbimde yerleşmiştir ve öyle kalacaktır. Baştan beri bağlı olduğum dinden başka bir din çıkarmadım. Ortada olmayan yeni bir mezhep ortaya koymadım. Benim mezhebim Resulullah'ın zamanındaki mezheptir ki kıyamete kadar doğru olan mezhep de budur ve bu olacaktır.”

“Benim ve takipçilerimin Abbasilere kötü söz söylemekte olduğumuza gelelim: Müslüman olan, din ve diyanetten haberi olan kim vardır ki onları kötülemesin, ayıplamasın? Onlar öyle adamlardır ki başlangıç ve sonları yalan, gerçekleri gizleme ve Allah'a isyan üzerine kurulmuştur. Her ne kadar onların durumu bütün âlem tarafından biliniyorsa da Sultan'ın yanında lehime delil olmak üzere özetle söyleyeceğim ki: Ebû Müslim gibi bin türlü eziyet içinde sürekli çalışıp Beni Mervan'ın elinden Müslümanların mallarını ve canlarını kurtaran, peygamberin hanedanı hakkında reva gördükleri laneti -ki asıl kendileri müstahaktır- peygamber hanedanı üzerinden kaldıran adamı yok ettiler. Hz. Peygamber'in dünyadaki bütün çocuklarını şehit etti-

ler. Köşede bucakta kalan Resul'ün çocukları kendiliklerinden seyyidlik elbisesini çıkarmaya mecbur olarak canlarını korudular ki, bunlardan bir kişide bile şarap içme, zina ve livatada bulunmak gibi bir hal ne işitilmiş ne de görülmüştür. Hâlbuki Abbasilerin en âlim ve fazılı olan Harun'un, kız kardeşi Abbase'yi kendisiyle beraber şarap meclislerinde bulundurduğu ve arkadaşlarının da yanlarına girmesini yasaklamadığı rivayet edilir. Hatta Cafer Bermekî bu kadınla ilişkide bulunmuş ve bundan gayrimeşru bir çocuğu olmuştu. Harun'un gözünden uzak tutulmuş olan bu çocuğu Harun hacca gittiği sırada orada bulmuş ve Cafer'i de orada öldürtmüştü.²⁵

Ebû Hanife gibi dinin sağlam direklerinden biri olan bu değerli kişiye yüz kırbaç vurdurdular. Hüseyin Mansur Hallac gibi bir lideri astılar. İşte Hulefa-i Raşidin dediğin, işte doğru hükümdarlık, dinî düzenin ve devletin kendileriyle sağlam olduğunu söylediğin kişilerin hali budur. Bunların hakkında kötü sözler söyler ve ayıplarsam veya bunlara karşı asi olursam insaf et, haklı mıyım değil miyim?"

"Dağlı cahilleri kandırarak kendilerini bazı kişileri öldürmeye yollamakta olduğum hakkındaki söze gelelim: Basiret sahibi kimselerin yanında açıktır ki candan daha yüce bir şey yoktur. Hiçbir kişi kendi canına kıymaz. Benim gibi iktidarsız bir adam böyle işleri yaptırmaya nasıl girişebilir. Sizin benim hakkımda işitmiş olduğunuz sözler gibi ben de sizin hakkınızda işitiyorum ki Horasan'da genç sultan ve Nizamü'l-Mülk'ün adamları ve memurları halka çokça zulmediyorlarmış ve Müslümanların, abid ve zahidin ailesine el uzatıyor, kadınları eşlerinin elinden alıyorlarmış. Devlet uygulamalarında insafsızlık ediyorlarmış. Bunlar hakkında halkın ileri gelenlerinin devlete ilettikleri şikayetler duyulmuyormuş!.. Bilin ki bu adalet isteyenler daha kötü belalara uğruyorlarmış!..

²⁵ Bermekilerin Harun tarafından öldürülmeleri siyasi sebeplerden kaynaklanıyordu. Abbase ise Cafer'in nikahlı eşi idi. *İbn-i Esîr Tarihi*, c. VI, s. 69 vd.

Aynı zamanda büyük yetkileri olan Nizamü'l-Mülk, Ebû Nasr Kündürî gibi hiçbir zamanda hiçbir padişahın erişememiş olduğu bir veziri şehit etti, ortadan kaldırdı. Kendisi bugün zalimler ve avam ile anlaşmış bir halde bulunuyor. Çünkü Hoca Ebû Nasr zamanında on dirhem vergi alınır ve bunun tamamı hazineye girerdi. Şimdi elli dirhem alınıyorsa da bunun beş dirhemi bile hazineye girmiyor. Çok az bir miktarını etrafındakilere veriyor kalanını kendi oğullarına, kızlarına ve damatlarına harcıyor. Farklı yerlerde kireç ve çamura harcayarak tükettiği paralar da herkes tarafından bilinmektedir. Hoca Ebû Nasr kendi oğlu ve kızına hangi gün bir dinar harcamıştır. Ne zaman cam ve tahtaya bir para vermiştir?!.. Halkın bu hal ve şartlar altında hiçbir hususta kurtuluş ümidi yoktur. Bazı kişilerin bunalıp canından vazgeçmesi veya bu zulümden bir veya ikisinin zulüm ve haksızlığı ortadan kaldırması uzak değildir.

Vakt-i zaruret çu nüma nedgiriz,

Dest-i bikerd ser şimşiri tiz ²⁶

Hasan Sabbah'ın bir kişiyi aldatıp böyle işlerde bulunması mümkün değildir. Dünyada hangi iş vardır ki ona takdiri ilahi müdahil olmasın?!..”

“Bu tür hareketleri terk edersen edersin, etmezsen seni harap ederim.” buyurmanıza gelince: Ben Sultan'ın görüşlerinin tersine davranmaktan Allah-u Teala'ya sığınırım. Lakin düşmanlarım kuvvetli olmakla beraber beni ele geçirmek için her türlü davranışlarda bulduklarından halimi sükûnetle Sultan'a bildirmek için bu köşeyi Alamut Kalesi'ni ele geçirdim ve kendime sığınak edindim. Ta ki düşmanlarım ile anlaştıktan sonra Sultan'ın huzuruna geleyim ve diğer kulluklarımı yapma sırasına geçeyim. Dünya ve ahirete ait mutluluk yollarını elimden geldiği kadar Sultan'a göstereyim yoksa

²⁶ “Zorluk zamanında kaçacak yer kalmayınca insan keskin kılıcı eliyle tutmaya mecbur olur...” Bu beytin Şeyh Sadi'nin *Gülistan'*ında olduğunu biliyoruz. Şeyh Sadi, Hasan Sabbah'tan çok sonradır. Yani Hasan Sabbah'ın bu beyti Şeyh Sadi'den almış olmasının ihtimali yoktur. Bu noktayı halletmek için Şeyh Sadi'nin bu beyti, kendisinden ve Hasan Sabbah'tan evvel yazmış olan bir şairden almış olduğunu kabul etmek zorundayız.

benden bundan başka bir hareket meydana gelirse ve de Sultan'ın emrine uymazsam halkın uzakta ve yakında olanları bana gerçekten kötü söz söyleyerek kendi padişahına muhalefet etti ve "اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولي الامر منكم" ayetinden haberi yok... derler. Düşmanlarımla Sultan'ın yanında kıymetleri artar. Hakkımda daha birçok iftira uyduruyorlar. Benden din ve davet konusunda ortaya çıkmış olan iyilikleri halk arasında kötü göstermek için bahane bulmuş olurlar. Benim iyi adımları kötüye çıkarırlar. Bugün Nizamü'l-Mülk gibi kuvvetli bir düşmanın varlığına rağmen Sultan'ın hizmetine gelip Nizamü'l-Mülk'ü yok farz etsem bile Sultan'ın Abbasilere bağlılığı ve onların emirlerinin dışına çıkmaması sebebiyle bunların herhalde Sultan'ın benim hakkımdaki düşüncelerini değiştirerek yok edilmem için canla başla çalışacakları ve de beni Sultan'dan isteyecekleri kesindir. Sonuç herhalde iyi çıkmayacaktır. Çünkü beni isterlerse ve ben onlara teslim edilirim yığıtçe davranılmış olmayacaktır. Teslim edilmezsem onların hilafetini kabul eden cahillerin, Sultan hakkında dilleri uzun olacaktır. Abbasilerin benimle olan çekişmeleri ve aleyhimde ne kadar çalıştıkları Sultan tarafından bilinmektedir. Mısır'a gittiğim zaman arkamdan adamlar gönderdiler ve Mısır'a birçok mal göndererek Emirü'l-Cüyüş'a beni yok etmesi için çeşitli hizmetlerde bulundular. Gerçek halife gerçek imam Müstansır Billah'ın büyük yardımları olmasaydı ortadan kaldırılmam kesindi. Nihayet beni Emirü'l-Cüyüş Frenk için seçti oraya gidip Frenk kafirlerini davet etmek üzere beni tayin etti. İlahi yardımla oradan kurtuldum. Kaç sene zAhmed ve eziyet çekerek nihayet Irak'a vardım. Onlar beni daima takip ediyorlardı. Bugün ise buraya Alamut'a ulaştım. Alevi halifelerin davetini açıklamak için Taberistan, Fuzistan ve Cibal'de bazı kaleler elde ettim. Mümin arkadaşlardan, Şiiler ve Alevilerden birçok kişi yanıma geldiler. Abbasiler benden korkmaya başladılar. Şu hâlde yukarıda bahsettiğim şekilde Sultan'ın huzuruna geldiğim takdirde sonuç iyi olmayacaktır. Belki iki taraf arasında savaş ortaya çıkacaktır."

“Bu kayabaşı hakkındaki söze gelelim: Alamut Kalesi’nin burçları göğün burçlarından olsa yere indiririm, buyuruyorsunuz. Burada oturanların bu kalenin uzun müddet kendi ellerinde çıkmayacağına inançları tamdır. Bu husus Allah’ın yardımına bağlı bir durumdur. Burada benim halim şudur ki; üzerime farz ve sünnet olan görevlerimi yerine getiriyor, Allah ve peygamberden Sultan’ın, devletin ileri gelenlerinin doğru yola gelmeleri hususunda dua ediyorum. Cenab-ı Hak’tan onlara hak dini nasip etmesini ve Abbasilerin fısk ve fesatlarını halkın arasından kaldırmada kendilerine kolaylıklar diliyorum. Eğer Sultan’a din ve dünya saadeti erişecek olursa Sultan Mahmut Gazi²⁷ bunların kovulması ve şerlerini kaldırması için ayaklandığı ve Tirmiz’den Seyyid Alâü’l-Mülk Hüdavendizade’yi hilafet makamına oturtmak üzere getirdiği gibi Sultan da bu işe girer. Büyük iş onun elinden meydana gelir. Onların şerleri, Allah’ın sözlerinin arasından kalkar. Yoksa bir zaman gelir ki adil bir padişah ayaklanarak bu işi yapar. Müslümanlar onların zulmünden kurtulur. "والسلام على من اتبع الهدى" *Doğru yola tabi olanlara selam olsun.* (Taha Suresi 20/47 sad.)

*

*

*

Hasan Sabbah’ın kendilerinin Beldetü’l-İkbal dedikleri Alamut’a yerleşmesinden kısa zaman sonra Melikşah vefat ederek eşi Türkan Hatun dört yaşındaki oğlu Mahmut’u sultanlığa getirmek için Melikşah’ın vefatını bir süre gizlemiş ve ümeraya gizlice para harcayarak bu amacını gerçekleştirmişti. Melikşah’ın en büyük oğlu Berkjaruk bu tarihte İsfahan’da bulunuyordu. Türkan Hatun’un Berkjaruk’u yakalatmak üzere İsfahan’a göndermiş olduğu kişiler Berkjaruk’u hapsedirmişlerse de Melikşah’ın vefat etmiş olduğunun duyulması üzerine kendisi hapisten çıkarılarak İsfahan’da padişahlığı ilan edilmişti. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Türkan Ha-

²⁷ Burada Sultan Mahmut Gazi ibaresindeki Muhammed kelimesi Mahmut gibi de okunduğundan bu kişinin kim olduğunu tespit edemedik.

tun tarafı mağlup olmuştu. Bu mağlubiyetten sonra Türkan Hatun ikinci defa şansını denemek için başvurduğu Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan valisi İsmail b. Yakuti b. Davut'un yardımıyla 486/1093'deki muharebede de mağlup olup ve akabinde oğlu Mahmut da vefat edince Berkyaruk istikrar sağlamış oldu. Ertesi yıl 487/1094'de amcası Tutuş ile uğraşmak zorunda kalan Berkyaruk, bir sonraki sene de bu tehlikeden kurtulmuştu. 480/1087'de kardeşi Sencer'i bir ordu ile Horasan'a göndermiş burasının idaresini Sencer'e bırakmıştı. Bu tarihten iki sene sonra Sencer'in ana baba bir kardeşi Muhammed b. Melikşah sultanlığı isteyerek ayaklanmış, kardeşi Berkyaruk adına hutbe okutulmasına son vermişti. Bağdat'ta kendi adına hutbe okunmaya başladıysa da aynı yıl Berkyaruk duruma hâkim olup Bağdat'ta kendi adına hutbeyi tekrar okutturdu. Fakat aynı yılda Bağdat'ta yine Muhammed adına hutbe okunmaya başladığı gibi diğer kardeşi Sencer de kendisini uğraştırdı. Bu kardeşler arasında yıllarca gün be gün ihtilaflar ortaya çıkıyordu.

Berkyaruk ile Mahmut'un annesi Türkan Hatun arasında meydana gelen savaşlar sırasında Bâtınîler İsfahan'da toplanarak faaliyete başlamışlar ve davetlerini açıktan yapmışlardı. Kendilerine muhalefet edenlerden birçok kişi öldürülmüş, halk arasına büyük bir korku düşmüştü. Hiçbir kimse şehirde bile yalnız gezmeye cesaret edemiyordu. Belli vakitte evine dönmeyen kişinin Bâtınîler tarafından öldürülmüş olduğu kesinleşerek ailesi feryada başlıyordu. Türlü türlü şeytanca hileler ile her gün beş on kişinin hayatına son veriyorlardı. Halk bunlardan intikam almak üzere Şafi mezhebi fukahâsından Hocendli Ebu'l-Kasım Mesut b. Mahmut'un idaresinde ayaklanarak İsfahan'daki Bâtınîlerin birçoğunu ateşte yaktilar.

Bunlar Melikşah tarafından yapılmış olan İsfahan'ın yanındaki Şahdiz Kalesini elde etmiş ve yukarıda Hasan Sabbah'ın hocası olduğunu söylediğimiz Abdullah b. Attaş et-Tabib'in oğlu Ahmed b. Attaş'ın başına taç giydirek kendisini bu kaleye başkan yapmışlardı.

Hasan Sabbah'ın kız kardeşinin oğlu Ebu'l-Fütuh, Ardahan ve meşhur dailerden Ebû Hamza el-Eskaf ise Tambur kalelerini elde etmişlerdi.

Bunlardan başka Kuhistan, Taberistan ve diğer yerlerde birçok kaleyi istila etmiş olan Bâtnîler her tarafta yolları kesiyor, insanları öldürüyor, mal ve eşyaları gasp edip, yağmalıyorlardı. Bunlar Muhammed'in itaati altında olan İsfahan subaşısı Sermes, Ergaş ve Gümüş gibi büyük yöneticileri de öldürdüklerinden Berkyaruk'un düşmanları Berkyaruk'u bunlara meyletmekle suçluyorlardı. Gerçekten Berkyaruk kardeşi Muhammed'i mağlup ettikten sonra ordusunda bunlar çoğalmış ve onun birçok askerini kendi mezheplerine katmışlardı. Kendilerine muhalif olanlar hayatlarından emin değillerdi. Hiçbir kimse evinden üzerinde zırh olmadan dışarıya çıkmaya cesaret edemiyor ve yöneticiler bile Berkyaruk'un yanına zırh ile giriyorlardı. Berkyaruk kendi aleyhindeki sözlere son vermek ve genel güvenliği sağlamak için hareket ederek bunları tamamen yok etti. Bu arada bunlardan olmayan bazı masumlar da suçlanıp, hayatlarını kaybettiler. Hatta Bağdat'taki Nizamiye Medresesi Müderrisi Kiyâ el-Herrâsî²⁸ de Bâtnî olmakla itham edilerek yakalandıysa da itikadının sıhhati ve ilimdeki yüksek derecesi hakkında halife Müstansır Billah'ın şahitliğiyle serbest bırakılmıştı.

489/1096'da Berkyaruk'un vefatından sonra kardeşi Muhammed bunları teslim almaya karar vererek İsfahan'ın yanındaki Şahdiz Kalesi'nden işe başladı. Bir dağ üzerine yapılmış olan bu kalenin etrafını kuşattı. Kuşatma ve savunmanın gücünün karşı konulamaz olduğunu görünce hile yapmaya başlayarak: Kendilerinin Allah'a, kitaplara, peygamberlere ve Ahiret gününe inananlardan, Muhammed (as)'ın getirdiklerinin doğruluğuna inananlardan olup yalnız imamet konusunda muhalefetleri olduğunu, kendileriyle padişahın barış yapmasının, sundukları itaati kabul etmesinin caiz olup olmadığına dair fetva istediler. Fukahanın çoğu bunu caiz gördüyse de bazıları sus-

²⁸ Taberistanlı olup 450/1058'de doğmuş ve 504/1111'de Bağdat'ta vefat etmişti. Nisâbur'da İmamü'l Haremeyn'den Gazali ile beraber ders almış ve Gazali'den sonra Nizamiye Medresesi'ne müderris olmuştu. *İlahiyat Dergisi* s. 4.

tuklarından aralarında tartışma başladı. Şafiilerden Ebu'l-Hasan es-Semencani'nin cevaz vermediği hakkındaki açıklaması tartışmayı aydınlatsa da kesin bir sonuç elde edilmedi. Esasen kaledekilerin amaçları da fukaha arasında ihtilaf çıkararak zaman kazanmaktı. Sonunda bunların bazıları Hasan Sabbah'ın kalesine bazıları da diğer kalelere dağılmak üzere izin alarak Şahdiz Kalesi'ni teslim ettiler. Seksen kişiyle kalede kalmış olan başkanları Ahmed b. Attaş oğlu ile beraber öldürüldü. Başları Bağdat'a gönderildi. Eşi, üzerindeki eşsiz nefis mücevherlerle kendisini kaleden aşağı attı ve parçalandı.

Muhammed bundan sonra Alamut'un sahibi Hasan Sabbah'ın önemle üzerinde durdu. Yirmi altı seneye yakın bir zamandan beri etraftaki halkın kadınlarını esir almak ve erkeklerini öldürmek suretiyle kötü icraatlarından geri durmayan Hasan Sabbah üzerine Anuştegin'i gönderdi. Anuştegin kaleyi aylarca kuşatma altına alarak kaledekileri açlıktan ölme sınırına getirmişti ki Hasan Sabbah bu sırada her adama günde yalnız bir çörek ile üç ceviz veriyordu. Bu sırada Muhammed vefat edince kale fethedilmeden asker geri döndü. Sencer de Hasan Sabbah'a baskı yapmışsa da Hasan Sabbah Sencer'in ileri gelenlerinden bir kadını elde ederek bunun aracılığıyla Sencer'in oturduğu yerin altına bir bıçak saplatmış ve kendisine: "Eğer muhabbetinizi kalbimde taşımasaydım bu bıçağı oturduğunuz yerden daha yumuşak olan göğsünüze saplatmak, yere saplatmaktan daha kolaydı... Sizin gizliliklerinizin tamamı benim elimdedir." diye haber göndermiş olduğundan Sencer korkmuş, bundan sonra kendisine karşı harekete geçmemişti.

*

*

*

Yukarıda söylediğimiz gibi 483/1090'da Alamut'u ele geçirmiş olan Hasan Sabbah 518/1124 tarihinde bu kalede vefat etti. Tarihi rivayetlere bakılırsa kendisi zahitlik iddiasında bulunuyordu. Otuz beş sene devam eden hakimiyeti sırasında kalelerde kimse şarap üretmemiş ve içmemiştir. İki oğlunun şarap içerek zina ettikleri kendisine söylenince bunlara şer'î hadleri

uygulayarak öldürmüştü. (Oğlunun birini Kuhistan naibini öldürmüş olduğu hakkındaki şüphe sebebiyle, diğerini şarap içerek Kur'an'ın emrine muhalif harekette bulunduğu için öldürdüğü rivayet edilir.) Bu otuz beş sene zarfında evinde itikafa girerek dinin usul ve fûrunu tevil etmek, şeriataın zâhirini muhtelif derecelerde batına doğru götürmek amacıyla kitaplar yazmıştır. Bu uzun zamanda yalnız iki defa evinden dışarı çıktığı ve bir defa evin dışında görüldüğü rivayet edilir. Kendisine Seyyidinâ, Reis, Şeyhu'l-Cebel gibi unvanlar veriliyordu. Bu son unvan kanaatimize göre Batlıların verdiği unvandır. Kurduğu devlete İsmâilîyye-Melahide Devleti adı verilmele beraber Haşşaşiyye de denilmektedir.²⁹

Hasan Sabbah'tan sonra vasiyeti gereğince yerine geçen Kiyâ Büzürg Ümmîd şeriata uyduysa da Hasan Sabbah'ı imam bilir, sözlerine ve fiillerine hürmet ederdi. Bunun zamanında oğlu Kiyâ Muhammed b. Buzruk Ummid imamet iddiasıyla ayaklandı. 532/1138'de babasının vefatıyla başkanlık makamına geçti. Bunun da görünürde şeriata uyduğu zamanlar olurdu. Yirmi beş sene yönetimde kaldıktan sonra 557/1162'de vefatıyla yerine Hand Hasan b. Muhammed b. Buzruk Ummid başkan oldu. Bu Hand Hasan da babasının zamanında imamet iddiasında bulunmuştu.

Güya Hasan Sabbah Müstansır Alevi'nin oğlu Nizar'ı beraberinde getirmiş ve bunun Hâdî adında bir oğlu dünyaya gelmişti. Müstansır Alevi'nin

²⁹ Fransızcada kasten ve gizlice adam öldürmek anlamına gelen *assassiner* mastarının Haşşaşin kelimesinden alındığı ve kasten adam öldüren kişiye de bundan dolayı *assassin* denilmekte olduğu söyleniyorsa da bunun *assâsin*'den alınmış olması ihtimali de vardır. İsmailiyye Melahide'ye Haşşaşin denilmesiyse şarabın haram olması sebebiyle onların haşiş-esrar kullanmalarından dolayıdır ki *Telbisu İblis* s. 400'de görüldüğü üzere aynı sakıncadan dolayı Sufiyye de haşiş kullanarak sarhoş oluyorlardı. Bunlara, esrarın verdiği etkiden istifadeyle kendilerini cennette zannettirmek için Hasan Sabbah tarafından özel bir şekilde haşiş içirildiğini söyleyenler de vardır. Hangi sebeple olursa olsun Haşşaşiyyun adıyla bilinmeleri haşiş kullanmalarından dolayıdır.

torunu olan Hâdî, Muhammed b. Buzruk'un eşiyle ilişkide bulunmuş ve II. Hasan denilen Hand Hasan da bu ilişkiden olmuştur.³⁰

Gerçi bu iddiayla kendisinin gayrimeşru çocuk olduğunu itiraf ediyorsa da itikatlarına göre imam için bütün yasakların mübah olduğunu düşünecek olursak bu iddiada böyle bir ayıp olmadığını anlarız.

559/1164'de Fâtımîler düşmeye başlayınca bu, imametini bir Ramazan'da bütün Bâtınîlere ilan ederek minberinin dört tarafına kırmızı, sarı, beyaz, yeşil³¹ renkte dört sancak dikmiş ve minbere çıkararak "Ben imamım, dünyadan sorumlulukları ve zâhirî şeriatla amelleri kaldırdım, bu zaman kıyamet zamanıdır." diye konuştuktan sonra inerek orucunu bozmuş ve tamamı türlü türlü sefahat ve aşırılıklarda bulunmuşlardı. Kıyamet Bayramı adını verdikleri bugünü kendileri için tarihin başlangıcı olarak almışlar, Arap tarihini terk etmişlerdi. Kendisine bu tarihten sonra Hand yerine Hüdevend diye hitap ediliyordu. Alâ Zikrihi's-Selâm lakabıyla anılıyordu.

Ber daşet gıll-u şeri' bi'd teyit izdi

Mahdum rüzgâr Alâ Zikrihü's-Selâm³²

Bunların altıncıları olup³³ görünürde İslam şeriatına döndüğünden Yeni Müslüman adını alan Hand Celalettin Hasan'ın ricasıyla Kazvin'den gelen

³⁰ Müstansır Alevi hayattayken Nizar'ı veliaht yapmışsa da yukarıda bahsettiğimiz şekliyle Emiru'l Cüyuş'un oğlu Efdal bunu yerinden ederek diğer oğlu Müsta'li'ye biat etmiş ve Nizar İskenderiye'ye kaçmış burada kendisine Mustafa Lidinillâh unvanıyla halk tarafından biat edilmişti. Efdal'in İskenderiye üzerine gönderdiği ikinci ordu bunları mağlup etmiş ve yakalanan Nizar, Müsta'li tarafından üzerine duvar örülmek suretiyle öldürülmüştür. (487/1094) Hasan Sabbah'ın fırkasından olup Müsta'leviyye'ye muhalif olan Nizariyye ise, Nizar'ın İskenderiyye'den bir kızın karnı içinde, gizlice çıkıp birçok yeri dolaştıktan sonra Alamut'a geldiğini iddia ederler. (*Sahibu'l-A'sa*, c. XIII, s. 237) Onlara göre bir imamın belirlediği ve tayin ettiği bir imamın, imametini iptal etmek Allah'ın takdirine hata isnat etmek olarak kabul edildiğinden Nizar'ın imameti geçerli olup Müsta'li'nin imametinin ise geçersiz olması gerekir.

³¹ Fatimîlerin sancakları sarı renkti. (*Sahibu'l-A'sa*, c. XXIII, s. 244)

³² İlahi tayinle zamanın reisi olan Alâ Zikrihis's-Selâm, şeriatın kin ve düşmanlığını ortadan kaldırdı.

ulema, Hasan Sabbah'ın ve diğer Melahide'nin kitaplarını kütüphanelerden alarak yakmışlardı.³⁴ Kâh diyanet perdesi altında gizlenmiş, kâh en çirkin ve çılgın hareketlerle bir buçuk asırdan fazla dinî esaslara karşı saldırılarda bulunan İsmâîlîyye Melahidelerinin nihayet 654/1256' da Hülagü tarafından idarelerine son verilip bir ay zarfında Alamut gibi dayanıklı kalelerinden elli dayanıklı kale yıkıldı. Son hükümdarları olan Rükneddin Haverşah, Mengühan'ın emriyle öldürüldü.

³³ Bunların beşincileri olan Muhammed b. Alâ Zikrihi's-Selâm, İmam Fahrettin Razi'yi tehdit ederek susmaya mecbur etmişti. Handmir'in *Habibu's-Sir*'inde görüldüğü gibi Fahrettin Razi'yi çekemeyenler tarafından, onun İsmaililerin mezhebine gizlice girmiş olduğunu yayıyorlardı. Bundan uzaklaşmak için bir gün Rey'de kürsüye çıkarak İsmailileri kötüleyip azarladı. Aleyhlerinde çok kötü bir dil kullandı. Muhammed b. Alâ Zikrihi's-Selâm derhal bir fedai gönderdi. O fedai ilim talebesi gibi görünerek yedi ay imamın derslerine devam etti. Bu sırada yaklaşmak için hep fırsat kolluyordu. Bir gün üstadı görüşme yerinde tek bularak içeri girdi ve kapıyı kapatıp üzerine saldırarak altına aldı. Hançeri göğsüne dayadı. Razi, "Bana ne yapmak istiyorsun?!" dedi. "Göbeğinden göğsüne kadar yaracağım!" dedi. Razi "Niçin?!" dedi. Fedai "Çünkü herkesin gözü önünde İsmailileri kötüledin dedi." Üstat canına kıymaması için fedaiye rica etti. Bundan sonra bunların aleyhinde konuşmayacağına yemin ederek söz verdi. Kefaret verip yeminden kurtulacağını söyleyen fedaiye, bu yola başvurmayacağına dair yemin etti. Bunun üzerine fedai "Seni öldürmek için emir almamıştım. Yoksa seni öldürmeyi ertelemezdim" diye imamı bıraktı. Kendisine Muhammed b. Alâ Zikrihi's-Selâm'ın selamı olup kesin hâkim olmak üzere kendisini kaleye davet etmekte olduğunu ilettili. İnsanlardan herhangi birinin sözleri önemsizse de kendisinin sözlerinin büyük önemi olduğundan haklarında susması talebinde olduğunu bildirdi. Razi kaleye gidemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine fedai, üstadın önüne üç yüz duka koydu ve bunun kendisine her sene verileceğini söyledi. Bu olaydan sonra İmam Fahrettin Razi bunların aleyhinde bulunmamaya dikkat etti. "İsmailiyye'nin aksine" demekle yetiniyordu. Talebesinden birinin susmasının sebebinin sorulması üzerine bu hançer tehlikesine işaret ederek "Çünkü onların keskin delilleri vardır" demiş olması ne kadar zariftir!..

³⁴ Bu kitaplar Alamut'un yıkılması sırasında tekrar bulunmuş olduğundan yakılan kitapların kopyaları alındıktan sonra yakılmış oldukları anlaşılmaktadır.

NÂSIR-I HÜSREV¹

Geçen sayıda Müstansır Alevi'nin dailerinden Hasan Sabbah'ı yazmıştık. Bu sayıda yine Müstansır Alevi'nin dailerinden olup onun tarafından Horasan'a gönderilen şair ve filozof Nâsır-ı Hüsrev'den bahsedeceğiz.

İran şairlerinin en büyük üstatlarından sayılan Nâsır-ı Hüsrev kendisini *Sefernâme*'sinin mukaddimesinde Ebû Muinüddin Nâsır-ı Hüsrev el-Kubâdiyanî el-Mervezî diye adlandırıyor. İran edebiyatındaki konumu ve mezhepler alanındaki durumu itibariyle fevkalade dikkat çekici olan bu zat hakkında maalesef tezkire yazarları yeterli derecede bilgi vermiyorlar, verdikleri bilgiler de yeterli olmamakla beraber doğru da değildir.

Son zamanlarda bazı müsteşrikler bu zatın hayatı ve faaliyetleri hakkında araştırmaya başlamış ve kendisinin seyahatlerini konu edinen adı geçen *Sefernâme* ve diğer eserlerinden istifade ederek onun biyografisini aydınlat-

¹ Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, "Nâsır-ı Hüsrev" *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*, Haziran 1927, 2 (5-6), 1-21.

maya çalışmışlarsa da² henüz bazı noktaların mübhem kalmış olduğu görülmektedir.

Birkaç sene önce Berlin'deki Kavyani Şirketi matbaasında Nâsır-ı Hüsrev'in basılmamış eserlerinden *Rûşenâ'inâme*, *Saadetnâme*, *Zâdü'l-Müsâfirîn*, *Vech-i Dîn* gibi eserleri basılmış olmakla beraber önceden Paris, El sine-i Şarkıyye Mektebi müdürü Charles Schefer tarafından Fransızca'ya tercümesiyle birlikte 1881'de Paris'te basılmış olan *Sefernâme*'si de ikinci defa basılmış ve kendisinin *Divan*'ı da önce Tebriz'de ve 1314/1897'de Tahran'da bastırılmış olduğundan bu eserlerden bizim için istifade imkânı olmakla beraber henüz basılmamış olup yegâne kopyası Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan 1778 numaralı *Hivânu'l-İhvân* adlı eserini de inceleme fırsatına eriştiğimizden bu zat hakkında şairlerin tezkirelerinde görülen ve birbirleriyle uzlaşması mümkün olmayan efsane tarzındaki rivayetleri bırakarak kendisinin bahsedilen eserlerinde bulunan ve yalnız mezhepler tarihi alanındaki faaliyetiyle ilgili olan bilgilere aşağıda müracaat ediyoruz.

İsminin Ebû Muinüddin³ Nâsır-ı Hüsrev olduğunu söylediğimiz bu zatın yedinci kuşaktan Ali b. Musa er-Rıza'ya (102/818-153/770) dayandığı yani seyyidlerden olduğu söyleniyorsa da kendisinin böyle bir iddiası olmadığı gibi yüksek ailelere mensubiyetiyle övünenleri eleştirerek onlara karşı "Kendisi ailesiyle değil, ailesinin kendisiyle övünç ve şeref kazanmış olduğunu söylüyor"⁴ ki kendisiyle övünç ve şeref kazanan ailesi şüphesiz peygamber ailesi değildir.

² Başta merhum Berun dilimize tercüme ettirilmekte olan *İran Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde (c. II, s. 222-246) ve merhum Ate, *İran Filolojisinin Temeli* adlı eserde (c. II, s. 278-282) bu zat hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

³ Pend-i hub ve şî'r-i hikmet-ra didar Yadigâr-ı ez bu muayyen ey müstayyen (*Divan*, s. 194, Tebriz baskısı).

⁴ Ger tu betebar fahr-ı dari Men mufahhir-i gevher-i tebarem (*Divan*, s. 170, Tebriz baskısı)

Men şeref u fahr u âl-u huyiş u tebarem Gerd geri-ra şeref-i ba âl u tebar est (*Divan*, s. 31, Tebriz baskısı)

Aynı zamanda yedinci kuşaktan dedesi olduğu söylenen Ali b. Musa er-Rıza ile kendi arasındaki zaman boşluğu hiçbir şekilde yedi babayı kapsayacak kadar geniş değildir.⁵ Nâsır-ı Hüsrev hiçbir zaman seyyidlerden olduğunu iddia etmemiş olduğu gibi aksine “Resul’ün ailesinin kölelerinden bir köle olduğunu”⁶ söylemiştir.

Nâsır-ı Hüsrev kendisine itiraz edenlere ve düşmanlarına karşı daima ve yalnız ilim ve erdemle, telif etmiş olduğu eserleriyle üstünlüğünü ortaya koyuyor ve galip geliyordu.⁷ Özellikle Cami’nin *Buharistan*’ında onun Ensar’dan olduğunu söylemesi de dikkate alınırsa kendisinin kesin bir şekilde seyyidlerden olmadığı ortaya çıkar.

Bu zat *Sefernâme*’sinin başında söylediği gibi Merv yöresinde bulunan Kubâdiyân adındaki kasabaya mensuptur. Fakat bununla doğum yerinin burası olup olmadığına dair kesin bir hüküm verilemez. Kendisini, Ate gibi Belhli gösterenler de vardır. Şurası kesindir ki birçok şiirinde görüldüğü üzere Nâsır-ı Hüsrev Horasan halkındandır.⁸ Bu zat Horasan’da 394/1004’te dünyaya gelmiştir.⁹ Nerelerde ve kimlerden hangi dersleri okumuş olduğu hakkında eserlerinden doğru bir şekilde bilgi almak mümkün değildir.¹⁰ *Zâdü’l-Müsâfirîn* adlı eserinden anlaşılacağı üzere felsefe ve kadîm hikmetle çokça uğraşmış ve Yunan felsefesinin fikirlerini dikkatle takip etmiştir. Bun-

⁵ Tebriz’de basılmış olan *Divan*’ının mukaddimesindeki kendi tarafından yazılmış olduğu iddia edilen biyografisi baştan başa bir efsaneden ibarettir. Bundan dolayı burada seyyidlerden olduğu ve diğer sözleri dikkate alınmamalıdır.

⁶ “Belki men bende-i ez bendegâni handan-ı Resul-ı hudayem” (*Zâdü’l-Müsâfirîn*, s. 228)

⁷ Ez tasnifât men zâdü’l-misafir Ki makulat-ra asl est ve kanun (*Divan*, s. 195, Tebriz baskısı)

Horasan çu bazar-ı çin-i kerde em men Be-tasnifaha-yı çün diba-yı çini (*Divan*, s. 233, Tebriz baskısı)

⁸ Gerçi mera asl-ı Horasanî est Ez-peş piri u mehi u seri (*Divan*, s. 241, Tebriz baskısı)

⁹ Be guzaşt ez hicret pes sisdu nur u çâr Be-guzaşt merama der-ber-merkez-i ağber (*Divan*, s. 110, Tebriz baskısı)

¹⁰ Ki kerd ez hatir-ı hâce-yi müid Der-hikmet-i güşade ber-tuyizdan Şeb men ruz Raşan kerd Hâce Beberhanha-yı çün hurşid-i diraşan (*Divan*, s. 182, Tebriz baskısı)

dan dolayı kendisi filozof unvanını almıştır. Hesap, hendese, astronomide seçkindir.¹¹ *Vech-i Dîn* adındaki eseri kendisinin fıkıh, hadis, tefsir ve Arap dilinde derin bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Eserlerini yazma tarzı da gayet güzel olmakla beraber maksadını güzel açıklama sanatını da bildiği görülmektedir. Seyahatleri esnasında pek çok erdem sahibiyile görüştüğü muhakkaktır. Bunlardan Hint Brahmanlarından övgü dolu bir dille bahsetmekte olduğu görülüyor.¹²

Nâsır-ı Hüsrev, Selçuklulardan Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in Horasan Beyliği esnasında hükümet işleriyle meşgul olmuş, yaşlıları ve benzerleri arasında güzel yazı yazması ile meşhur olmuştu. Bazı şiirlerinde ve *Sefernâme*'sinde görüldüğü üzere farklı padişah ve sultanların yanında çokça hürmet görmüş ve ilgi sahibi olmuştu.¹³ 437/1046'da gördüğü bir rüya üzerine memurluktan istifa ederek şarap içmeye tövbe etmiş Mekke'ye gitmişti. Haccı eda ettikten sonra iki kere Kudüs'ü ziyaret etmiş ve bundan sonra deniz yoluyla Mısır'a gitmişti. Mısır'ın görkem ve azameti, Fatimî halifesi Müstansır Alevi'nin gösteriş ve ihtişamı kendisini cezbetmişti. 440/1049 Ramazan Bayramı'nda Müstansır'ın kâtiplerinden tanıdığı bir zat vasıtasıyla *Sefernâme*'sinde (s. 79) uzun uzadıya vasıflandırdığı Müstansır'ın sarayına girmeyi başardı. Nâsır-ı Hüsrev kaybetmiş olduğu ruhsal dengesini bu sarayda ve bu sarayda parlayan Müstansır Alevi'nin mübarek yüzünde bul-

-
- ¹¹ Be-ilm-i hendese ser ber-keşidi
Be-hengâm-ı semaret-i âlem-i kün
Tebriz baskısı)
Ve ger didi mera âcizi ne küşti
Mermera hem şî'r u hem ilm u hesap u hem edeb (*Divan*, s. 22, Tebriz baskısı)
- Be-sind u hind u etraf-ı Horasan
Beziz fikri hem çün yek sependen (*Divan*, s. 182,
De aklides be pencum şekl-i me'mun (*Divan*, s. 195, Tebriz baskısı)
- ¹² Ve danayan-ı hinduan saht-ı perhiz-kar başend ve miyan-ı işan zina ve livata nist ve duruğ ne guyend ve sukend duruğ nehurend ve kitabist miyan işan ki hemiku yend ki sehn huda ist ve men ezdanayan işan bi seywaran sahnuha şenude em. (*Vech-i Dîn*, s. 54-55).
- ¹³ Yek-çend pişgah-ı hemi didi
Azurde in ve an be-hozaraz men
Ahu hical ez-merkeb rehuvarom
Tebriz baskısı)
- Der meclis-i müluk u Selahaddin
Guyi ki ez ejade-yi tinem
Tavus-zışt piş-i nemidezinem (*Divan*, s. 156,

du.¹⁴ “Kendisi gece iken gündüz oldu.” Müstansır Alevî'nin Nâsır-ı Hüsrev'in ruhu üzerinde bırakmış olduğu etkinin derecesi *Hivânu'l-İhvân*'ın mukaddimesinde daha açık bir şekilde görülmektedir. Burada yaratılışın gayesi olarak değerlendirdiği bu, zamanın imamı Müstansır Alevî ile görüşmeden evvel hayvaniyyet derecesinde olduğunu ve adeta soğuk ve sıcaktan, yırtıcı canavarlardan sahibine kaçan bir hayvan gibi Müstansır'a sığınarak onun vasıtası ile sıcak rüzgârdan esintiye erişmiş olduğunu¹⁵ söylüyor.

Nâsır-ı Hüsrev ikinci defa yine Mekke-i Mükerreme'yi ziyaret ederek Mısır'a döndü. Ertesi yıl Müstansır tarafından Kâbe-i Muazzama'nın örtüsünü taşımak için yine Mekke'ye gitti. Bir sene sonra Mekke'yi ziyaret etmek üzere Mısır'dan ayrıldı ki bu defa Nâsır-ı Hüsrev, Müstansır tarafından Horasan dailiğine tayin edilmişti. Nâsır-ı Hüsrev bu yolculuğunda Tihâme ve Yemen'den geçerek Lahsâ'daki Karâmita ile buluştu. Oradan Basra ve İsfahan'a uğrayarak nihayet kardeşi Ebû Said ile Belh'e geldi.

“Müstansır'ın Hücceti, Horasan'ın Hücceti, Cezire Sahibi”¹⁶ olmuş olan Nâsır-ı Hüsrev'in şahsında artık olağanüstü hararetili bir Fâtımî daisi görüyoruz. Kendisini tamamıyla mezhebî mücadelelere adanmıştı.

¹⁴ Feryad yaftem ez-cefa ve duha-yı div şodem
Dani ki çün şodem cüz-i divan-ı girihtem

Çün der harim ü kasr-ı imamü'l-veri

Bercan-ı mençu nur-i imamü'z-zaman betafet
şodem (*Divan*, s. 158, Tebriz baskısı)

Nagah ba-feriştegan-ı aşına şodem
Leyl-ül-serar budem şemsü'z-zahi

¹⁵ Âferidekâr ber men kesi kemâşeteh est ki eger men ender nigâh daşt auşum faide az âferîniş
men zâyî' nuşûde vu talebe gerdem merâne padişah havîşrâ vu bedû rehâyiş cestim ezrenc
nâdânı vu helâkı câvidi ber misâl setûri gezer nec sermâ vu keremâ vu benîm derendgân sevî
Hane-i Hüdavend havîş kürizde elh. (*Hivânu'l-İhvân*, Ayasofya Kütüphanesi, numara 1778.)

¹⁶ Mer akilâ-ra be-Horasan menem

Ber safha hüccet Müstensarı (*Divan*, s. 241, Tebriz baskısı)

Ey hüccet-i zemin-i Horasan sohen-i be-tabî Der dini hakk-ı ciz ki tura merkara şode est (*Divan*, s. 33, Tebriz baskısı)

Be bes fahrem anğah ez imam-ı zamane

Suvi âkılân-ı Horasan-ı sefirem (*Divan*, s. 173, Tebriz baskısı)

Hüccetim Ruşen ez-anest ki men ber halık

Hüccet-i naib-i peygamber-i sübhanem (*Divan*, s. 169, Tebriz baskısı)

Horasan halkından kaderle pençeleşen yalnız kendisiydi.¹⁷ Nâsır-ı Hüsrev birçok seyahatten sonra vatanı olan Horasan'a döndüğü zaman aldığı bu yeni akideyi olağanüstü bir hararetle yaymaya başladı.¹⁸ Abbasilere boyun eğip hükümdarların başında her dakika “Mevlâ Emiru'l-Müminin - Emiru'l-Müminin'in kölesi” diye sadakatlerini sunmaktan geri durmayan Horasan Beyleri, zaten Umman ve Basra taraflarında yavaş yavaş ilerlemekte olan Fâtımî davetinden endişe etmekte olduklarından bu davetin en ateşli dailelerinden biri olan Nâsır-ı Hüsrev'in Horasan'ın göbeğinde parlamasına pek tabii göz yumamazlardı. “Bed-dîn-Fena dinli” adı verilmiş olan Nâsır-ı Hüsrev Belh'ten çıkarıldı.¹⁹

Ezin div taviz kon huyişten-ra
187, Tebriz baskısı)

Suhanhâ-yı sahib-i cezire-yi Horasan (Divan, s.

Sahib-i Cezire unvanını izaha muhtaç görüyoruz. Nasır-ı Hüsrev'in Vech-i Dîn adlı eserinde (s. 76, 89, 90) görüldüğü üzere İsmaililerin on iki hüccetleri vardır. (İsnâaşerilerin on iki imamları olduğu gibi.) Bunların her biri dünyanın bölümlendiği Irak, Horasan ve diğer yerler gibi on iki cezirenin birinde bulunup davet ile meşgul olurlar. İmamın ilmi yalnız sahib-i cezire olanlar aracılığıyla âleme yayılır. Dünyanın yedi iklimi (Ne felek, heft zemin ancak sana berbârgah) dört köşesi olduğu gibi onlara göre de on iki cezire-kitası vardır.

¹⁷ Nekerd ez cümlegi ehli Horasan
baskısı.)

Kesi zu bişter bad-ı Horasan (Divan, s. 87, Tebriz

¹⁸ Nasır-ı Hüsrev'in Hristiyanları da bu yeni davetinin içine almak istediği zannedilebilir. Nitekim bir Müslümana hitaben:

Fazl-ı tu çist bener ber

Ez ser birun kon heves u sevda ra

Tu mümîni girifte Muhammed ra

Ona fûru gir feti Mesih ara

İşan peygamberan ve refikanend
baskısı.)

Çün düşmeni tu beyhude tersa ra (Divan, s. 14, Tebriz

Bu şiirde diyor ki; “İsa ile Muhammed'in (ikisine de selam olsun) dost ve kardeş oldukları için Müslümanların Hristiyanlara düşmanlıkları faydasız bir harekettir” manasında olan bu beyit, kendisinin Hristiyanları da kazanmak istediğini göstermektedir.

¹⁹ Miradunan ez hanüman berandend
s. 194, Tebriz baskısı)

Guruhi ez namaz-ı huviş-i sahon (Divan,

Münker besohenhayı o ez yira

Terkanes berandend ez Horasan

Ne mir Horasan pesended o ra

Ne şah-ı giran ne emir-i hotlan

Ger mezheb o hak u rast bedi

Der buluş bedi ba hak iman

Ta'ne çe zeni mermera bedan kim

Ez hane-i berandend ehl-i isyan (Divan, s. 197,

Tebriz baskısı)

Nâsır-ı Hüsrev'in bu sürgününün Bağdat halifesinin emriyle olduğu da kabul edilebilir.²⁰ Biz Nâsır-ı Hüsrev'in bir zaman Belh'ten Mazenderân'a sürgün edildiğini de biliyoruz.²¹

Bu hararetli dai en son Yümkan'a -Bedehşan köylerindedir- sürülmüş-tü ki burada sönmüş olan hayatının son devresi; bir mumun söneceği zamandaki parlaması gibi hayatının devrelerinin en faal ve en verimlisini oluşturur.

Zâdü'l-Müsâfirîn adındaki en büyük eserini burada yazmış olduğu gibi *Ruşenâ'inâme'sini*²² ve şiirlerinin birçok kısmını burada yazmıştır. Bin türlü mücadele ve felaketler ile "Elif gibi kadâ nûn olan" Nâsır-ı Hüsrev bu gurbet bucağında yüz kırk yaşında -doğru olmak üzere hemen hemen bu senenin yarısında- Belh'e evine ve diyarına hasretler içinde hayatı terk etti.

Nâsır-ı Hüsrev'in Din Felsefesi: Nâsır-ı Hüsrev'in en önemli eserleri olan *Zâdü'l-Müsâfirîn*, *Vech-i Dîn* ve *Hıvanü'l-İhvan*'ından anlaşıldığına göre onun felsefe ve din anlayışının esasını tevil oluşturuyordu.

Tevile karşılık olan tenzil -dini nasların zâhiri- ona göre deniz suyudur, tuzludur. Tevil ise denizde oluşan incidir.²³ Tevilsiz tenzili yeterli görenlerin

²⁰ Dad-ı men bi-güman be-hak bedehi Ruz u haşr ez ne-bire-i abas (*Divan*, s. 119, Tebriz baskısı)

²¹ Bergir dil ez belih ve bini ten ez bahr-ı din Çün men garib u zar bema ez nedaran derun (*Divan*, s. 317, Tebriz baskısı)
Dosti itret u hane-i Resul Kerd me ra yemeği u mazenderî (*Divan*, s. 241, Tebriz baskısı)

²² Ruşenâ'inâme'si altı yüz beyitten oluşan bir mesnevi olup, bunu bir haftada tamamladığını söylemektedir. Bu mesnevisi sonradan Berlin'de Kavyanî Şirketi matbaasında *Sefernâme* ve *Saadetnâme*'siyle birlikte basılmış olduğu gibi yalnız *Saadetnâme*'siyle beraber Herman Ethe tarafından Alman Müsteşrikleri Dergisi'nde de 1879'da basılmıştı. Yegâne nüshasının Aya-sofya Kütüphanesinde bulunduğunu söylediğimiz *Hıvanu'l İhvan* ile aynı cilt içinde bir *Ruşenâ'inâme*'si daha vardır ki bu *Ruşenâ'inâme* manzum olmayıp mensur olduğu gibi içeriği itibarıyla da manzum *Ruşenâ'inâme*'ye benzemektedir. Altı bölümden ibaret olan bu *Ruşenâ'inâme* diğer *Ruşenâ'inâme* gibi ahlaki olmayıp talimidir. Şimdiye kadar ilk defa tarafımızdan görülmüş olan bu *Ruşenâ'inâme*'ye ilgilenenlerin dikkatlerini çekeriz.

²³ Şu rast çü misl-i zâhir tenezil Tevil çü lülü est su-yi merdum-i dana (*Divan*, s. 3, Tebriz baskısı)

din yolunda sağ gözleri kördür. Tenzil yetim ise onun yaydığı güzel koku da tevildir.²⁴ Zâhir dinin teni olup, ruhu tevildir²⁵ ki Tenzil'in efendisi peygamber olduğu gibi tevilin efendisi de onun vasisi olan Haydar -Ali b. Ebi Tâlib-dır. Tenzil kızları Haydar'ın teviliyle giyinir ve süslenir.²⁶

Bilindiği gibi İbn Teymiye'nin *Beyânu Muvâfakatü Sarîhi'l-Ma'kûl li-Sahîhi'l-Mankûl* adlı eserinin baş tarafında görüldüğü üzere din felsefesiyle uğraşanlar peygamberlerin nasları karşısında iki durumda kalmışlardır. Bir kısmı yolunu değiştirmiş, bir kısmı da yolunu vehim ile bozmak zorunda kalmışlardır ki yolunu değiştirenler de bozma, tahrif ve tevil ashabı olmak üzere yine iki kısma ayrılmışlardır.

Yolunu değiştirmek zorunda olanların birinci kısmı yani vehmi ve tahayyülü savunanlar metafizik konularında -Bedenin haşri, cennet, ceza ve diğer konularda- peygamberlerin insanlarda tahayyüle sebep olduklarını, yani gerçeğe muhalif olarak halkın maslahatı adına yalan söylemiş olduklarını kabul ederler. Nitekim İbn Sina *Adhaviyye* adındaki risalesinde bu esası kabul ederek "Peygamber bu gibi meselelerde lafızların zâhirini kastetmiş ve halka da böyle kabul ettirmek istemiştir. Hâlbuki lafızların zâhirleri gerçeğe nazaran yalan ve batıl olup, hak ve hakikate muhaliftir" demiştir.

Bunlar peygamberlerin halka bildirmedikleri hak ve hakikati kendilerinin bilip bilmedikleri hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bazıları kemale ermiş filozofları ve kemale ermiş velileri, peygamberlere tercih ederler. Nitekim Muhyiddin İbn Arabî, Hâtemü'l-Evliyâ'yı²⁷ enbiyaya, Farabi ve Mübeşşir İbn Fatik de filozofları peygamberlere öncelemektedirler. İbn Sina ve bazıları da peygamberleri filozoflardan efdâl sayarlar.

²⁴ Her ki bi tenzil bi tevil reft

Meşk beşd lafz u beva ev

O beçsem rast der din a'urast

Meşk bi bu ey pesr haktr est (*Divan*, s. 29, Tebriz baskısı)

²⁵ Dinra tenest zâhir u ve tevil ruh ust (*Divan*, s. 33, Tebriz baskısı)

²⁶ Her nehifte dehter tenzil ra

Mana ve tevil hıdr ziyur est

²⁷ Hâkim Tirmizî'nin düzenlemiş olduğu yüz elli soruya cevap vermiş olmasıyla Muhyiddin, Hâtemü'l-Evliyâ olduğunu burada iddia etmiştir. Çünkü Hâkim Tirmizî bu sorulara Hâtemü'l-Evliyâ tarafından cevap verileceğini söylemişti.

Yolunu değiştirmeyi gerekli görenlerin ikinci kısmı, yani tahrif ve tevili savunanlar ise metafizik meselelerde zâhirî lafızları olduğu gibi kabul etmeyerek hakikat ve gerçek olarak algıladıkları noktaya bu lafzı uygulamaya uğraşmışlardır.

Birincileri, yani vehim ve tahayyül taraftarı olanlar lafızların zâhirini olduğu gibi tahrif etmeden kabul ederlerse de bunlardan çıkan manaların işin özüne uymayacağını ve halkın menfaati adına söylenmiş bir yalan olduğunu iddia ederler. Gerçeğe uyacağı harici bir hakikat olmadığı için bunlara göre tahrife ve değiştirmeye ihtiyaç yoktur.

İkincileri, yani tahrif ve tevil tarafını gerekli görenler ise lafızların zâhirinin bir hakikate uyacağını; yani yalan olmadığını kabul ediyorlarsa da peygamberlerin haber verdikleri hakikatleri kabul etmediklerinden kendi fikir ve görüşlerine göre hakikat algıladıkları noktalar ile bu zâhirî lafızları uzlaştırmak için lafızları tahrife ve teville mecbur olurlar.

Birincileri, lafızları tahrif ve tevil etmeyerek öncesini ve sonrasını bir şekilde peygamberlerin halkın maslahatı adına yalan söylediklerini ve halka karşı yaptıkları hitaplarının gerçeğe uygun olmadığına hükmetmişlerdir. İkinciler ise lafızların zâhirini kendi hakikatlerine göre tahrif ve tevil ettiklerinden birincilerin hükmüne zâhiren uzaklaşarak kabule yaklaşmışlardır. Tahrif ve tevil taraftarlarının tevillerinde kendi itikatları ve karşı çıkanların itirazları hâkim olduğundan bunları uzlaştırma ve yorumlama zarureti karşısında türlü türlü garip, mecaz ve istiarelere başvurarak lafızlardan konuşanların kastını değil, kendi fikirlerini, maksatlarını açıklamak ve itiraz edenleri bertaraf etmenin çarelerini bulmaya uğraştıklarından tevilleri bazen kendi zayıf fikirlerini bile kaldıramayacak kadar zayıflık kazanır.²⁸ Yalnız şurasını söylemek gerekir ki esas itibarıyla bunların müracaat etmekte ol-

²⁸ Kur'an-ı Kerim'in dilinde tevilin manası tefsir veya delile istinaden ihtimali öncelikli olandan ihtimali diğerine göre daha az olana yönelmektedir ki tevilin bu manası hakiki manaya daha az öncelikli olanı tercih etmek demek olur.

dukuları mecaz ve istiareler hiçbir kimse tarafından itiraz edilemeyecek bir niteliktedir. Yani bu yollar esas itibariyle ele alınmayacak konular değildir.

Mevzumuz olan Nâsır-ı Hüsrev'in ve genellikle Bâtınîlerin müracaat etikleri tevil yolları ise edebiyat ve mantık dersleriyle asla ilgili değildir. Bunların tevil yollarında tamamıyla bizim mantık ve edebiyat zihniyetimizden başka bir zihniyet hâkimdir.

Mesela; Nâsır-ı Hüsrev'e göre لا اله الا الله cümlesinin harfleri tekrarları bir tarafa bırakırsak üç harften لا, ل, ه ibaret olması ve لا, ل, له, لا, لا, لا, لا, الله suretiyle yedi parçayı içermesi ayrı ayrı manalar ifade eder. Bu cümlenin üç harfi dini âlemdeki حبال, فتح, جد'i ifade ettiği gibi bu âlemdeki cisimlerin üç boyutuna işaret eder. Yedi parçadan ibaret olması dini âlemdeki yedi imam ile bu âlemdeki yedi yıldızı gösterir.

Nâsır-ı Hüsrev bu cümledeki dört kelimeyi "لا, ل, له, لا, لا, لا, الله" yukarıda söylediğimiz harflerin adedi olan üç ile çarparak elde ettiği on ikiden de bir mana çıkarır. On iki; dini âlemdeki on iki hücceti işaret ettiği gibi cismî âlemdeki on iki burcu ifade eder. Bu cümledeki harflerin tekrarlarıyla beraber on iki olması da Nâsır-ı Hüsrev'e göre bu son manayı teyit eder.

Nâsır-ı Hüsrev *Vech-i Dîn*²⁹ adını vermiş olduğu kitabında bir fıkıh kitabını taklit ederek bilinen fikhî bölümleri takip ederek bu kitabın içerdiği elli bir bölümde "*Kitabü's-Salat, Kitabü'z-Zekât, Kitabü'l-Hac* ve diğerlerini" baştan başa bu gösterdiğimiz örnek çerçevesinde tevil ve tahrif etmiştir ki, Nâsır-ı Hüsrev'in kitapları içinde Bâtınlık özelliklerini gösteren bu kitaptan İsmâîliyye'nin asılları ile ilgili olan bilgileri aşağıya alıyoruz:

Her Zaman Allah'ın İnsanlara Karşı Hücceti Olan İmamlar Mevcuttur: İnsanların hayvanlardan ayrıcalıklı tarafları akıl ve marifete sahip olmaları-

²⁹ İnsan yüzünden teşhis edildiği gibi dinin de bu eser ile teşhis olunacağı iddiasıyla bu adı vermiştir. Bu eserin kaybolduğu zannediliyorsa da bugün eski Buhara'da bulunan İsmaililerin yanında bu kitabın iki kopyası bulunmuş ve basılmıştır.

dır ki hayvanlar bu nimetlerden mahrumdurlar. İnsanları, bu nimetle seçkin kılan zatın bu akıl ve marifet kabiliyetlerini geliştirmeleri için kendilerine yine kendilerinden yüksek bir zatı göndermesi aklen vaciptir.³⁰

Hayvan cinsi içinde insan türünün seçkin olduğu gibi insan türünün içinde de bir tek insanın diğerlerinden seçkin kılınması asla şaşılacak bir şey değildir ki bu zat, çağdaşlarının peygamberi olduğu gibi onun vasisi de o asırdaki insanlardan vesayet şerefiyle seçkindir. Peygamberlik kesintili olur fakat -Hayvan cinsi insan türünden boş olmadığı gibi- yeryüzünün imamdan boş olması ve imametin kesilmesi caiz değildir. Hayvan cinsinin insan türünden boş olduğu takdirde hayatın devamı mümkün olmayacağı gibi (?) beşer türü arasında da imam bulunmayacak olursa âlemin düzeni bozulmuş olur. Âlemin düzeni bozulmuş olacağı gibi hakiki taatte kiblesini bulamaz. Çünkü hakiki taat can yüzünü hak imama yöneltmek³¹ ile elde edilir.

Aklın kıymeti, cennet ve cehennem: Bâtınîlerin büyükleri ve özellikle Nâsır-ı Hüsrev Mu'tezile ve İhvanu's-Safa gibi akla özellikle büyük bir kıymet vermektedirler. Nâsır-ı Hüsrev'e göre cennet akıldan ibarettir.³² Diyor ki: "Akıl, can ile evlenmiş olan ilahi bir hediyedir. Akıl, düzen ve nimet kimyasıdır. Akıl hayır, adalet ve ihsanın madenidir. Dünya zindanında hapsedilmiş canı kurtaracak yalnız akıldır." ³³ Fakat akıl hakkında hakiki bir methiye yazmış ve akla büyük bir kıymet vermiş olan Nâsır-ı Hüsrev bunu bağımsız saymıyor. Bakın ne diyor: Cennet akıldan ibarettir. Bu cennetin kapısı da her zamanın peygamberi ve onun vasisi hiçbir zaman yeryüzünün kendisinden boş olması caiz olmayan imamdır. Cennet kapısının anahtarı kelime-i tevhittir. Bunların deliline gelince: İnsanlara, sahip oldukları emni-

³⁰ Vücûb kanunu taraftarları olan Mu'tezile de aynı iddiayı aynı şekilde savunurlar.

³¹ Ru-yi can su-yi imam hak bayed kerden Gah ta'at çu koni ru-yi cesed su-yi hicaz (*Divan*, s. 116, Tebriz baskısı)

³² Becud veli zaman kuyem ki behişt behakikat-ı akilest (*Vech-i Dîn*, s. 33)

³³ Hird u hedite uat me ra ki der ma Bi ferman uşd hird u ceft bâcân
Hird u kimyayı salahest u nî'met Hird ma'den hayr u adalet u ihsan
Bezindan-ı dünya der nest u canest Hird-ı hava'ideş kerd birun ez zindan (*Divan*, s. 186, Tebriz baskısı)

yet ve istirahati bahşeden külli akıl der ki; külli akıldan nasibi olmayan hayvanlar, insanlar gibi emniyet ve saadete sahip olmayıp eziyet ve meşakkat içindedirler. İnsanların da sahip oldukları emniyet ve istirahat aynı derecede değildir. Külli akıldan nasibi fazla olanlar dünyanın zarar ziyanına önem vermediklerinden veya hiç önemle bakmadıklarından akli az olanlara nazaran daha fazla istirahat ve emniyet içindedirler. Allah'ın insanlara vermiş olduğu cüz'î aklın kendilerinin üzerinden birçok elem ve kederi giderecek olan aklın külli akıl olduğu ve bunun da cennetten ibaret olduğu şüphesiz kabul edilir. Peygamberler ve vasileri, zamanın imamı da külli akıldan en çok nasiplenen olduklarından bunlar, cennetin kapılarıdır. Şu kadar var ki peygamberler cennetin bilfiil değil, bilkuvve kapılarıdır. Her Resulün şeriatını tevil ilmi ile vasisi açar. Bundan dolayı Resulün şeriatını tevilsiz kabul edenler hakiki marifetten gafil olduklarından kendilerine cennetin kapıları kapalıdır. Resullerin şeriatları rumuz, işaret ve bunun gibi bağlarla bağlıdır.

Halkın halâs bulmaları ve cennete dahil olmaları bunların hal ve küşâd edilmesine vâbestedir. Resuller tenzilin efendisi olup, tevilin efendisi onların vasileri ve zamanın imamıdır. Cennet kapısının anahtarları olan kelime-i tevhid gelelim ki bu لا اله الا الله محمد رسول الله dan ibarettir.

Bunda yedi kelime ve tekrarları dikkate almazsak dokuz harf vardır. ل, ا, ه, م, ح, د, ر, س, و ve Arapçada anahtara مفتاح derler. Ebced hesabıyla bu kelime-deki beş harfin toplamı beş yüz yirmi dokuz eder ki, bunda yedi akit vardır. (Beş yüzdeki beş tane yüzün her biri birer akit olmakla beş yüz de beş akit bulunduğu gibi yirmideki iki onun her biri de birer akit olduğundan toplam yedi akdi içermiş olur.) Bu yedi akit kelime-i tevhidin yedi kelimesine delalet ettiği gibi beş yüz yirmi dokuzdan akitler çıktıktan sonra geriye kalan dokuz da kelime-i tevhidi oluşturan dokuz harfi gösterir. Bundan başka anahtarın iki kısımdan oluşan dişleri ve sap tarafı olduğu gibi kelime-i tevhitte de açıklandığı üzere ayrı ayrı manalara işaret eden iki kısım yani yedi kelime ve dokuz harf vardır.

Özetle: Resul cennetin kapısı ve onun anahtarı kelime-i tevhit olup mümin elinde anahtarı tutan kimsedir.

Burada, yukarıda söylediğimiz gibi aklın bağımsızlığını kabul etmeyecek şunu ilave ediyor: Tevilin efendisi olan zamanın imamı da bu anahtarı hareket ettiren kişi konumundadır.

Vech-i Dîn sahibi olan Nâsır-ı Hüsrev bilkuvve cennetin akıl ve ilimden ibaret olduğunu söyledikten sonra, bilkuvve cehennem kendisince akılsızlık ve cahillik olduğunu keşfetmek güç değildir. Diyor ki:

Her varlığın varoluşu başlangıçta bilkuvvedir. Mesela insan önceden nebat halinde bilkuvve mevcut olup baba ve annesi o nebatı yiyerek ondan meydana gelen sudan, insan bilfiil vücut bulduğu gibi bilkuvve cehennem de cahilden ibarettir. Cahilin arkasından gidenler bilfiil cehennemî olmaya mahkûmdurlar. Şu hâlde hakiki âlim olan Resul'e, vasisine ve imam rüzgâra tabi olmayanlar ilme ulaşamayacaklarından cehennemde kalmış olurlar.

Allah Teala Niçin Altı Peygamber Göndermiştir: İnsanlar övülen halkadırlar. Yani katı bir cisim ile yumuşak bir nefisten oluşmuşlardır. Katı cisim gıdasını âlemin dört tabi unsurundan (ateş, hava, toprak, su) alır ki bunların ikisi ateş ve hava, nefis gibi yumuşaktır. Diğer ikisi de toprak ve su gibi yoğun cisimlerdir. Mademki insan bedeninde katı cisim ile yumuşak nefis birleşmişlerdir. Mademki katı beden, ikisi yoğun ve ikisi yumuşak olan dört tabii unsurdan gıdasını almaktadır, hikmet gereği yumuşak nefsin, katı beden gibi ikisi yumuşak ve ruhanî, diğer ikisi cismanî ve katı olmak üzere dört unsurdan da gıdasını alması lazımdır. Bundan dolayı Cenab-ı Hak, insanların nefislerine dört unsurdan gıda vermiştir ki bunların ikisi külli akıl ve külli nefsin eserleri olan ve bunlar gibi yumuşak bulunan cüz'î akıl ve cüz'î nefstir. Diğer ikisi de tamamıyla yumuşak olmayıp yumuşaklık ve yoğunluktan oluşmuşlardır ki bunlar da Nâtık-Resul ve Esas-Vası'dir. Bunlar bedenleri itibariyle insan iseler de akıl ve nefsleri itibariyle külli akıl ve külli nefse yaklaşmış meleklerdir. Bunlar sahip oldukları ilim ile insanları hayvaniyetten melekîyet ufkuna yükseltirler. İnsanlar sahip oldukları içgüdüsel

akıl ile hayvanlara üstün oldukları gibi insanların içinden bir ferdin akılların toplamına sahip olup, bütün insanlara üstün olması mümkün, belki vacip olarak, bu ilahi yardıma mazhar olmuş olan Resul'ün zatı olmuş olur.

Cenab-ı Hak insanlara altı Resul göndermiştir. Çünkü insanın bedeninde diğer bedenlerde olduğu gibi altı yön vardır. (Ön, arka, sağ, sol, alt, üst) Âdem (as) insanın baş tarafından, Nuh (as) sol, İbrahim (as) arka, Musa (as) alt, İsa (as) sağ ve Muhammed (as) ön tarafından gönderilmiştir.

Bunlar kendi zamanlarında şeriatlarını tebliğ ederek mükâfat vaadinde bulunurlar. Bu vaat olunan mükâfatı verecek zata da vücut gerekir ki bu da Kaim-i Kıyamet'tir. Allah-u Teala'nın pazar günü âlemi yaratmaya başlayıp cumartesi günü istirahat etmesi de bunu gösterir. Çünkü pazar günü Âdem (as), pazartesi günü Nuh (as), salı günü İbrahim (as), çarşamba Musa (as), perşembe günü İsa (as) ve cuma günü Muhammed (as) diriltilmiş ve cumartesi günü Kaim-i Kıyamet toplulukta ortaya çıkarak vaat edilen mükâfatı vermiştir ki cumartesi amel değil, amelin mükâfatı verildiğinden bugün iş günü değildir.

Bu peygamberlerin tevil efendileri olan vasilerini de şuraya ilave edebiliriz: Âdem-Şit, Nuh-Sam, İbrahim-İsmail, Musa-Harun, İsa-Simon ve Muhammed-Ali.

Şeriatın Zâhiri Olduğu Gibi Bir de Bâtını Vardır: Âlemdeki varlıklar, ya zâhirî veya bâtınîdir. Zâhirî olanların varlıkları göz, kulak ve ellerimizle bilinir. Bâtınî olanların varlıkları ise bu göz, kulak ve diğer duyularımızla bilinmez. Onları hikmet sahipleri akıl ve ilimleriyle bulurlar ki duyularımızın biriyle varlıklarını bildiğimiz şeylere mahsusât denilmesine karşılık diğerine ma'kulât denilir. Mahsusât esasen mevcut olup onları bizim duyularımız bilsin bilmesin onların varlığı aşikârdır. Yani bunlar bizzat zâhir ve açık olup bizim duyularımızın bilmemesiyle gizli kalmazlar. Bâtınî olanlar da böyle bizzat bâtınî olup akıllarımızın kendilerini bilmemesiyle bâtınlığın dışına çıkıp zâhir olmazlar. Namaz, oruç, zekât ve diğer dini görevler, gök-

yüzü, yeryüzü ve diğer şeyler zâhirî olup bunları selim duyu sahipleri birbirlerinden farksız olarak idrak ederler. İnsanları birbirlerinden ayıran ve birbirlerine önceleyen, hisseden tarafları olmayıp yalnız aklımızla bilinen makulattır. Eğer akıl ile bilinen ve bâtinî olan taraflar olmasaydı zâhiri idrakte herkes eşit olduğundan mesela her kulağı duyan kişinin her duyduğu şeyi anlaması ve bundan dolayı neticede âlim ile cahil arasında bir fark kalmaması gerekirdi. Lafızların bir zâhirî ve bir de manadan ibaret olan bâtını olduğu gibi eşyanın da bir hissî varlığı, bir de aklî varlığı ve bâtınîsi vardır ki zâhirdeki eşyanın doğruya dönmesi de bu aklî varlıktır. İnsanların varlığı kesifleri de yumuşak olan bâtınlarıyla kâimdir. Bu zâhirdeki fani cihanı örtten baki cihan ile kâimdir. Kişinin yaptığı sanat, kişi olmadan yapılmış sanat ile kâimdir. Kötüler iyilerle açığa çıkar ve iyiler kötülerin varlıklarıyla örtülürler. Bunlar gibi kitapların ve şeriatların da bir zâhirleri olduğu gibi onların ruhu konumunda olan ve zâhirin zıddıyla açığa çıkan bir de bâtınları olduğu açıktır.

Dinin Temelleri: Nâtik, Esas, Yedi İmam, On iki Hüccet olmak üzere din âleminde yirmi bir had vardır. Bu âlemde de heyûlâ-madde, suret, yedi yıldız ve on iki burç olmak üzere yirmi bir had vardır. Natığın-peygamberin derecesi külli nefis derecesindedir ki külli nefis ile nâtik arasında, ced-feth-hayal gibi üç ruhanî had vardır. Esasın-vasinin derecesi de külli akıl derecesidir. Külli nefis oluşmuş âlemin efendisi olduğu gibi nâtik da teyidin efendisi olup külli nefis âlemini oluşturduğundan nâtik da şeriatı oluşturmuştur. Esas ise tevilin efendisidir. Külli akıl her şeyi aslî manasına çevirdiği gibi esas da tevil ile her şeyi aslına çevirir. Tevilin efendisi olan esas, cedden nâtik vasıtasıyla nasibini alır. Feth ile hayalden ise vasıtasız nasip alır ve yumuşak olsun katı olsun bütün yaratılışların sonu külli akıldır. Suyun top-rakla birleşmesinden hayvanlar ve bitkiler meydana geldiği gibi aklın Tanrı kelimesiyle birleşmesinden sani-külli nefis, ced, feth, hayal ve diğer ulvi ve süfli sınırlar ortaya çıkmışlar ve bu ulvi ve süfli sınırdan da âlem meydana gelmiştir. Bilinmektedir ki: bütün âlem fail ve münfail, fayda veren faydayı kabul eden diye iki kısma ayrılmak üzere özetlenebilir. Âlemde fayda veren-

le fayda kabul edenden başka bir şey yoktur. Gökler fayda verir ve tabiatlar fayda kabul eder.³⁴ Tabiatlarla bitkiler arasında, bitkilerle hayvanlar arasında, hayvanlarla insanlar arasında da bu karşılıklı hal devam eder. Üstat ile şakirt arasında ve resul ile ümmeti arasında da böyledir. Âlemde devam eden bu karşılaşma halka sebepse, esas itibariyle baki âlemde fayda veren bir akıl ve fayda kabul eden bir nefis bulunmasıdır ki aklın yukarıda söylediğimiz gibi Tanrı'nın kelimesiyle birleşmesinden etkilenenler ve nefis ile birleşmesinden etkilenenler meydana gelmiştir. Etkileyen ile etkilenen terimi diğer baki âlem ile fani âlem birbirinden önce ve sonra meydana gelmiş değildir. Bu âleme o âlemin önceliği zamansal değil üstünlüğüdür.³⁵ Üstadın şakirde önceliği gibi ki bu öncelik üstünlüğüdür, zamansal değildir. Çünkü bunların ikisinde üstatlık ile şakirtlik aynı zamanda gerçekleşmiştir. (Sağ ile sol, baba ile oğul da böyledir.)

Abdest, Namaz ve Diğerlerinin Tevilleri: Abdestin bâtınî efendisi, zamanın gerektirdiği sözün anlaşılmasını düşmanlarından kesmesidir. Abdestin sudan başkasıyla yapılamaması âlemi açıklamaya delildir. Vücudun kiri temiz suyla ruhun kiri de âlemi açıklamayla yıkanır. Zâhirdeki namaz abdestsiz caiz olmadığı gibi bâtının namazı olan istima'da gerçekte sözsüz olmaz. Zâhirdeki abdestsizlik bevl, kan, irin ve yellenmekten meydana geldiği

³⁴ Eski âlimlere göre gökteki cansız varlıkların hâkimiyeti kabul ediliyordu. Âlemde meydana gelen genel durumlar ve olaylar üzerinde bunların etkili oldukları, olayları ve oluşumu bunların idare ettikleri kabul edilirdi. Bundan dolayıdır ki eski müneccimler, semavi durumları yoklayarak geleceği keşfederek kehanetlerde bulunurlardı. Birbirlerini sevmeyen iki adam için "Yıldızları barışmadı" tabiri bu inancın kalıntısıdır. Tabiatın dört tabii unsuru ateş, hava, su, toprak ve dört unsur sarı, siyah, balgam, kan gibi kabiliyetler süfliyyenin anası ve semavi gök cisimleri ulvilerin babası tabirleriyle meşhurdur ki bunlardan gök cisimleri fayda veren ve tabiatlar da fayda kabul eden olmuş olurlar.

³⁵ Burada âlemin kadîm olduğuna inandığı anlaşılıyorsa da şu:

Alem-i kadîm nist su-yi dana Meşnev mahal-ı dehri şeydara *Divan*, s. 12, Tebriz baskısı)

İn cihanra kadîm netevan kerd Karu-yı müstakim netevan kerd (*Divan*, s. 58, Tebriz baskısı)

Beyitleriyle açıkça âlemin kademini kabul etmediği gibi *Zadü'l-Müsafirîn*'inde de ezeli âlemi reddederek hudûs âlemi ispat konusunda birçok deliller getirmiş ve ezeli heyûlâ-maddeyi onaylayan Muhammed b. Zekeriyya er-Raziye şiddetle saldırmıştır.

gibi bâtinî abdestsizlik de cehl, ma'siyet, teşbih, ta'til ve Tanrı'nın evliyalarının düşmanlarını sevmek ve yüce Hüda'nın dostlarını sevmemekle meydana gelir. Su, imamın ilminin timsalidir. Toprak ise hüccetin ilminin misalidir. Suyu bulamayan toprak ile teyemmüm ettiği gibi imama ulaşamayan da hüccetle yetinir. Hücceti bulamayan dai ile -ki dainin ilmi hüccetin ilmine göre toprak konumundadır- yetinmeye mecbur olur.

Namazın hakikati ise Tanrı'nın evliyalrı ile birleşmedir. Bunlardan sabah namazı evvele delildir. Bundan dolayı bu namaz ilk aydınlık görününce kılınmaz çünkü Allah'ın emrinden ilk ortaya çıkan nur evveldir ki buna akıl veya kalem deniliyor.

Akşam namazı ise sani-nefse delildir. Bu namaz, güneşin batışı sonrasında kılınır. Çünkü tevhit nuru, evvelden çıkararak sanide batmıştır. Bu namazın beş rekât olması beş cismani hadde, yani "Nâtık, Esas, İmam, Hüccet ve Kaim-i Kıyamet" e delildir. (Sabah ve diğer namazların da sünnet ve farzlarında bu tür teviller yapmaktadır.)

Şeker Bayramı esasın delilidir. Çünkü bu bayramda insanlar yemekten, şaraptan ve zayıflıktan kurtulup kuvvet kazanırlar. Nitekim müminler esas sayesinde zayıf ilimden kurtulup otuz gün sükûnun delili olan oruçtan sonra ilim ile tamamlanırlar. Yedi nâtık -yukarıda saydığımız altı peygambere yedinci olmak üzere Cafer Sadık'ın oğlu İsmail eklenerek yedi esas ve yedi imam, bir bab, bir hüccet, dai, me'zun ve beş alevi had olan akıl, nefs, ced, feth ve hayal - ki toplandığında otuz eder- esasın teviliyle anlayıp bayram ederler. Ramazan Bayramı'nın tevilinin esasın ilmiyle anlaşıldığının delili de فطر gibi esasın ismi olan علي'nin de üç harften oluşmuş olmasıdır.

Zekât da esasa delildir. Çünkü zekât Arapçada temizlenmek manasına gelir. Şek ve şüpheden temizlenmek de esasın ilmi olan tevil ile ortaya çıkar.

Hac da namaz gibi Tanrı'nın evliyalrıyla birleşmedir. Namaz ile Hac aynı manayı ifade eder. Hac Kâbe'yi görerek tavaf etmektir. Namaz ise Kâbe'yi görerek ve görmeyerek dört rüknünden birine yönelmektir. Hac ve

namaz yollarıyla olan bu birleşme ya bizzat imam ile olur ki bu, bizzat aynı Kâbe'yi tavaf etmek veya bizzat aynı Kâbe'ye namaz kılmak gibidir. Bizzat imam ile olmazsa mihrap vasıtasıyla namaz kılındığı gibi dai vasıtasıyla olur. Kâbe'nin kendisine yönelerek namaz kılanların mihraba ihtiyaçları kalmayacağı gibi bizzat imamdan ilim alma mertebesine yükselmiş olanların da daiye ihtiyaçları kalmaz.

Ruhanî Nurlar: İnsan katı beden ile birleşmiş olan yumuşak bir cevherdir. Yani duyular âlemi ile akıl âleminde oluşmuştur. İnsanın katı bedeni baba ve annesinin birleşmesiyle oluştuğu gibi yumuşak cevher olan tarafı da ortaya çıkmak için bir baba ve anneye muhtaçtır. Nefsani baba ve anne olduğu gibi ruhanî baba ve anne de vardır. İnsanın cismani babası fayda veren ve cismani annesi de fayda kabul eden olduğu gibi ruhanî baba ve anneleri de böyledir. Müminlerin ruhanî babaları peygamber ve ruhanî anaları vasi-dir. Natığın Tenzil'i -Kur'an- nefsanî babanın nutfesi konumundadır. Vasi-nin tevili de nefsanî annenin nutfesi konumundadır. İnsan görünürde ana ve babasından doğduğu gibi ruhen de resul ve vasi-nin tenzil ve tevilinden doğar.

Zâhiri Ameller Terk Edilmeli mi?: Kitap ve şeriatin yalnız bâtınını alıp zâhirini terk etmek deccallık olduğu gibi yalnız zâhiri alıp bâtını bırakmak da böyledir. Deccal hakkında bilinen hadisteki deccalın tek gözlülüğü de bu manadadır. Yalnız bâtını alıp zâhiri bırakanlar bâtın deccalları oldukları gibi yalnız zâhiri alıp bâtını bırakanlar da zâhir deccallarıdır ki bu iki tür deccala uyanlar kitap ve şeriattan uzaktırlar. Hak din sahipleri zâhir ve bâtını birleştirenlerdir. Kurtuluş sahipleri zâhir ile amel edip bâtını arayanlardır.³⁶ Bunlar da peygamber ailesini takip edenlerdir.

³⁶ Nasır-ı Hüsrev'in gerek *Vech-i Dîn* ve gerek *Zâdü'l Müsafirin* (s. 422)'de savunduğu bu nokta Bâtnilik tarihi için çok dikkat çekicidir. Nasır-ı Hüsrev'in kitap ve şeriatin zâhirlerine bâtını manalar değerinde önem verdiğini gösteren bu noktayı uzak tutmamalıdır. *Hıvanü'l-İhvan'*ında da "Odun ne kadar çok olursa o nispette ateşte çok olduğu gibi zâhir şeriatla ne kadar çok amel edilirse tevhit nuru o kadar aydınlık olur" diyor.

Nâsır-ı Hüsrev'in Zâdü'l-Müsâfirîn'i: Nâsır-ı Hüsrev'in *Zâdü'l-Müsâfirîn'i* eserlerinin en büyüğü olup felsefe meselelerinin en ağırılarını içermektedir. Bu kitap hakkında genel bir fikir vermek için mukaddimesinden ufak bir kısmı aşağıda tercüme ediyoruz:

“Ümmetin merhumları hak ve hakikati dikkate almayıp Kur'an'ın zâhirleri ve benzerleriyle yetinmiş ve amaçlananı temsilcilerine ve bâtınlarına taşıyarak duyular üzerinde kalmış. Akıl edilenlerden ve kalplerden uzaklaşmış, birtakım başkanlık sevdasında bulunanlar kendi hevâlarına göre Kur'an'dan çıkarımlarda bulunup bunlara fıkıh adını vererek³⁷ hakiki ilmi bilenlere dinden çıkmış, dinsiz, karmatî adlarını vermiş olduklarından bunlara karşı kitap ve şeriatın bâtınına dair *Zâdü'l-Müsâfirîn* adıyla bir eser yazmaya başladım. Bunun tamamlanmasını kendi zamanının efendisi olan Müstansır Billah'ın aracılığıyla Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim. Bu kitapta başlangıç ve sonuca dair akıl sahiplerine aklî deliller ve mantikî hüccetler gösterilmiştir. Bu kişilerden rica ederim ki benim bu kitabımı yavaş yavaş düşünerek okuyup, manevî hayat yolculuğunda kendilerine lazım olan doğuşu bu kitabımdan alsınlar ve susamış olan yolcuların içmek için yerleri kazarak derin derin kuyular açtığı gibi açığa çıkarmış olduğum bu suyu ümmetin akılsızlarının bulandırmalarına meydan vermesinler, toprak ve küller ile karıştırmasınlar.”

Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde Yunan filozoflarını takip etmişse de bunlara muhalefet ettiği noktalar da vardır. (s. 113, 423, 318 vs. bakınız) Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî vefatı (311/924 veya 320/932) Harraniyyîn³⁸ felsefesine bağlanarak heyûlâ, madde, zaman, mekân, nefis ve Allah'ı Teala gibi beş

³⁷ Fakihler ve muhaddisler hakkında Divan'ında da aşağıdaki gibi şiirler vardır:

Mi cuşide helalest su-yi sahib-i ray Şaf'î guyed şatır renc-i mübahest be-baz
Sohbet-i kudekin sade renc ra malik Niz ker dest u tura ruhsat dad est u
cevaz

Mi vekmar u livata be-tarik se imam Mer tura ber se helalest hela ser-i be-feraz (*Divan*,
s. 115, Tebriz baskısı)

Ber hadisna mebaş fitne, ber sahte est an suhan beşahin (*Divan*, s. 181, Tebriz baskısı)

³⁸ Sabiileri'in merkezi olan Harran şehrinin kıyası dışında nispettir.

eski ispatla yaratıcı ile yaratılanı bir türden saymasını şiddetle reddetmekte ve kendisine dinden çıkma, yalancılık ve cehalet isnat edilmektedir.

Heyûlâ ashabı dediği topluluğa mensup olan Muhammed b. Zekerriyyâ'nın bu hususta o günde *Kitâb-ı Celîl* ve *Kitâb-ı Esîr* sahibi olup bu topluluğun başkanlığında bulunan Îrânşehrî'yi gördüğünü fakat Îrânşehrî'nin fikirlerini anlamamış olduğunu söylüyor.

Îrânşehrî'nin örneğin: Mekâna Cenab-ı Hakk'ın görünen kudreti manasını verdiğini belirlenmiş olan varlığın cisimlerinin mekânda yani bu kudret dâhilinde bulunmasıyla mutlak mekân olan halânın ilahi kudret olduğunu ve bu manayla olan mekânın kadîm bulunduğunu Muhammed b. Zekerriyyâ'nın anlamayarak dinden çıktığını ifade ediyor.

Muhammed b. Zekerriyyâ'nın heyûlânın kâdemini kabul etmesini de şöyle reddediyor: Muhammed b. Zekerriyyâ; esas amacın küçük ve birleşmemiş kadîm cisimlerden ibaret olan heyûlâyı Cenab-ı Hakk'ın bundan sonra birleştirerek bundan maddî âlemi yarattığını ve heyûlânın kadîm olduğunu iddia etmektedir. Hâlbuki heyûlâ kadîm olamaz. Çünkü kadîm sıfatıyla vasıflanacak şeyin sonsuzlukta aynı hal üzere bulunması lazımdır. Muhammed b. Zekerriyyâ ise heyûlânın birleşmemiş oluşundan zamanın son bulunduğunu, yani bundan sonra Cenab-ı Hakk'ın bunu birleştirerek maddî âlemi yarattığını söylüyor ki eğer heyûlânın birleşmemiş oluşunun başlangıcı olmasaydı sona ulaşamazdı. Çünkü her son bir başlangıcı gerektirir.

Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde Muhammed b. Zekerriyyâ'nın bazı sözlerini reddettiği gibi bütün sözlerini ret konusunda bir eser yazacağını da vaat ediyor. (s. 103)

Kendisinin felsefî meselelerle ayet-i kerimeyi uzlaştırma hususunda bu eserde gösterdiği güç ve yeteneği gerçekten övgüye layıktır. Yaratıcıyı ispata dair getirdiği on delili, kendisinin büyük bir yaratıcı ve kâşif olduğunu göstermektedir.

Yirmi yedi söz-bölüm üzerine yazdığı bu eserinde ontoloji-metafizik, tabiiyyat ve ilahiyattan bahseden Nâsır-ı Hüsrev'in her bölümde iddialı olan ilmi zekâ ve kudreti pek açık bir şekilde görülmektedir.

Hıvanü'l- İhvan'ı: Yegâne nüshasının Ayasofya kütüphanesinde bulunduğunu söylediğimiz bu eserini Nâsır-ı Hüsrev yüz sınıf üzere düzenlemiştir. Türlü türlü yemekler ve meyvelerle süslenmiş bir sofraya benzettiği için *Hıvanü'l-İhvan* adını verdiği bu eserine delil ve medlul, isim ve müsemma, sevap dereceleri ve vesaire ile başlayarak yaratılmış âlemden, Âdem'in çıkmasından bahsetmiş ve külli nefsi ispat ederek şekli cismin külli nefsin tabiatındaki varlığını bildirmiş ve aklın fani olmayacağını, sevap ve cezanın ilmî olup hissî olmadığını ve nefsin aklî mertebeye ulaşılmaksızın âlemde bir emir ile çokluğun görünen şeklini ve kün emrinin açıklamasını, varlığın yok olmayacağını, bekâ âlemi, ezel, ezeliyyet, ezeli arasındaki farkları ele almış ve Kur'an ile haberin, mucize ile sihrin nasıl ayrıldığını söylemiş ve bir asırda iki peygamberin niçin bulunmadığını ve nefsin bedenden ayrıldıktan sonra her istediğini yapmaya güç yetirebileceğini, aklın yeni bir şey getirip getiremeyeceğini ve diğerlerini açıklamıştır.

Nâsır-ı Hüsrev'in eserleri: Nâsır-ı Hüsrev'in *Vech-i Dîn'in* ve bir cilt dahilinde *Sefernâme*, *Rûşena'inâme*, *Saadetnâme'sinin*, *Zâdü'l-Müsâfirîn* ve *Divân'ın* basılmış olan eserlerinden olduğunu söylemiştik. *Hıvanü'l-İhvan* adlı eser basılmamış tek eseri olup, bu eserin on beşinci kısmında *Delîlü'l-Mütahayirîn* adında bir eseri daha olduğu görülmektedir. Kırk ikinci kısmında da *Kitâbu Misbâh* adında bir eseri olup bunda hakiki berzahtan bahsetmiş olduğunu söylüyor.

Zâdü'l-Müsâfirîn (s. 339)'de *Büstânü'l-'Ukûl* adında bir eseri olduğu görüyor. Bunlara tezkire yazarları tarafından *İksir-i A'zam*, mantıktan *Âteşgede*, sahibine göre felsefeden *Kânunu A'zam*, metafizikten *el-Müstevfî*, fıkihtan *Düstûr'u-A'zam*, *Kenzü'l-Hakâyık* adlarında çeşitli ilimlerden olan eserleriyle tefsiri (Melahide bakış açısına göre) ilave ediliyor.

Bunlardan başka Ayasofya kütüphanesinde bulunan *Hivânu'l-Ihvân* ile aynı cilt içinde olup ilk defa tarafımızdan görülmüş olduğunu söylediğimiz nesir şeklinde ve basılmamış *Rûşena'inâme'*yi de Nâsır-ı Hüsrev'in eserleri içinde söylemek gerekir.

KARÂMİTA VE SİNÂN RÂŞİDÜDDÎN¹

İbn Esîr'e göre² Karâmita; tarih sahnesinde ilk defa hicri 278'de Kûfe dışında görülmüştür.

Huzistan tarafından Kûfe dışında bulunan Nehreyn diye adlandırılan köye bir kişi gelmişti. Dünyadan elini eteğini çeken ve bekar olan bu adam, hurma yapraklarından yelpaze yaparak elinin emeğiyle geçiniyor ve çokça namaz kılıyordu. Halk tarafından kendisi hakiki bir zâhit olarak kabul edilen bu adam; yanına gelenlere zahidâne sözler söyleyerek namazların bir günde beş vakit olmayıp elli vakit olduğunu söylüyor ve daima dini konular üzerinde sözler sarf ediyordu. Halkın sevgisini ve güvenini kazandıktan sonra Âli beytten bir imamın daisi olduğunu söylemiş olan bu adama birçok kişi katılmıştı. Tam bu sırada meydana gelen bir olay da kendisi hakkında halkın hürmet ve muhabbetinin artmasına sebep olmuştu. Şöyle ki:

Nehreyn köyünün hurmalarını alan tüccarlar; toplamış oldukları hurmaları beklettirmek için köyün bakkalından güvenilir bir adam sormuşlar ve bakkalın tavsiyesiyle belirlenmiş bir ücret karşılığında bu adamı hurma bek-

¹ Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, "Karamita ve Sinan Raşidüddin" *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, Haziran 1928, 2 (7), 26-80.

² c. 7, s. 177, Mısır baskısı, h.1301/m.1883.

çiliğine almışlardı. Gündüzleri oruçlu olan bu adam her gün köyün bakkalından aldığı hurma ile iftar ediyor ve hurmanın çekirdeklerini bakkala veriyordu. Hurma tüccarları işlerini bitirdikten sonra bakkalın yanında bu yaptıklarının ücretini ödedikleri sırada bu adamın bakkaldan, önceden kendisine vermiş olduğu çekirdeklerin ağırlığını hesaptan düşürme talebinde bulunduğunu işitince “Hem hurmalarımızı yiyor, hem de çekirdeklerin hesabını soruyor” diye kendisini dövmüşlerdi. Bakkalın, bu adamın her gün orucunu açmak için kendi parasıyla hurma alıp kendilerinin hurmalarına el sürmemiş olduğunu söylemesi üzerine tüccarlar yaptıklarından mahcup olmuş ve kendisinden özür dilemişlerdi. Bu olayın köyde yayılması üzerine halk arasında bulunan hürmet hissine bir de merhamet hissi eklenmiş ve bu adama bağlılıkları bir kat daha artmıştı.

Nehreyn köyünde bir evi olmayan bu adam hastalanmış ve açıkta kalmıştı. Yukarıda bahsettiğimiz bakkal gözlerinin kırmızılığından dolayı Nebt dilinde kırmızı gözlü manasına gelen “Kermite” adıyla bilinen bir kişiye bu hasta adamı göndermiş ve Kermite bu adamı evine alıp tedavi etmişti. Bu adam artık Kermite’nin evini kendisine ev edinmiş olduğu için halk buna “Kermite” demeye başlamış ve bir müddet sonra bu kelime “Karmat” şeklini almıştı.

Karmat bu köyde halkın tamamıyla güvenlerini ve muhabbetlerini kazandıktan sonra teşkilata başlayıp kendisine uyanlardan zamanın imamı adına birer dinar bağış alıyordu. Bunlardan seçmiş olduğu on iki nakibe İsa’nın (as) havarisi gibi olduklarını söyleyerek halkı davet maksadıyla bu köyden etrafa göndermişti. Bunlar imam olmak üzere Ahmed b. Muhammed b. Hanefiyye’yi ileri sürüyorlardı. Bunlardan Ferc b. Osman adındaki dai bu zatı “Mesih, İsa, Kelime, Cibril, Mehdi” diye vasıflandırıyor. Güya bu zat Mesih; Ferc’e insan suretinde görünmüş ve Ferc’in “Hüccet, Nâka, Dâbbe, Yahya b. Zekeriyâ, Rûhu’l-Kudüs” olduğunu kendisine bildirerek tarafından dai tayin etmişti.

Ferc'e bu zatın söylediğine göre namaz, iki rekâtı güneş doğmadan önce ve iki rekât da güneş battıktan sonra kılınmak üzere günde dört rekâttan ibaretti.

Ezan; üç tekbir ve iki şehadetle başlayarak Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in (sav) peygamberliklerine şehadet ettikten sonra yedinci peygamber olarak Ahmed b. Muhammed b. el-Hanefiyye zikredilecek ve bunun peygamberliğine şehadetle son bulacaktı. Kible, Kudüs Şerif idi. Burası delil olacak ve Cuma tatili Pazar'a dönüştürülecekti. Namazın her rekâtında kıyamda istiftah³ okunacaktı ki, bu istiftah Ahmed b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye inmiş olduğu iddia edilen surelerden biriydi. Rükûda iki defa [سبحان ربّي ربّ العزة و تعالی عما یصف الظالمون] ve secdede bir defa [الله اعلى, الله اعلى, الله اعظم] denilecekti. Oruç senede iki defaydı. Nevruz'da bir de son baharı gösteren Mihrican'da... Bunlara göre nebiz-şıra haram, şarap helaldi ve cünüplükten temizlenmek için boy abdestine gerek olmayıp, namaz abdesti yeterliydi.

Bunların kibleyi Kudüs'e ve Cuma tatilini Pazar'a dönüştürmeleri ve orucu Nevruz ile Mihrican günlerine tahsis etmeleri Hristiyanlık, Mecusîlik ve Müslümanlık arasında bir din meydana getirmek istediklerini açıkça göstermektedir. Tamamıyla şimdiki Bahâîler gibi.

³ Bu surenin İbn Esîr'de görülen metni şudur: الحمد لله بكلمته وتعالى باسمه المتخذ المتحد [لاولياءه قل ان الالهة مواقيت للناس ظاهرها ليعلم عدد السنين والحساب والشهور والايام وباطنها اولياء الذين عرفوا عبادى سبلى اتقون ياوالى الالباب واناالذى لاساءل عما افعل واناالعليم الحكيم واناالذى ابلو عبادى وامتحان خلقى فمن صبر على بلائى ومحنى واختبارى القيته في جنى واخلدته في نعمتى ومن زال عن امرى وكذب رسلى اخلدته مهانا في عذابي واتممت اجلى واظهرت امرى على السنة رسلى واناالذى لم يعل على جبارالواضعته ولا عزيز الا اذللته وليس الذى اصر على امره ودام على جهالته وقالو لن نرح عليه عاكفين وبه موقنين اولئك هم الكافرون "Aydın aşamaları insanlara vakitleri gösteren semavi bir takvimdir. Bunların zâhiriyle yılların, ayların ve günlerin sayıları bilinir. Bâtınları ise kullarıma yollarımı gösteren dostlarımdır. Ey akıl sahipleri! Benden kendinizi koruyun. Yaptıklarımın kimseye hesap vermek mecburiyetinde değilim. Âlîm Hakîm benim. Kullarımı tecrübe ve imtihanlardan geçiririm. Bela, sıkıntı ve tecrübelerime sabredenleri cennetime koyar ve ebedi nimetlere kavuştururum. Emrime muhalefetle peygamberlerimi tasdik etmeyenleri ebedi azaba uğrattırım... vb."

Kur'an-ı Kerim'in "Fatiha" suresine karşılık olarak "İstiftâh" adını vermiş oldukları bahsedilen surelerinin ilk cümleleri tamamıyla Hristiyanlığın en önemli ve temel akidesi olan Kelime yani Uknûn ilminin Mesih'in beden ile birleşmesine ve beşerî görünümüne bürünmesine dayanmaktadır. Bu surenin başında bu akideyi gösteren "el-Müttehîd" kelimesi elimizdeki *İbn Esîr Tarihî*'nde hatta büyük bir itinayla Brill'de 1890'da basılmış olan Taberî tarihinde de "el-Müttehîz" şeklinde ise de düzelttiğimiz şekliyle "el-Müttehîd" olması gerektiği bizce şüphesizdir.

Karmat'ın ortaya çıkmasından on bir sene sonra bunun dailerinden meşhur Zikreveyh b. Mihreveyh Kûfe dışındaki Karâmita üzerine halife Mu'tezid tarafından ardı sıra gönderilen askerlere karşı dayanmanın mümkün olmayacağını anlayarak Kûfe'ye komşu olan Esed, Tay ve Temîm kabileleriyle anlaşarak kendi tarafına çekmek için çocukları aracılığıyla girişimde bulunmuşsa da bir başarı elde edememişti. Yalnız ufak bir oymak olan Beni Alis ve özellikle bunların köleleri Zikreveyh'in oğullarından Ebu'l-Kasım Yahya'ya, Şeyh lakabını vererek hicri 289'da Semâve'de biat etmişlerdi ki *Tecâribu'l-Ümem'*de görüldüğü üzere nübüvvet ve kâhinlik iddia eden Yahya kendisini bunlara Cafer Sadık'ın oğlu İsmail'in oğlu Muhammed'in torunu Muhammed b. Abdullah olmak üzere tanıtmıştı. Kendisine muhtelif yerlerde tâbi olmuş olanların yüz binlere ulaştığını ve nakip olduğunu ve devesinin gittiği yol takip edilince, düşmanlara üstün gelineceğinin kesin olduğunu söyleyen Yahya, Beni Esba'dan da birçok kişiyi kendi tarafına çekmeyi başarıp bunlara "Fâtımiyyûn" adını vermiş ve kolundaki bir kusuru, bunlara imametine delil olarak kabul ettirmişti.⁴ Bunlar Mu'tazid'in kölesi Sebk'in kumandasında ki askerleri mağlup ederek Tolunoğullarından Harun b. Humareviye'nin Dımaşk valisi Toğaç b. Cef'in arazisine kadar geldiler ki bu tarihte (289/901) Şam çevresi ilk defa bunların tehdidi altına girmişti. Ertesi yıl Toğaç'ın bunların üzerine göndermiş olduğu ordu da mağlup oldu ve

⁴ H. 270'de öldürülen Sâhibu'z-Zenc de "Subhân, Kehf ve Sad" surelerinin kendisine fısıldandığını söyleyerek, bunları bir kerede ezberleyip okuduğu için imametine delil olarak göstermişti.

Dımaşk şehri Karâmita tarafından kuşatıldı. Bağdat ve Mısır'dan gelen askerler Karâmita'yı mağlup ederek Zikreveyh'in Şeyh denilen oğlunu öldürdü. Şeyh'den sonra genç kardeşi Hüseyin yüzündeki beni imametine alâmet olarak ileri sürdüğünden Sâhibu'l-Hâl ve Sâhibu'ş-Şâme adıyla Karâmita'nın başına geçti. Bunun başkanlığı altında toplanmış olan Karâmita, Dımaşk'i tekrar kuşatma altına alıp baskı yaptıklarından şehir halkı bunlardan para karşılığında hayatlarını satın almaya mecbur oldular. Buradan sonra Karâmita, Humus etrafına hâkim olup başkanları olan Hüseyin-Sâhibu'ş-Şâme, "el-Mehdî Emîrû'l-Mü'minîn" adıyla kendi adına hutbe okutmaya başladı. *Tecâribu'l-Ümem*'de görüldüğü üzere kendi mezhebini kabul edenler arasına kadınların da katılmasını mübah görmesiyle şeriatın sınırını aşan Hüseyin, amcaoğlu Abdullah b. Ahmed'i "el-Müdessir" unvanıyla kendisine veliaht tayin etti. Bu el-Müdessir unvanı Kur'an-ı Kerim'de Resul'ü-Ekrem'e inen ilahi hitabı hatırlattığından güya bu unvan ile amcaoğlunun ilahi hitaba muhatap olduğunu kabul ettirmek istemişti. Humus'u elde eden Karâmita buradan Hama ve Maaretünnu'mân üzerine yürüyüp çocuk ve kadınlara varıncaya kadar bütün insanları kılıçtan geçirdikten sonra Ba'lebek'e gittiler. Burada da aynı fedailer amaçlarını gerçekleştirdiler. Selemiyye halkı bunlara karşı savunma yaptıkları için buraya girdikleri zaman mekteplerdeki çocuklar da dahil bütün insanları ve hatta hayvanları öldürerek bu şehirde nefes alan bir cisim bırakmadılar. Bunlar geçtikleri yerlerdeki köylüleri esir alıyor ve yolcuların yolunu kesiyorlardı.

Benî Hâşim'den olmayı kendileri için başarı sebebi saydıklarını yukarıda söylediğimiz gibi İsmail'in oğlu Muhammed'in torunu Muhammed b. Abdullah olduğunu iddia eden Zikreveyh'in büyük oğlu Şeyh'in aksine bu küçük oğlu genç Hüseyin Sâhibu'ş-Şâme için artık Benî Hâşim'den olmanın bir önemi kalmadığından Selemiyye'ye girdikleri zaman halkı öldürmeye ilk Benî Hâşim'den başlamıştı. Bunların Benî Hâşim'e önem vermeye ihtiyaç duymadıklarına bir örnek daha vardır ki, bu örnek aynı zamanda bunların sıradan insanları bütün insanî hislerden soyutlayacak kadar kendilerine bağladıklarını göstermek itibarıyla dikkate değerdir.

Ebu'l-Hüseyin adında bir doktor diyor ki: Omuzu üzerindeki bir yarayı tedavi ettirmek üzere bana bir gün bir kadın geldi. Kendisinin beklerken hararetle ağlamakta olduğunu görünce üzüntümden niçin ağladığını sordum. Bu kadın anlattı:

Bir oğlum vardır. Uzun zamandan beri bizi bırakıp kaybolmuştu. Kendisini diyar diyar aradım. Nihayet Karâmita askerleri içinde buldum. Bırakmış olduğu kız kardeşlerinin halinden ve kendi halinden şikayetlerde buldum. Bana; “Bunları bırak, hangi dindensin?! Haber ver...” dedi.

Ben: “Oğlum! Sen benim hangi dinden olduğumu bilmez misin?!..” diye şaşkınlıkla karşılıklıta buldum. Bana cevap olarak “Bizim eskiden bağlı olduğumuz din bâtıdır. Hak din, şimdi benim bağlı olduğum dindir.” dedi. Bu sözden sonra yanımızdan ayrılmıştı. Bir müddet sonra yemek pişirmek için et ve başka şeyler göndermişti. Ben bunlara elimi sürmeden oğlum döndü. Oğlumun yanıma dönmelerinden sonra bunlardan diğeri bir kişi gelip benden kadınların özel hizmetlerine dair bilgim olup olmadığını sordu. Benden uygun cevap alınca beni bir eve götürdü. Eve girdiğim zaman gayet güzel bir kadının dünyaya çocuk getirmek üzere olduğunu gördüm. Kendisine gerekli olan yardımı yaptım. Bu kadından bir oğlan doğdu. Kadın benimle konuşmuyordu. Kendisine yaptığım hizmetler onu benimle konuşmaya mecbur etti. Sorduğum soruya cevap olarak: Kendisinin Hâşimî bir kadın olduğunu ve babasını, annesini ve kocasını gözünün önünde Karâmita'nın kestiklerini ve kendisini de esir alıp beş gün sonra yokluk ülkesine göndermeyi başkanları emrettiği halde kumandanlarından dört kişinin vesilesiyle hayatına son verilmediğini ve doğan çocuğun bu dört kumandanın hangisine ait olduğunu bilmediğini tam bir hüznün ve kederle anlattı. Tam bu sırada içeriye biri girdi. Kadın bu adamı tebrik etmemi söyledi. Ben de adamı tebrik ettim bana bir gümüş külçe verdi. Bunun peşinden iki kişi daha geldi. Bunları da tebrik ettim. Bunlar da birinci adam gibi birer gümüş külçe verdiler. Seher vakti birçok kişi arasında önünde çıra tutuşturulmuş olan dördüncü bir kişi daha geldi ki bunun üzerindeki elbiseden misk kokuları

yayıyordu. Bunu da tebrik ettim. Bu son gelen kişi bana tam bin altın verdi. O geceyi sabaha kadar orada geçirdim. Sabahleyin nasıl kurtulacağımı düşünüyordum. Bu kadına beni kurtarması için ricada bulundum. En çok kendi oğlumdan korkmakta olduğumu da ilave ettim. Bu kadın bana dördüncü olarak gelen kişiye ricada bulunmam gerektiğini söyledi. O gün orada kaldım. Akşamüzeri bu kişi geldi. Ellerini, ayaklarını öperek ricada bulundum. Elimde bulunan altın ve gümüşleri bırakarak kızarımla beraber geri döneceğimi söyledim. Bu kişi kölelerine beni güvenilir bir yere kadar götürmelerini emretti. On fersah kadar yol almıştık. Arkamızdan oğlum yetişerek elindeki kılıçla bu omzumda gördüğümüz yarayı açtı. Yanımızdaki adamlar engellemeseydi beni öldürecekti.

Hicri 291’de Bağdat halifesi Müktefî’nin bunların üzerine göndermiş olduğu ordu Hama civarında bunlar ile karşılaşarak meydana gelen savaşta Karâmita mağlup olup, başkanları olan Sâhibu’s-Şâme ve amcaoğlu el-Müdesir Kûfe’ye doğru kaçmışlardı. Dâliye’ye (Âne ile Rahbe arasında; Fırat sahilinde ufak bir kasabadır) geldikleri zaman kendilerine ve hayvanlarına yiyecek alması için buraya gönderdikleri köleyi halk kıyafetinden tanıyarak yakalamış ve buna baskı uygulayarak sonunda civarda bulunan Sâhibu’s-Şâme’nin olduğu yeri öğrenip Sâhibu’s-Şâme’yi ele geçirmiş ve Rakka’da bulunan Müktefî’ye göndermişlerdi.

Buradan Müktefî ile beraber Bağdat’a götürülen Sâhibu’s-Şâme Bağdat’ta hapsedilmişti. Sâhibu’s-Şâme hapiste kendi eliyle hayatına son vermenin yolunu arıyordu. Yemek için yanına getirilen sofradaki tabaklardan birini kırarak bundan elde edeceği keskin bir kısım ile elinin damarlarından birini kesmek aklına geldi. Hemen bunu uyguladıysa da birkaç gün sonra elleri kesilmek ve dağlanmak, ateşle böğürleri yakılmak suretiyle olan ölümüne kendi teşebbüsü engelleyemedi.⁵

⁵ İbn Miskeveyh, *Tecaribu’l-Ümem*’inde bu hususta ayrıntılı bilgiler vermektedir. Diyor ki: Müktefî, Bağdat’ın doğusundaki “el-Musalla’l-Atik”de (Eski Namazgâh) dört yüz zira’ genişliğinde ve on zira’ yüksekliğinde; üzerine merdivenlerle çıkılan düz yüzeyli bir bina yaptırdı.

Zikreveyh b. Mihreveyh: Şam Karâmitası'nın en önemli şahsiyetlerinden biri olan Zikreveyh b. Mihreveyh, Mu'tezid'in korkusundan ortaya çıkmaya cesaret edemiyordu. Derye adında ki köyde yeraltında yaptırdığı demirden yapılmış gayet sağlam kapılı bir yerde saklanıyordu. Kendisinin arandığını haber alınca saklandığı yerin kapısı üzerine bir fırın yaptırmış, ekmek pişirtiyordu. Bazen saklandığından emin olacağı şekilde düzenlenmiş bir evde gizleniyordu. Zikreveyh, oğulları Şeyh ve Sâhibu's-Şâme öldürüldüğü zaman Karâmita'ya mektuplar göndererek bunların öldürüleceklerinin kendisine zaten vahiy yoluyla bildirildiğini ve bunların imamları olan ve kendisine vahiy gelen zatın hayatta olup yakında ortaya çıkmasıyla muzaffer olacağını söyleyerek Karâmita'yı manen güçlendiriyordu.

Karâmita'nın en önemli âmili olan bu Zikreveyh, oğullarını feda ettikten sonra Kûfe dışındaki köylerden Felluce yakınında olan Zâbûka köyünde ufak çocuklara öğretmenlik yapan Ebû Ğânim Abdullah b. Said adında yeni bir dai tayin edip çöl Araplarının içine gönderdi. İzini kaybettirmek için Nasr adını almış olan Ebû Ğânim kendi mezhebine katmış olduğu Araplar ile; Dimaşk ve Ürdün valisi Ahmed b. Kîğlığ'ın savaşta olmasından yararlanarak Ezraat, Basra ve diğer yerler üzerine hücum edip buralarda birçok aldatma ve ihanet ile Dimaşk yakınlarına geldi. Burada Ahmed b. Kîğlığ'ın naibini mağlup etti. Taberiye halkını kılıçtan geçirdi. Müktefi'nin gönderdiği

Karâmita'nın başkanı olan Hüseyin-Sahibu's-Şame ve amcaoğlu el-Müdesir, birçok süvari ve piyade askerlerin arasında birer katır üzerinde ve diğer üç yüz altmış kadar Karâmita'dan olanların her biri iki askerın koruması altında develere bindirilmiş oldukları halde binlerce insan, kumandan ve kölelerin karşısında hapisten çıkarılıp bu binanın yanına getirildiler. Önce Hüseyin-Sahibu's-Şame ve el-Müdesir bu binanın üzerinde bir yere götürüldüler. Bunların ve binlerce insanın gözleri önünde Karmatiler birer birer bu binanın üzerine çıkarılıp, yüzü yere gelecek şekilde yatırılıyor, önce eli kesilip halkın görmesi için bu binanın önyüzüne asılıyor, sonra sol ve sağ ayakları da kesilip asıldıktan sonra boynu vuruluyordu. Niha-yet el-Müdesir de bu şekilde öldü. Akşama doğru sıra Hüseyin-Sahibu's-Şame'ye gelmişti. Buna ilk önce iki yüz değnek vurdular. Ardından elleri ve ayakları kesildi. Baygın bir haldeyken boş böğrü ve karnı ateşle dağlandı ki, dağlanırken gözlerini kapatıp açıyordu. Hayatının son saniyesinde boynu vuruldu. Ertesi sabah Hüseyin-Sahibu's-Şame dışında bu ölülerin bedenleri bu binanın yanında açılmış olan kuyulara gömülüp, başları ve Hüseyin-Sahibu's-Şame'nin başıyla beraber cesedi köprü üzerinde teşhir edildi.

Muhammed b. İshak b. Kendak'ın okundan, susuz çöllere kaçarak kendini korumak istediye de Zî't b. Ğânim adında biri Ebû Ğânim'i öldürerek başını Müktefî'ye getirdi. Ebû Ğânim'in öldürülmesinden sonra Karâmita arasında birçok ayrılıklar ve savaşlar meydana geldi. Zikreveyh, Ebû Ğânim'den sonra Kasım b. Ahmed adında birini bunlara dai ve başkan tayin etti. Bunun vasıtasıyla kendisine Kûfe halkından kırk bin kişinin tabi olmuş olduğunu ve Taha 59'daki "Onların buluşma zamanı bayram günüdür." ayeti kerimesini kendine uyarlayarak (h 293) Kurban Bayramı'nda Kûfe'de bulunmaları gerektiğini söyledi. Kasım b. Ahmed Kurban Bayramı'ndan önce hareket etmiş ve tam Kurban Bayramı sabahı mükemmel silahlı sekiz yüz süvariyle halk camiden dönerken Kûfe kapısına gelmişlerdi. Kasım b. Ahmed için kurmuş oldukları çadıra işaretle bunlar, halka hitaben: "Resulullah'ın oğlu buradadır..." diye sesleniyor ve Zikreveyh'in oğlu Hüseyin-Sâhibu's-Şâme'yi kastederek "Hüseyin'in intikam!.." sözleriyle suçlayıcı şekilde bağırıyor ve Abbasilerin şiarı olan siyah bayrağa muhalif olarak beyaz renkli bayraklar açıp Kûfe'nin avam takımını kendilerine çekmek istiyorlardı.

Kendilerine hiç kimse katılmamıştı. Bunlar yaklaşık yirmi kişiyi öldürdüler. Halktan şehre girenler silahlanmaya başladılar. Karâmita'dan da yüz süvari şehre girmişti. Bunlardan da yirmi kişi öldü. Halk ile Karâmita arasında ikindiye kadar savaş devam etti. Karâmita buradan akşamüzeri Kadisiye tarafına doğru çıktılar. Kûfeliler Bağdat'tan yardım istediklerinden Türk kumandanlardan Vasif b. Suvartegin ve diğerleriyle bunlara yardım gönderildi. Bu ordu Kadisiye'ye yaklaşarak Sûvân denilen yere gelmiş oldu.

Yukarıda Mu'tezit'in korkusundan ortaya çıkmaya cesaret edemediğini söylediğimiz Zikreveyh'i Karâmita gizlendiği yerden çıkarmış ve elleri üzerinde tam bir yüceltme ile buraya getirmişlerdi ki, Veliullah diye isimlendirdikleri Zikreveyh'e tamamı secde ediyorlardı. Zikreveyh Karâmita'ya hitaben bir konuşma yaptı ve dedi ki: Tarafımdan sizin üzerinize başkan tayin etmiş olduğum Kasım b. Ahmed'in sizde pek büyük hakkı vardır.

Onun vermiş olduğu emirlere uyarsanız size olan vaatlerimi yerine getirir ve sizi emellerinize kavuştururum. (İbn Esîr burada Zikreveyh'in bazı ayeti kerimelerden gizli anlamlar çıkararak tevillerde bulunmuş olduğunu söylüyor.)

Zikreveyh'in bu konuşması üzerine Karâmita Kasım b. Ahmed'in vereceği emirler ile muzaffer olacaklarına güvenerek hareket ettiler. İsmi ağzlarına almaya cesaret edemeyerek "Veliyullah" ve "Seyyit" dedikleri Zikreveyh bu konuşmadan sonra kendisini kimseye göstermiyordu. Emir ve nehiy Kasım b. Ahmed'in elindeydi. Kasım b. Ahmed köylülerden büyük bir kuvvetin kendilerine katılmasını günlerce bekledi. Bunlardan yalnız beş yüz kişi gelmişti. Karâmita ile Suvan'daki ordu arasında savaş başladı. Başlangıçta Bağdat ordusu galip olmuş ise de Karâmita'nın pusuya yatırmış olduğu asker galibiyeti ele geçirerek Bağdat ordusu fena halde hezimete uğradı. Karâmita bu zaferden pek çok kuvvet kazandı. Savaş meydanında kalan cesetlerin kokusundan Nehrül-Mesniye tarafına çıkmaya mecbur oldular.

Ertesi yıl yani 294/906'da kuvvet kazanmış olan Karâmita hac kabilelerini vurmaya başladılar. Bunların çeteleri her taraftan Hicaz'a doğru yönelmiş olan kabilelere hücum ederek vahşi bir şekilde kadın ve çocuklar da olduğu halde insanları kılıçtan geçiriyorlardı. Hac yollarındaki havuz ve kuyular insan cesetleriyle dolmuştu.⁶ Karâmita'nın kadınları da öldürülenler arasında su vermek bahanesiyle dolaşiyor ve ölmemiş olup su isteyenleri öldürüyorlardı. Bunların hac kabilelerinden öldürdükleri kişiler yirmi bine ulaşmış ve bazı kabilelerden almış oldukları malların değeri iki milyon dinar tahmin edilmiştir. Bağdat halifesi Müktefi, Karâmita'nın hacılara saldırmasından aşırı şekilde üzülmüş olarak Vasıf b. Suvartegin ile tekrar Karâmita üzerine ordu gönderdi. Bu ordu Karâmita ile karşılaşmış, bir gün gecenin ilerleyen saatlerine kadar aralarında savaş devam etmişti. İkinci gün erkenden başlayan şiddetli savaş Karâmita'nın mağlubiyeti ile sonuçlanmış, bun-

⁶ Meşhur âlimlerden "İbn Râhûye" adıyla bilinen Muhammed b. İshak b. İbrahim de bu kalelerin birinde Karâmita tarafından öldürülenler arasındadır.

lara büyük zarar vermişlerdir. Halifenin askerleri Zikreveyh'in bulunduğu yere girmiş ve bir askerın Zikreveyh'in başına vurduğu kılıç Zikreveyh'in beynine işlemiştı. Kesin bir zafere ulaşan Bağdatlılar Zikreveyh'i, halifesi, seçkinleri, oğlu, kâtibi ve karısıyla esir aldılar. Zikreveyh bu darbenin etkisiyle beş gün sonra vefat etti. Cesedi diğer esirler ile beraber Bağdat'a gönderildi. Hac kabilelerine güven vermek için Zikreveyh'in başı Horasan'a gönderildi. Zikreveyh'in bu mağlubiyeti üzerine önce kendi mezhebine davet amacıyla çöl Arapları içine göndermiş olduğu kardeşleri Haddâd ve Müntekim'i Araplar yakalayarak Bağdat'a gönderdiler. Müktefi Irak Karâmitası'ndan hiç kimseyi bırakmama kararlılığıyla hareket edip birçoğunu öldürdü ve bir kısmını da hapsedtirdi.

Bunlardan sonra tarih sahnesinde Bahreyn Karâmitası'nın faaliyeti devam ediyor. 360/971'de Bağdat halifesi Muti' zamanında Bahreyn Karâmitası'nın başkanı olan Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm harekete geçip Dımaşk'ı ele geçirdi. Bu şehir ile Ramle arasındaki yerleri istila ederek Mısır arazisine uzandı. Aynü's-Şems mevkinde meydana gelen savaşta Mısır halifesi Muaz'ın ordusunu birkaç defa mağlup ettiyse de sonunda Ramle'ye dönmeğe mecbur oldu. Hüseyin b. Ahmed b. Behrâm için Mısır ümit edilen bir amaçtı. Aynı zamanda şair olan İbn Behrâm Mısır'a hitaben bir şiirinde; "Ey Mısır! Eğer senin toprağını kana kandırmazsan bana Nil su vermesin."⁷ diyordu.

Hicri 375'te Bahreyn Karâmitası'nın Sâdat diye adlandırılan altı başkasından İshak ve Cafer Kûfe'ye sahip olup Büveyhoğulları'nın Irak kolu hükümdarlarından Şerefüddevle adına hutbe okutturmuşlarsa da aynı ailenin Fars kolu hükümdarlarından Samsamüddevle tarafından iki defa mağlup edilerek tarih sahnesinden çekilmeye mecbur edilmişlerdi. Karâmita Batı'da Fâtımiyye Devleti'ni kurmayı başardıktan sonra merkezi ağırlıkları Afri-

7 یا مصان لم اسق ارضك من دم

یروی ثراك فلاسقانی النیل

ka'ya intikal etmiş ve Doğu'da bir asırdan fazla devam eden süre içerisinde bir faaliyetleri görülmemiştir.

Dergimizin dördüncü sayısında yazdığımız üzere Hasan Sabbah, Müstansır Alevi'den aldığı kuvvetle Alamut'a yerleştikten sonra aynı davetçiler Bâtıniyye, İsmâîliyye ve Melahide adlarıyla Doğu'da yine faaliyete geçtiler. Bunların Doğu'daki ikinci faaliyetlerinin ilk ortaya çıkışı Selçuklulardan Melikşah zamanına rastlar.

Bunlardan on sekiz kişinin farklı yerlerden gelip bir bayram namazında Sâve'de buluştuklarını bu şehrin zabıtası haber almış ve bunları tutuklamışsa da haklarında affedilme talebi gelmesi üzerine kendilerini serbest bırakmıştı.

Bu ilk toplanmalarıyla halkı mezheplerine davete başlamış olan Bâtınîler İsfahan'da oturan Sâveli bir müezzini mezheplerine davet etmişler ve bu müezzini daveti kabul etmeyince kendilerini ifşa eder korkusuyla müezzini öldürmüşlerdi ki, Bâtınîlerin bu ikinci hareketlerinde ilk öldürdükleri kişi bu müezzindi.

Vezir Nizamü'l-Mülk bu olayı haber alınca inceleme başlattı ve katil olduğu anlaşılan Tahir adında bir marangoz kulakları ve burnu kesilerek sokaklarda, ayaklarından yarılmak suretiyle kısas olarak öldürüldü. Bunlar Nizamü'l-Mülk'ün şehadetinden⁸ ve ardından Melikşah'ın vefatından istifadeyle Kayın -Nişabur ile İsfahan arasında bir yer- civarında elde etmiş oldukları kaleden yolcuları rahatsız etmeye başladılar. Melikşah'ın vefatından sonra oğulları arasında meydana gelen ihtilaflar bunları kuvvetli bir aç gözlülüğe düşürmüş ve tamamı İsfahan'da toplanarak faaliyete başlamışlardı.

⁸Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Nizamü'l-Mülk bu kaleyi kuşattığı, kuşatmadan kurtulmak için Nizamü'l-Mülk'ün Hasan Sabbah tarafından şehit edildiği rivayet edilir. Nizamü'l-Mülk'ün Berkyaruk'un taraftarı olmasından dolayı Türkan Hatun, kendi oğlu Mahmut'a saltanatın geçmesi maksadıyla Nizamü'l-Mülk'ün idarededeki baskısını ileri sürerek, Melikşah'ın Tâcuddîn Kummî vasıtasıyla bu veziri Bâtınîlere öldürtmesine bu kadının sebep olduğunu söyleyenler de vardır.

Kendi davetlerine muhalif olanların vücutlarını birer birer ortadan kaldırıyorlardı. Sabahleyin evinden çıkan bir aile reisi her zamanki vaktinde evine dönmezse Bâtınîler tarafından öldürüldüğünden şüphe duyulmuyordu. Sokaklarda kimse tek başına gezemiyordu. Şehir tamamıyla bunların korkusuyla dolmuştu. Yalnız bunların muhaliflerini nasıl ve nerede öldürdükleri bilinmiyordu. Ufak bir tesadüf bu sır perdesini kaldırmıştı. Şöyle ki:

Bunlar sokağın ağzına bir kör koymuşlardı ki öldürmek istedikleri kişilerden bu kör kendisini sokağın içine doğru birkaç adım götürmelerini istiyordu. Bu vasıtaıyla sokağın içine giren adamı sokağın içindeki Bâtınîler yakalayarak evin içinde hazırlanmış oldukları kuyuya atıyorlardı.

Bir gün bu evi ziyaret eden bir kişi ortadan kaybolanlardan birinin ayakbalarını bu evde görüp şüphelenmiş ve bu noktadan hareketle bu kuyuyu keşfetmişti. Bunun üzerine İsfahan halkı Hucendli Ebu'l-Kasım Mesut b. Muhammed adında bir Şafi fakihinin başkanlığı altında intikam hisleriyle dolup taşarak İsfahan'daki Bâtınîleri yakmak için ateş çukurları hazırladılar ve grup grup getirilen Bâtınîleri buralarda yaktılar.

Bunlar İsfahan'dan başka Huzistan ve Faris'de birçok kale elde etmişlerdi. Hasan Sabbah'ın kalesi olan Alamut⁹ ve Tabs¹⁰ Hur, Husif, Zevzen, Hâlicân,¹¹ Üstünâvend bu kalelerdendi.¹² Râmhürmüz ile Ercân arasındaki

⁹ İbn Esîr (c. X, s. 131.) diyor ki: Deylem krallarından biri ava meraklıydı. Bir gün gökte uçan kuşları avlamak için bir tavşancıl kuşu salıverip bu kuşu arkasından takip etti. Bu kuş sonunda bir yere indi ki burası gayet sağlam ve aşılmaz bir yerdi. Padişah buraya bir kale yapılmasını emretti. Bu kaleye Alamut adını verdi ki, Deylem dilinde "Tavşancılın Öğretmesi" demektir. (Kamus tercümanı tavşancıla Farsçada da Âle denildiğini söylüyor.)

¹⁰ Bunlar Tabs kalesiyle beraber Kuhistân'ın bazı bölgelerini de ele geçirmişlerdi. Burada; Samanilerin emirlerinden Benî Sîmcûr'un torunu vardı. Bunlardan Münevver adındaki halk tarafından sevilen ve itaat edilen bir reisin üzerine Kâsriğ adındaki bir vali gelip halka zulmetmeye başladı. Aynı zamanda Münevver'in kız kardeşine de helal olmadığı halde tecavüz etmeye kalkışmıştı. Bunun üzerine Münevver İsmailîleri çağırmasına mecbur olmuş, bu nedenle İsmailîler hem Tabs kalesini hem de Kuhistan'ın bazı kısımlarını elde etmişlerdi.

¹¹ İsfahan'a beş fersahlık mesafede bulunan bu kale Selçuklu emirlerinden Cavli Sekave'nin idaresinde olup buraya Cavli tarafından, muhafızlık için bir Türk tayin edilmişti. Bâtınîlerden bir marangoz bu Türk muhafızı kendi tarafına çekmek için dışardan dost gibi görünmüş ve kendisine birçok hediye vermişti. Samimi dostluğuna inandırmış olduğu muhafızdan kalenin

anahtarlarını almış olan Bâtînî, bir ziyafet düzenleyerek bu muhafıza ve diğer memurlara şarap içirerek sarhoş etmiş ve bu sırada birçok Bâtînî ile kale kapısına gelmiş olan İbn Ataş'ı içeri alıp kaleyi bunlara teslim etmişti ki, bunlar kaçmayı başaran Türk muhafızdan başka, kalede bulunanların hepsini kılıçtan geçirmişlerdi.

¹² 504/1111'de vefat eden şair İbnü'l-Hebbâriyye tarafından 476'da Kirman'dan Müstazhır-Billâh'ın divan naibi Emînü'd-Devle Ebi Sa'd'd b. el-Mevsilâyâ'ya hitaben hükümetin merkezi Bağdat'a gönderilmiş olan bir kasideyi Bâtînîlerin etrafa saçmış oldukları dehşeti ve merkez Bağdat'ı istila cesaretinde bulduklarını göstermek için önemli bulduğumuzdan; (Pertev Paşa Kütüphanesi'nde, numara 496) bulunan Makrızî'nin *el-Mukaffâ*'sından aşağıda naklediyoruz:

ظهور امر الحسان الصباح	عزعلی المنصورو السفاح
بالسن الصفاح والرماح	يدعو الى ميمونه القداح
	اناءم انت ابالعباس
فدعوة الصباح كالصبا	ناحت دعاء القوم في النواحي
قائلة بالسن فصاح	قد صرحت بشر هالصراح
	حي على قبل بني العباس
الا امرؤ محقق نجيب	فاكثر العلم مستجيب
وذاك في هذا لورى عجيب	لقلبه من خوفهم
لم يقب في ظهورهم	وكلهم شارب هذاالكاس
واستذعبت للجرأة	ولعبو ابالمملك كيف شاوا
	اذ غلبت سد عن الاخير
شيطانه للمسلين قاه	فالباطل اليوم جهار آظاهر
لسيفه على العبادشاه	بكذبه معالن مجاهر
	مفتخر بمكره والباس
قانهم كالاسد الضوار	حذار من شرهم حذار
ليس لها في الغاب من قرار	قانية الانياب والاظفار
	شوقاً الى العراك والمراس
ترمي اليك لجمروالشرارا	فناهم تستسعر استسعارا
فاحذرا بيت اللعن منه ثارا	ترى فراش ضوءها الاغمارا
	فهي بلاس ولائحاس
فعاد كالجمر في الاتقا	حفرتم الشرار في الارماد
وساءر القلب والاكباد	وحره والله في فوادی
	قلوب اهله السنة الاكياس
ان اللبيب ظنه يقين	كاننا نبصر مايكون
والاحتقارهم جنون	هونه قوم وما يهون
	واحزنا ليس لجرحي آسي

yerlerin valisi olan Selçuklu emirinden Câvlî Sakâve, Huzistan ve Faris'te Bâtînîlerin elde ettikleri kalelere dayanarak yolcuları ve civarda oturan halkı vurmaya başladıkları için intikam almayı düşündü.

Kendi adamlarından seçtiği kişiler ahlaken kendisine darılıp, Bâtînîlere katıldılar. Bunlar Bâtînîlere aynı inançta olduklarını söyleyerek güvenlerini kazanmayı başardılar. Câvlî bir müddet sonra Benî Bursuk emirlerinin kendi idaresi altında olan yerlere göz dikmiş olduklarını bahane edip Hemedân'a gideceğini duyurarak hareket etti.

Bâtînîlere katılmış olan adamları, Câvlî'nin yolunu keserek yanında bulunan malları yağmalanmaya uygundur diye Bâtînîlerin yiğitlerinden ve ileri gelenlerinden üç yüz kişiyle Câvlî'nin üzerine yürüdüler. Bunlar birbirleriyle karşılaştıkları zaman Câvlî'nin adamları kendisiyle birleşerek üç kişi hariç tamamını kılıçtan geçirdiler.

Mezdekânî: Bunların mezheplerini yaymaları hususundaki faaliyetlerinin, fedakârlıklarının, yaptıkları toplu rezilliklerin ve cinayetlerin sonu yoktu. Huzistanlı Ebû Zur'a adında bir kâtip Kirman Selçuklularından Kavurt Bey'in torunu İran Şahı'nı Bâtînîliğe katmış ve bunun yanında bulunan Belhli Hanefi fakihlerden Ahmed b. Hüseyin adındaki kişiyi bu padişah aracılığı ile öldürtmüştü.

دب الى الاقطار والبلدان

انتم امر القوم في كرمان

وجاء بغداد بلا احتباس

وانكشفت سريرة السلطان

Tercüme: Hasan b. Sabbah'ın günden güne kuvvetlenerek Abbasilere karşı kılıç ve kargıların diliyle konuşmaya (Meymun Kudeh-Bâtîniyenin kurucularındandır) daveti bu devleti kuranlardan, Mansur ve Seffâhâh'a ağır gelmez mi?!.. Ey Ebu'l-Abbas! Müstazhir'in künyesi-uykuda mısın?!.. Dailer her tarafa ve davet bölgelerini gürültüleriyle doldurdular. İbn Sabbah'ın daveti sabah gibi yayıldı. Açıktan açığa "Haydi! Abbas'ın çocuklarını öldürmek için kalkın!.." diye herkese karşı melanetlerini açığa çıkarmaktan çekinmiyorlar. Her soysuz bunların davetlerine kabul ile karşılık vermektedir. Bunların davetlerini kabul etmeyen soylular ise korku içindedir. Bunların şerrinden korunun... Çünkü bunlar dişleri ve tırnakları kanlı vahşi aslanlar gibidirler. Bunların ateşleri etrafa kıvılcımlar saçmaktadır. Ne kadar ahmaklar varsa bunların ateşleri etrafında pervane gibi dolaşmaktadırlar. Bunları hafife almak akılca bir hareket değildir. Önlerine geçilmeyecek olursa yarın mâni olmaksızın Bağdat'a gireceklerdir.

Bu olay üzerine Kirman halkı ayaklanıp, İran Şahı'nı şehirden dışarı çıkarmış ve amcaoğlu Arslanşah'ı Kirman tahtına oturtmuşlardı. İran Şahı birkaç şehre müracaat ettiyse de kabul edilmemiş ve sonunda Ebû Zur'a ile beraber yakalanarak Arslanşah tarafından öldürülmüştü.

Hicri 520'de Şam ve Halep taraflarında yine İsmâîlilerin kuvvet ve kudret kazanmaya başladıklarını görüyoruz. Behrâm adında bir İsmâîlî daisi ilk önce Halep taraflarında faaliyete geçip, farklı şehirlerden birtakım kişileri Bâtınlığe soktu. Kendisine muhalefette bulunanları bunlar vasıtasıyla ikna ediyordu. Halep hükümdarı buna karşı sükuta mecbur oluyordu. Behrâm, Şam'a geçtiği zaman İlgâzî Şam hükümdarı Dımaşk Atabeglerinden Zahiruddîn Tuğtekin'e de aynı şekilde hareket etmesini bildirdi. Fakat Behrâm, Şam'da Halep'teki vaziyetini muhafaza etmiyordu. Burada açıktan açığa İsmâîlîliğe davete girişerek bağlılarını çoğalttı.

Tuğtekin'in veziri Merğînânlı Ebû Tâhir de maslahat gereği kendisine müsamaha gösteriyordu. Halk İsmâîlilerin ve aynı zamanda hükümetin korkusundan bunlar hakkında bir söz söyleyemiyorlardı. Fakat Behrâm'ı kendi aleyhinde içten içe yanan halkın öfkesinin patlaması düşündürmekte olduğundan Tuğtekin'den korunmak için kale istedi ve bahsedilen vezirin tavsiyesi ile kendisine Banyas Kalesi verildi. Behrâm birçok İsmâîlî ile bu kalede korundu.

Dımaşk'ten çıkarken yerine bırakmış olduğu halifesi bu şehirde Behrâm'ın vazifesini görüyordu. Bunlar çoğalıp etrafa yayılmaya başladılar. Kadmûs ve diğer kaleleri de elde ettiler. 522/1128'de Behrâm Ba'lebek'i alıp Teym vadisinde bulunan Nusayri ve Dürzîlerin resileri Dahhâk üzerine yürüdüyse de mağlup olduğundan birçok İsmâîlî ile beraber bu savaşta Behrâm da öldürüldü. Behrâm'ın öldürülmesinden sonra Banyas'da bırakmış olduğu İsmail bunun yerine geçip etrafa dailer göndermeye başladı. Bâtınîlerin en önemli başkanlarından olan Mezdekânî'nin Dımaşk'e tayin etmiş olduğu Ebu'l-Vefâ adındaki dai ise bu şehirde bağlılarını arttırarak şehre hâkim olmuş ve Dımaşk hükümdarı olan Tâcü'l-Mülûk Ebû Said Bûrî

b. Tuğtekin'i gölgede bırakmıştı. Bu sırada Mezdekânî Frenkler ile savaşmaya girişip Sûr'a karşılık kendilerine Dımaşk'ı teslim edeceğini bildirmiş ve Dımaşk'ın teslim günü olarak bir cuma gününü belirlemişti. Tâcü'l-Mülûk bunu haber almış olduğundan Mezdekânî'yi sarayına davet etmiş ve yalnız kaldıkları zaman Mezdekânî'yi öldürerek başını kale kapısına astırmış, şehirdeki Bâtınilerden altı bin kişi halk tarafından ifşa edilmişti. Bu olaydan sonra korkan İsmail de Banyas Kalesi'ni Frenklere teslim ile kaçmaya mecbur olmuş ve 524/1130'un başlarında büyük bir aşağılanma içinde ölmüştü.

Sinân Râşidüddîn: Nureddîn'in vefatı üzerine on bir yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmail Dımaşk'te babasının tahtına oturmuştu. Mısır'da bulunan Selahattin Eyyubi babasına olduğu gibi bu küçük oğluna da itaatini sunarak, Mısır'da bunun adına hutbe okutmaya başladı. Bir müddet sonra idari işlerin yolunda gitmemesi üzerine Selahattin yedi yüz süvari ile gelerek, Dımaşk şehrini teslim aldı. Buranın işlerini yoluna koyduktan sonra Halep'e yöneldi. O tarihte Halep'te bulunan el-Melikü's-Sâlih İsmail, Halep Şiilerine sabah ezanlarında mezheplerinin şiarı olan "حي علي خير العمل" diye nida etmelerine, namazlarda Fatiha'dan önce açıktan Besmele okumalarına, cenazelerinin önünde on iki imamın isimlerini söylemelerine ve cenaze namazlarını beş tekbir ile kılmalarına ve nikahlarını şeriflerden Ebu'l-Mekârim Hamza b. Zühre adındaki kişinin kıymasına müsaade etmişti ki, babası Nurettin kendilerine bu hususlarda müsaade etmemişti.

Halep Şiileri bu şehir halkının da Dımaşk halkı gibi Selahattin'e dizginleri teslim etmeleri ve bu nedenle gördükleri müsamahadan mahrum kalacakları endişesiyle el-Melikü's-Sâlih'i halka müracaat ettirerek kendisine halkın sadık kalacaklarını temin ettirdiler. Bu Şiiler Selahattin Eyyubi'nin kendi mezheplerine karşı asla müsamaha göstermeyeceğini pekâlâ biliyorlardı. Bunlar her gece toplanıp Selahattin hakkında alacakları tedbirleri görüyorlardı. Sonunda Haşîşîlerin başkanı Sinân Râşidüddîn'e müracaat etmeye karar verdiler. Buna Selahattin'i yok etmeye karşılık çokça para ve farklı güçler vereceklerini bildirdiler. Sinân uygun bularak fedailer gönder-

di. Bu fedailer Halep etrafındaki şehirleri almakla meşgul olan Selahattin'in ordusuna girip askerin arasına sokuldular. Kendilerini Himârtেকîn adında emirlerden biri tanımış derhal bunu bıçaklamıştır. Aynı zamanda bunlardan biri o sırada Selahattin'in çadırına kadar yaklaşmışsa da Tuğrul adındaki yaveri bunu öldürmüş ve diğerleri de aynı akıbete uğramışlardır.

Ân be ân Halep'e yaklaşan Selahattin'i öldürmek için Halep Şiileri ikinci defa yine Sinân'a müracaat ettiler. Sinân tekrar fedailer gönderdi. Bu fedailer de birinciler gibi asker arasına karışıp savaşta yararlılık gösterdiler. Selahattin Halep'in kuzeyinde bulunan Azez şehrini almakla uğraşıyorken gösterdikleri yararlılıklardan dolayı Selahattin'e yaklaşmanın bir yolunu bulmuş olan bu fedailer emirlerden birinin çadırında savaşı yönetmekte olan Selahattin'in üzerine hücum ettiler. Bunlardan biri Selahattin'in başına bir bıçakla vurmuşsa da sarığının altında bulunan demir bir miğfer buna engel olmuş bıçağın kaymasıyla yalnız yanağı kesilmiş ve bunlar da diğerleri gibi yaptıklarını hayatlarıyla ödemişlerdi. Selahattin Azez'i aldıktan sonra Halep'e baskı yapmaya başlayınca el-Melikü's-Sâlih barış isteyerek Selahattin'in iyi muamelesiyle karşılaşmıştı. Selahattin bu iyi davranışından sonra Bâtınilerin kalelerine büyük önem vermişti. Bunlar Şizer (Hama civarındadır.) hükümdarı Beni Munkız'ın kölelerinden birinin elinde bulunan Misyâs Kalesi'ni elde etmişlerdi. En kuvvetli kale olan Misyâs'ın fethini geciktirerek ilk önce bunların elinde bulunan diğer kalelerini tahrip etti.

Selahattin, Sinân'ın muhafaza ettiği Misyâs Kalesi'ni fethetmek için bu kalenin etrafına büyük mancınıklar yerleştirerek kaleyi kuşatma altına aldı. Sinân kendi araçlarıyla kalesini kuşatan bu şaha kalkmış ejderhalara karşı dayanmanın mümkün olmadığını görünce Selahattin'in dayısı olan Hama hükümdarı Şihâbüddîn Mahmut Tekiş'e başvurarak Selahattin ile kendi arasında antlaşma yapmadığı takdirde hayatını kaybedeceğini bildirdi.

Şihâbüddîn'in kız kardeşinin oğluna bu husustaki müracaatı başka sebeplerin de katılmasıyla (İbn Esir'e göre askerler üzerine epey zamandan beri devam eden savaşlardan usanmış ve birçok ganimet kazanmış oldukla-

rından dinlenmek üzere memleketlerine dönmek istiyorlardı. er-Ravdeteyn'in sahibi Frenklerin Şam'a doğru ilerlemeleri ihtimali artmış olduğu için Şam'dan uzak kalmanın sakıncalı olduğunu ileri sürdü.) Selahattin tarafından kabul edildi.

Selahattin şimdi Batı'dan dini bir heyecanla akın eden insan topluluklarını uzaklaştırmakla uğraşıyordu. Hristiyanlığın dini merkezi olan Kudüs'ü aldıktan sonra Papa III. Urban'ın teşvikiyle III. Haçlı seferine İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard ve diğerleri katılmışlardı. Selahattin hileli işleri şeytanlara taş çıkartan Sinân'a başvurarak Arslan Yürekli Richard'ı ve Sur hükümdarını, fedailerıyla öldürmesi için on bin dinar teklif etti. Sinân, Richard ortadan kalkacak olursa Selahattin'in kendi aleyhinde hareket etmesine bir engel kalmayacağını düşünmekle beraber teklif edilen parayı kaçırmamak için yalnız Sur hükümdarını fedailerine öldürtmeyi kabul etti. Bu işi iki fedaisine bıraktı. Rahip kılığına giren bu fedailer Sur'da tamamıyla Hristiyan rahipleri gibi altı ay ibadetle uğraştılar. Bunlar daima müsait bir zaman arıyorlardı. Sur piskoposunun hükümdara vermiş olduğu ziyafet gecesi sarhoş olarak sarayına dönen hükümdarı ağır şekilde yaralayarak kaçmışlardı. Tesadüfen bunlardan birinin gizlenmiş olduğu kiliseye getirilen ve henüz ölmemiş olan yaralı hükümdar bu fedainin ikinci bir darbesiyle gözlerini ebediyen kapadı.¹³ Aynı sene (588/1192) Sinân'da hayat sahnesinden çekildi. İbn Teymiye'nin *Minhâc* (c.2, s. 101)'ından yalnız Basralı olduğunu öğrenebildiğimiz bu önemli şahsiyete dair¹⁴ vefatından 136 sene sonra Bâtınî kalesinden Mineka Kalesi halkından ve Bâtınîlerden Ebû Firas b. Cevşen tarafından yazılmış olan eser veli menkıbesi mahiyetinde olsa da birçok eleştirmen

¹³ İbn Esîr, öldürülen hükümdarın ismini söylemeyerek yalnız aristokrasi sınıfından dük ile kont arasında bulunan markiz sınıfından ve Sur hükümdarı olduğunu söylüyorsa da başka tarihlerde bu öldürülen hükümdarın Tablûşşam dükü I. Raymond olduğu görülmektedir.

¹⁴ Râşidüddîn-Sinân ile çağdaş olan Belensiyeli meşhur şair seyyah İbn Cübeyr de Seyahatnamesinde Sinân'ın öz geçmişine dair bilgiler vermektedir. Yalnız bunun tabileri tarafından ibadet edilen ilah sayıldığını ve bunun emirlerini yapma uğrunda yüksek tepelerden dağlardan kendilerini atmak suretiyle ölümden bir an geri durmadıklarını söylüyor. (*Rihletu İbn Cübeyr*, s. 206, Leiden baskısı.)

tarafından büyük bir öneme sahip olduğundan aşağıda tercümesi verilecektir:

Aşağıda yazacaklarım Mevlâ Râşidüddîn (aleyne selame)'in menkıbele-ridir ki, mülhidlerin gözlerini kör eder ve inatçıları ışığıyla yakar kavurur ve muvahhit müminlerin ateşini soğutur. Ey Müminler! Bilin ve ey muvahhitler! İyice idrak edin ki Allah'ın doğrulamasıyla bizim adamlarımız hakiki bir birlik ile birleştikleri gibi nüfusu kudsiyyeleri nefsi küllî ve 'ukûlu şerîfeleri akli küllî ile birleşmiştir. Bianaenaleyh muğayyebata muttali olur ve soyut âlemleri müşahade ederler. Onların ruhları yüce âleme bitişik ve en yüce sebebe tutkun olduğundan kâinat ruhu onlara açık olmakla beraber zatlar ile kuvvetli birleşmelerinden onlara ruhanîyet, unsuriyet, ulviyet ve süfliyet itaatkâr ve yumuşak başlı olurlar. Onlar hakiki vücut ile birleşmişlerdir. Bunlardan biri ve belki birincisi Mevlâ'dır (minhü's-selâm) ki hayatında kendisinden meydana gelen etkileyici işleri sınırlamak mümkün değildir.

Kendisine herhangi bir mektup getiren kimse kendi yanına varmadan evvel o mektubun içeriğine vakıf olup cevabını yazar ve gelen mektubu açmadan cevabıyla beraber gönderirdi. Bu hal kendisinden nadiren değil genellikle meydana gelir farklı ülkeler ve yerlerden gelen mektuplara bu şekilde karşılık verirdi.

Güvenilir olan arkadaşlarımızdan bazıları şöyle anlattılar: Mevlâ Râşidüddîn (minhü's-selâm) buyurdular ki, Mineka Kalesi'nin Doğu tarafındaki bir sütire yakınında bir mescit yapılacaktır. Fakat duvarları ve mihrabı yapıldıktan sonra üzerinin çatısı yapılmayacak ve içinde kimse namaz kılamayacaktır. Doğrusu belirlenen yerde bir mescit yapıldıysa da yalnız duvarları ve mihrabı yapıp üzeri kapatılmadı. Bizim bu menkıbeyi yazdığımız tarih olan 724 Şevval ayının başına kadar kimse tarafından burada namaz kılınmadı.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları anlattılar ki: Mevlâ Râşidüddîn (minhü's-selâm) Mineka Kalesi'nden Alike Kalesi'ne gideceği zaman Mineka Kalesi'nden bir topluluk kendisiyle beraber çıkarak Alike Kalesi'nden gele-

cek olanlarla Hasi vadisinde birleşirler ve burada bu iki kale halkı birbirlerine selam vererek karşılıklı muhabbet ederler daha sonra Mineka halkı Mevlâ Râşidüddîn'i Alike halkına göndererek kalelerine dönerlerdi. Bu iki kale halkının birbirlerine bahsettiğimiz vadide muhabbet ve sadakatlerini sundukları bir günde Mevlâ Râşidüddîn bunlara hitaben: "Bu iki topluluk burada birbirleriyle savaşacaklardır. Aralarında ölenler at eyerleri üzerinde taşınacaktır." demişti. Bu söz uzun zaman aralarında dönüp durmuş böyle bir halin meydana gelmemesi için korunmuşlardı. Melik Zâhir, Alike Kalesi'ni alıp Mineka Kalesi'nin kendisine asi davrandığı üç sene zarfında bu iki kale halkı arasında savaş, öldürmeler meydana geldi. Bu savaşlar esnasında her iki kale halkı bir gün Mevlâ Râşidüddîn'in belirlemiş olduğu vadiye kadar gelerek birbirleriyle savaştilar ve Mineka halkından ölen on yedi kişiyle Alikalıların ölümlerini ikişer ikişer at eyerleri üzerinde taşıdılar ki bu hal tamamıyla önceden Mevlâ Râşidüddîn'in haber verdiği şeyin aynısıydı.

İnanmaya değer kişilerden işittim ki: Mevlâ Râşidüddîn kaleleri davete ilk geldiğinde davetini ve inancını göstermemiş ve kendisini kimseye açık etmemişti. Misyaf Kalesi'nde oturduğu süre boyunca kale dışında geziniyorken su ile dolu bir havuz kenarında oturmuş ve yanında bulunan bir kişi kendisinin suda yansımalarını bakıp, Mevlâ Râşidüddîn'in şahsının suya yansımadığını görerek korku ile Mevlâ'nın ayaklarına kapanmıştı. Mevlâ bu adama: "Sırrımı sakla ve gördüğünü kimseye söyleme!.." diyerek sonra Misyaf'ta oturmamış ve Kehf Kalesi civarındaki Bistriyyun adındaki köye giderek burada bir müddet çocuklara yazı öğretmekle meşgul olmuştu. Burada bulunduğu sırada herhangi bir hastaya tavsiye ettiği ilaç şifa olmuş buradaki halk kendisine tabip adını vermişlerdi. Her tarafa yayılmış olan şöhretinden dolayı buraya birçok hasta geliyor ve kendisini mübarek kabul ediyorlardı. Kehf Kalesi'nde bulunan Şeyh Ebû Muhammed kendisinin hürmete layık bir zat olduğunu anlayıp kaleye davet ederek kendisine hürmette kusur etmedi. Sabah ve akşam yemeklerini ve diğer ihtiyaçlarını temin ettiyse de Mevlâ Râşidüddîn bunların en zaruri ve en basitlerini kabul edip kendisini saklayarak burada yedi sene kendini tanıtmadan oturdu. Züht ve

dine bağlılığından dolayı insanlar nazarında büyük bir önem kazanmış olduğundan Şeyh Irakî adıyla anılıyordu. Giydiği basit bir Yemen hırkasını her sene kendi eliyle yıkayarak yeniden dikeyor ve ayağına yine kendi eliyle tek parça deriden bir çarık yaparak sırtına ve ayağına daima bunları giyiyordu. Yedi sene geçtikten sonra Şeyh Ebû Muhammed hastalandı. Bu zatın hastalanmasından birkaç gün sonra Mevlâ Râşidüddîn bunun yanına gidip: “Ey Şeyh Ebû Muhammed! Hayatın son buldu. Yarın hayata veda edeceksin ölmeden önce inancımı gör” diye Şeyh Ebû Muhammed’e inancını okudu Şeyh Ebû Muhammed yedi seneden beri kendi inancından haberdar olmadığı için işlerini kendisine teslim ederek itaati altına girmemiş olmasından dolayı ağlayarak af diledi. Râşidüddîn: “İşlerin şimdiye kadar yolunda gitmekte olduğunu gördüm. Mısırdağı Cebel kalesini bile almak isteseydik sahip olduğun başarı ve kuvvet buna da müsaitti.” diyerek idari işleri eline almaya gerek duymadığını söylemiş ve ertesi gün Mevlâ’nın (minhü’s-selâm) söylediğı gibi Şeyh Ebû Muhammed vefat etmişti.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları anlattılar ki: Misyaf Kalesi halkından altı veya yedi kişi bir gece toplanıp Râşidüddîn’den (minhü’s-selâm) bahsederek güya kendisinin Şeyh Ebû Muhammed’den sonra imamın naibi olduğunu söyleyip hakkında kötü sözler söylediler ve kendisiyle alay ettiler. Mevlâ Râşidüddîn hemen o gece Kehf Kalesi’nden Misyaf Kalesi yöneticisine hitaben yazdığı bir mektupta bunların isimlerini belirlemiş ve hakkında söyledikleri sözleri aynen bildirerek kendilerinin kınanmalarını emretmişti. Kale kapısı açılmadan önce Misyaf’a ulaşmış olan bu mektup bu adamlara okununca hepsi kusurlarını itiraf etmişlerdi. Bunun üzerine Mevlâ kendilerinden razı olmuş günahlarını bağışlamıştı.

Güvendiğimiz arkadaşlardan bazıları haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn (minhü’s-selâm) Alike Kalesi’ni fethetmek istediğı zaman bu kalenin sahibi Şibli’ye adamlarıyla bir hediye gönderip bunlara kendisinin de gecenin sonunda sabaha karşı oraya geleceğini bildirdi. Kendisini civarda bir köyde yiyip içerken bulan bu adamları, Şibli ertesi sabah kendisi gelinceye

kadar korunmaları için kaleye gönderdi. Gece olup herkes uyuduğu zaman Mevlâ Râşidüddîn'in adamları kale halkının her birini ismiyle çağırarak evlerinden dışarıya çıkarıyor ve ellerini arkalarına bağlıyorlardı. Mevlâ Râşidüddîn de kaleye yaklaşmıştı kalenin yanındaki vadide bulunan bir ağacın önünde bindiği hayvanı kişnemeye başladı. Mevlâ Râşidüddîn dedi ki: Böyle bir gündeydi ki İmam Ali b. Ebi Tâlib Hayber kalesini fethetmişti. Altında benim atım gibi bir at vardı. (Bu sırada kolunu sıyrarak) Kolu da benim kolum gibiydi. Başında da benim bu miğferim gibi bir miğfer vardı. Ey arkadaşlarım! Kalplerinizi geniş tutun. Bugün bu kaleyi alacaksınız. Yalnız alay edenlerden olan ve bizden şüphesi bulunan bir kişiden başka kimse öldürülmeyecektir. Mevlâ Râşidüddîn bu sözlerini henüz bitirmemişken adamları kaleden tekbir getirmeye başladılar. Bir kadının kendisinin üzerine bir tencere atmak suretiyle öldürdüğü bir kişiden başka hiçbir kayıp vermeden kaleye sahip oldular ki bu ölen Mevlâ Râşidüddîn'in işaret etmiş olduğu kişiydi. Mevlâ Râşidüddîn bu kaleye sahip olduktan sonra Şiblî'nin eşini, ziynetlerini ve diğer eşyalarını güvenilir adamlarına teslim ederek kocasına gönderdi.

Bazı arkadaşlar anlattılar ki: Mevlâ (minhü's-selâm) bir gün Misyaf'a giderken Müceddil adındaki bir köye uğramıştı. Bu köyün halkı kendisine ziyafet vermiş ve köyün reisi de üzeri kapalı bir yemek getirmişti. Mevlâ Râşidüddîn reisin getirmiş olduğu yemeğin bir köşeye bırakılmasını ve üzerinin hiç kimse tarafından açılmamasını tembih etmişti. Bu köyden ayrılmak üzere atına bineceği zaman reis kendisine yemeği niçin yemediğini sorunca: "Karın aceleyle tavuğun kursağını çıkarmayı unutmuştu. Bu çirkin işin gizli kalması arzusuyla yemeğin üstünü açtırmadım." demişti ki gerçekten reis bu yemeği Mevlâ'nın (minhü's-selâm) dediği gibi bulmuştu.

Faziletli adamların kendi babalarından ittifakla rivayet etmiş oldukları meşhur bir olayı aşağıda aktarıyoruz: Selahattin Eyyubi büyük bir ordu ile gelip Misyaf'ı kuşatmış ve Kadmûs'a bağlı Ambe köyüne çekilmiş olan Mevlâ'ya (minhü's-selâm) adamlar göndermişti. Selahattin'in gönderdiği

adamlar, yanında bulunan yalnız iki kişiyle Mevlâ'yı (minhü's-selâm) bahsettiğimiz köyün bir evinin dışında oturmakta olduğunu görüp küçümseme ve alay ile kendisine doğru ilerlemeye başladılar. Bunlar Mevlâ'ya (minhü's-selâm) yaklaştıkları zaman kendisinin üzerinde nurların saçıldığını ve her adım yaklaştıklarında sevgisinin ve yüceliğinin artmakta olduğunu gördüler. Sonunda kendisinin yanına gelmeye güç yetiremediklerinden Mevlâ (minhü's-selâm) bunlara perdedar Debbus'u gönderip kendilerini yanına getirtti. Bunların içine düştükleri aşırı korku geçtikten sonra küçümseme ve alaylarından ötürü pişman olarak kendilerinin, itaati altına girmelerini kabul etmesini rica ettiler. Mevlâ (minhü's-selâm) bunlara dediği: "Sizin geri dönerek padişaha gördüklerinizi söylemeniz lazımdır. Kendisine tebliğ ediniz ki isterse o buraya gelsin. Yanımda gördüğünüz bu iki kişiden başka hiç kimse yoktur. İsterse yarın ben onun yanına giderim."

Selahattin'in adamları geri dönerek olanları kendisine anlattılar. Selahattin askerleriyle Mevlâ'nın (minhü's-selâm) bulunduğu Ambe köyünün dağlıklarına giremeyeceğini söyledi. Mevlâ (minhü's-selâm) adı geçen köyden gelip günümüzde türbesinin yapıldığı yerde yani Misyaf'ın üzerinde bulunan bir dağın tepesine oturdu. Selahattin yalnız iki adamla gelip buraya oturmuş olan Mevlâ'yı (minhü's-selâm) yakalayıp getirmek üzere asker gönderip kendisini çember altına alıp kuşattı. Bunlarla ileri gelenler ve devlet büyüklerinden elli altmış kişi gönderdi. Bunlara Mevlâ'yı (minhü's-selâm) alıp kendisine getirmelerini emretti. Askerlerin kendilerini kuşatmakta olduklarını gören iki adam Mevlâ'ya (minhü's-selâm) hayvanlara binip kaçmasını teklif ettilerse de Mevlâ (minhü's-selâm) bunların kendilerine ulaşamayacaklarını söyledi. Askerler kuşatmaya almış oldukları Mevlâ'yı (minhü's-selâm) yakalayacakları zaman Mevlâ (minhü's-selâm) sağlam bir duruşla yüzünü çevirdikten sonra bu askerlere bir bakış fırlattı. Bunlar donmuş gibi hareketsiz kaldılar. Bunlar Mevlâ'ya (minhü's-selâm) saldıramayacaklarını anlayarak geri dönüp meydana gelen olayı Selahattin'e anlattıkları zaman Selahattin'in yanında bulunan akrabası Hama hükümdarı Ta-kiyyüddin "Bu adam, sizin kendisini yakalamaya gücünüzün yeteceğini

bilse iki kişi ile karşınıza gelir mi?!” diye kendisinde olağanüstü bir kudret olduğunu itiraf edenlere fikren katılmıştı. Bunun üzerine Selahattin kendisine bir mektup yazıp bir adamla göndermişti. Mevlâ (minhü’s-selâm), Selahattin’in bu mektubu ulaşmadan önce cevabını hazırlamış ve mektubu götüreceğ adamın ahmak ve kibirli bir Kürt olduğunu söyleyerek bunun kendilerine yaklaşmaması için buldukları yerden uzakça bir mesafeye bir kamyş koydurmuştu. Selahattin’in mektubunu taşıyan kişi bahsettiğimiz kamyşın bulunduğu yere gelince ilerlemeye güç yetirememiş ve binmiş olduğu hayvanı kırbaç vesaireyle dövdükçe hayvan aksine gerilediği için sonunda inmeye mecbur kalmıştı. Bu adam hayvandan inince önceden yazılmış olan cevap kendisine verilmiş ve getirmiş olduğu mektup açılmayarak aynen kendisine iade edilmişti. Selahattin göndermiş olduğu mektuba açılmamış olduğu halde tamamıyla cevap verilmiş olduğunu görünce hayretler içinde kaldı. Mevlâ’nın v evliya-ı kiramdan olduğuna hiç şüphesi kalmadı. Kendisinden aşırı derecede korkmaya başladığından çadırının etrafına alçı ve kül döktürüp, korunmak için her gece fenerciler düzenleyip, görevlendirdi. Bir gece karanlıklar arasında Mevlâ Râşidüddîn önünde bir fanus ile dağdan inerek Selahattin’in askeri arasına karıştı ve dağdan fanusun ışığını takip edenler ışığı göremez oldular. Mevlâ Râşidüddîn uyumakta olan Selahattin’in çadırına girip başucunda yanmakta olan mumu ayakucuna ve ayak ucundakini başucuna koydu. O tarihte İsmâîliyye ekmeği olarak bilinen fırından yeni çıkmış sıcak bir çöreğin üzerine yarısına kadar zehre batırılmış fedai bıçaklarından bir bıçak saplayıp Selahattin’in yanına koydu. Çöreğin üzerine de bir kâğıt bıraktı ki bu kâğıtta Mevlâ Râşidüddîn’in (minhü’s-selâm) kendi yazısıyla şu şiir yazılmıştı:

Celali mülke kasem eylerim ki Nusret hak

Bizimle olduğu müddetçe fethi kale muhal

Bilin ki kudreti ifnâ elimdedir her ân

Tamami azme kadr eyledim fakat imhal

Mevlâ Râşidüddîn buradan hiçbir kimsenin haberi olmaksızın çıkıp, dağa geri döndü. Yalnız Selahattin Eyyubi çadırdan çıkarken Mevlâ Râşidüddîn'in hayalini görmüş, ayak ve başucundaki mumların yerlerinin değiştirildiğini ve yanına konulmuş olan ekmeği, üzerindeki bıçağı, bahsettiğimiz şiiri görmüş, aşırı şekilde korkarak herkesi ürkütecek şekilde bir çılgılık atmıştı. Emirler, devlet büyükleri, memleket, devlet ve Hama hükümdarı bahsedilen Takiyyüddin ve diğer vezirler Selahattin'in yanına koşular. Selahattin bunlara olanları anlattı. Bunlar da zehirli bıçağı, sıcak çöreği ve üzerine konulmuş olan şiiri görünce dehşete düştüler. Bu cesaret ve aynı zamanda çabukluk ve inceliğe hayran kaldılar. Selahattin hizmetkârlara sorup kölelere bir hareket hissedip etmediklerini veya kimseyi görüp görmediklerini öğrenmek istedi. Bunların hepsi bir şeyden haberleri olmadığını ve yalnız padişahın: "Bakınız; orada kim vardır?.." diye haykırmasıyla uyandıklarını ve ellerinde mumlarla çadırın kapısına koşup alçı ve kül üzerinde çadırdan çıkan bir insanın ayak izlerini gördüklerini söylediler. Çadırın kapısı önünde yalnız çıkarken izleri kalmış olup kendisini girerken izinden bir eser bulamamışlardı. Selahattin'in çadırı etrafında atlar üzerinde bulunan muhafız süvarileri de hiçbir kimseyi görmemişlerdi. Padişahın korkusu son sınıra dayanmıştı. Yanında bulunanlardan Takiyyüddin Selahattin'i öldürmek için kendisine bir engel olduğunu düşünmediği bu kişiden af dilemekten başka çare görmediğini Selahattin'e söyleyince Selahattin kendisini bu hususa adadı. Selahattin'in eman talebini kendisinin yapmış olduğu hatalardan ötürü af dileğini içeren mektubunu Takiyyüddin götürdüğü zaman Mevlâ Râşidüddîn bu mektubu gülererek karşılamış ve "Kalemi kuşatmaya devam ettikçe ona eman yoktur..." demiş ve Takiyyüddin bu cevap ile Selahattin'e dönmüştü. Bu zatın Allah'ın salih ve yakın kullarından olduğundan şüphesi kalmamış olan Selahattin, Mevlâ'yı tamamıyla haklı bularak kendisine her hususta ve kesin bir şekilde boyun eğmeye mecbur hissetmiş ve kalenin kuşatmasını kaldırmış olduğu gibi zırh, kalkan, hançer, neft ve ok atmaya mahsus çarklar vesaire birçok savaş araçlarını da bırakmış, davet kalelerinden her kaleye maaş bağlamıştı.

Sıradan cahil insanlardan birçoğu Mevlâ Râşidüddîn'in bu hayret verici işleri Simya ilmi vasıtasıyla yaptığını zannetmektedirler. Acaba kendisine hitaben yazılmış olan herhangi bir mektubu ulaşmadan önce o mektubun cevabını yazması Simya ilmi ile midir?! Anlattığımız yönüyle geceleyin kendisine Misyaf'ta dil uzatanların kendi isimlerini ve babalarının isimlerini Kehf'ten tayin ile hemen o gece Misyaf'taki naibine bunların kınanmaları gerektiğini yazmış olması ve söylemiş oldukları sözleri aynen bildirmesi simya ile midir?! Acaba avam insanlar hakiki işleri, hayali ve vehmi işlerden ayırmakta hükümdar Selahattin Eyyubi'den ve yanında bulunan ulema, bilginler, filozoflar, akıllılar, fakihler ve diğerlerinden daha mı yeteneklidirler?!.. Hakiki işler ile vehmi işler arasında ki fark açık değil midir?!.. Padişahlar ve bunların yanlarında bulunan bilginler, avam insanlar ümmeti gibi zannî işlere değil ancak hakiki olan doğru işlere taliptirler... Çünkü onlar akli alıştırmalarda bulunmuş kişilerdi. Bunlardan büyük bir cemaatin sapıklık üzere anlaşmaları mümkün müdür?!.. Mevlâ Râşidüddîn'in (minhû's-selâm) zamanında sayılmayacak kadar ulema ve fakihler vardı ki bunlar Mısır, Dımaşk, Irak, Bağdat ve diğer şehirlerden gelmiş ve tamamı Mevlâ Râşidüddîn'in göstermiş olduğu deliller karşısında aciz kalmışlardı. Mevlâ Râşidüddîn bunları simya ile değil Kur'an'ın ayetleri ile ve sağlam bilgiyle mağlup etmişti.

Faziletli arkadaşlardan bazıları şöyle anlattılar: Selahattin Eyyubi Akka'yı aldığı zaman Frenk krallarından biri deniz yoluyla gelip saldırarak Akka'yı aldı. Burada bulunan Müslümanları öldürdü. Selahattin'in ordusu karşısında yerini aldı ve bu iki ordu arasında şiddetli savaşlar olmaya başladı. Selahattin bu felaketten kurtulmak için çare arıyordu. Kehf'de bulunan Mevlâ Râşidüddîn: "Bugün dostumuz Selahattin sıkışmıştır!.." diye Frenk dilini bilen iki mücahit çağırarak şu talimatı verdi:

Frenklerin kendileri gibi giyinin; onların kılıçları gibi kılıç kuşanın bu mektubumu Selahattin'e teslim edin. Bu gece ve sonraki gecelerde filan ve filan yerlerde geceleyin. Filan günde ikindi üzeri Akka'ya ulaşacaksınız eğer

belirlediğim günlerde, belirlediğim yerlerde bulunmazsanız maksadı gerçekleştiremezsiniz. Bu emrim gereğince hareket ettiğiniz takdirde filan gün Selahattin'in yanında bulunacaksınız tarafımdan selam ve muhabbetimi iletin. Mektubumu okuduğu zaman sizi aynı günün gecesinde kendisinin düşmanı olan Frenk padişahını öldürmeye göndermiş olduğumu söyleyin. Güneş batınca padişahın yanından çıkın ve onun ordugâhından ayrılıp etrafı karanlık kapladığı zaman Frenk ordugâhına girin. Geceleyin Frenk padişahının çadırında olun. Kendisini yalnız ve sarhoş olarak yüzüstü yatmış ve sızmış bulacaksınız. Başını kesin ve kılıcını alın. Size herhangi biri bir şey söyleyecek olursa Frenk diliyle cevap verin. Döndüğünüzde Frenk padişahının kesilmiş başını, kılıcını ve kılıcının kınını Selahattin'in önüne koyduğunuz zaman kendisi derhal düşmana saldırın inşallah-u Teala galip ve muzaffer olacaktır...¹⁵

Bu zaferden sonra size, "Her ne dilerseniz dileyin!.." diyecektir. Sakın altın, gümüş vesaire istemeyin yalnız deyin ki: Biz Allah uğrunda canlarını feda edenlerdeniz!.. Dünyayı ve dünya arzularını terk ettik. Lakin ailelerimizden ayrıldığımız zaman küçük çocuklarımızın yiyecek unları azdı. Bizim her ikimize birer yük un verirseniz başka bir şey istemeyiz!..

Mevlâ Râşidüddin'den bu talimatı almış olan bu iki şahıs tamamıyla bu talimata uyarak Frenk hükümdarını öldürmeyi başarmışlardı. Bunun kesik başını bir torbaya koyup Selahattin'in huzuruna geldiler. Selahattin derhal hareket ederek galip ve muzaffer oldu. Zaferden sonra bu iki fedai hakkında fevkalade saygı göstermiş ve bunları ayakta karşılamış, kaftanlar giydirmiş ve yanına oturtmuştu.

Bunların kendisinden ne istediklerini sorduğu zaman aldıkları talimat gereğince yalnız birer yük un istediler.

¹⁵Yukarıda söylediğimiz gibi Selahattin'in söz verdiği on bin dinarın hırsıyla bu hükümdarı öldürtmeyi kabul etmişti.

Bunun üzerine Selahattin Hâdiye Daveti¹⁶ adına her vilayetten Davet Kalelerine onar çiftlik verdiği gibi Mısır, Dımaşk, Humus, Hama, Halep ve saire şehirlerde Hâdiye Daveti için davet kapıları yapılmasını emretti ki bugün zamanımızda bu Hâdiye Daveti yalnız Davet adıyla bilinmektedir. Bunun üzerine bu fedailere daha birçok nimet ve ihsanda bulunup bunlar ile Mevlâ Râşidüddîn'e büyük hediyeler gönderdi.

Faziletli arkadaşların rivayetlerindedir ki Mevlâ Râşidüddîn'in Misya'f'ta bulunduğu esnada bir gece kendisinin bulunduğu Berc¹⁷ üzerine bir yıldırım indi Berc yıkıldı. Herkes yıkılan bu Berc'de bulunan hazinenin içindeki altın ve gümüşleri gecenin karanlığından istifade ile çaldılar. Mevlâ Râşidüddîn yığıntı arasında ayağının üzerinde ağır bir taş olduğu halde sabaha kadar kalmıştı. Sabahleyin kendisinin adamları gelip taşı ayağının üzerinden kaldırdıktan sonra ayağının tedavisi için kendisinin emriyle mestin üzerinden yarasını sardılar. Bundan sonra topallayarak kale kapısına geldi. Kapının önündeki merdivene oturup hazinenin içinden çalanları teker teker çağırıp almış oldukları altın ve gümüşün miktarını belirleyerek iade etmelerini emretti. Bu suretle hazinede bulunan altın ve gümüş tamamıyla iade edilmişti. Yalnız bu hırsızlardan biri almış olduğu altın kesesini inkâr etmişti. Mevlâ Râşidüddîn bu adamı yanında alıkoyarak bunun evine gönderdiği adamlarına kesenin bulunduğu yeri söylediği yerde buldurarak hazineye iade ettirmişti.

Bundan sonra Mevlâ Râşidüddîn iki adamın daha çalmış oldukları paraları gizlemekte olduklarını söyleyerek bunlardan birinin iyi niyetli olmakla kendisine katıldığını ve diğerinden de başka bir günde alacağını söyleyerek evine döndü.

¹⁶ İsmailiyye'nin gerek Müsta'liyye ve gerek Nizariyye kolu, kendilerine " Daveti Hâdiye Ashabı" ismini verirler. Çünkü imamları İsmail'e "Sâhibü'd-Da'veti'l-Hâdiye" denilirdi. (*Subhu'l-A'şâ*, c. 13, s. 238). Nahir Husrev de "Hâdi Daveti ve benzerleri açıklama pek azdır." diyor. (*Zâdü'l-Müsâfirîn*, s. 476).

¹⁷ Berc; İsfahan yakınında bir köy. (sad.)

Birkaç gün sonra yine kale kapısına inerek orada bulunanlara hitaben şöyle dedi: “Sizden birinizde hazineden almış olduğu bâğeden yapılmış ufak bir sandık içerisinde şu kadar altın vardır ki her gece bunları çıkarıp seyrediyor. Sonra tekrar sandığa koyup sandığı kilitleyerek yerine koyuyor. Eğer, artık seyretmeye doymuşsa onu bize iade etsin...” Bunun üzerine topluluktan biri kalkıp Mevlâ Râşidüddîn’in ayağındaki çizmesini öpmeye ve yüzünü topraklara sürmeye başladı. Sandık kendisinde bulunan bu adam kusurundan dolayı af dileyerek evinden bu sandığı Mevlâ Râşidüddîn’in huzuruna getirdi.

İyi niyetli olmakla Mevlâ Râşidüddîn’in kendisinden çaldığı paraları almamış olduğu Neca’ adında ki kişinin iyi niyeti, Selahattin’in Misyaf’ı kuşattığı tarihte Mevlâ Râşidüddîn’in gelip oturduğu dağın tepesinde Mevlâ Râşidüddîn için bir türbe yapmaktı. Bu adam hazineden almış olduğu parayı bir sandık içinde toprağa gömmüş ve yerini kimseye söylememişti. Bu Neca’nın Hasan adında hüsnü hat, kitabet, belagat, nahiv ilmi ve diğer ilimlerde yetenekli iyi bir oğlu vardı. Bunun babası Neca’ türbeyi yapmadan önce vefat etmiş ve türbeyi yapmasını oğluna vasiyet etmişti.

Türbeyi yapmayı başaramayan Hasan da bu işi oğlu Cemalettin’e bıraktı. Tatarlar ortaya çıkmış, Hülagü tarafından Misyaf alınmış, bir müddet sonra bunların çekilmeleri üzerine Misyaf Kalesi’ni Tatarlara teslim ettikleri suçlamasıyla itham edilenlerden bazıları yok edilmiş, bazıları da hapse atılmışlardı. Cemalettin b. Hasan b. Neca’ da Kehf Kalesi’nde hapsedilenler arasındaydı. Cemalettin yanında bulunan otuz kişi ile bir kuyu içinde hapsedilmişti. Cemalettin, Mevlâ Râşidüddîn’i rüyasında görüp onun diliyle kendisini rüyada gördüğü günde hapisten kurtulacağını haber verdi. Mevlâ Râşidüddîn kendisine şu şekilde nasihatte bulundu:

Ey Cemalettin! Filan yerde gömülü olan sandık konulduğu gibi durmaktadır. Tatarların, sandığın gömülü olduğu yerde yemek pişirmek için kurdukları ocağın ateşinden sandık çok az etkilenmiştir. Evine döndüğün za-

man gömülü olan sandığı çıkar ve babanın vasiyeti gereğince filan dağda bizim için derhal bir türbe yaptır.”

Cemalettin bu uykudan tam bir memnuniyetle uyandı. Sonrasında hapishane memuru gelip Misyağ'tan gelen emre uyararak kendilerinin tahliye olduklarını müjdeledi. Misyağ'a gelip sandığı gömülü olduğu yerden çıkardığı zaman Mevlâ Râşidüddîn'in söylediği gibi ocağın hararetinden azıcık etkilenmiş olduğunu gördü. Cemalettin türbeyi yapmak için malzeme sağlamaya başlayıp Kâhir adıyla bilinen yıkılmış kaleden taş getirmek için işçi gönderdi. Fakat Cemalettin kireç bulamıyordu. Kâhir kalesinden taş çıkaran işçiler çokça kireç buldular ki bununla türbe yapıldıktan sonra bir miktarda arttı.

Güvenilir olan arkadaşlarımızdan bazıları haber verdiler ki: Şam'da Nebeviye(?) ortaya çıktığı tarihte bunların üzerine Mevlâ Râşidüddîn asker gönderdi. Bunlar sayıca Mevlâ Râşidüddîn'in askerlerinden üstünlerdi. Mevlâ Râşidüddîn askerine şu talimatı verdi:

Nebeviye (Benî Alîm) dağına ulaştıkları gün hemen kendileriyle savaşa başlamayın bu dağda çokça bulunan üzüm ve incirden yiyip karınları şişinceye kadar durun. Sizin yemeğinizde yalnız yarım çörekle bir miktar et olsun. Sonunda öğle vakti savaşa başlayın, Allah'ın izniyle inşallah onları mağlup edeceksiniz...

Bu talimatı verdikten sonra bunlardan her bir topluluk üzerine bir kumandan belirledi ve sonra hareket etmelerini emretti. Bu sırada Mevlâ Râşidüddîn (minhü's-selâm) Kehf Kalesi'nde bulunuyordu. Bu iki askerin birbirleriyle karşılaştıkları gün Mevlâ Râşidüddîn erkenden Kehf Kalesi'nin kapısı önündeki su değirmeninin altına inip burada oturmaya başladı. Kendisi sustuğu gibi yanında bulunan topluluk da susuyorlardı. Mevlâ Râşidüddîn yedi saat kadar başı önünde suskunluğunu korudu. Bundan sonra dizleri üzerine yere çökerek eliyle üç defa yere vurdu ki her defasında "Alınız... Yakalayınız..." diyordu. Bundan sonra yine ikindiye kadar suskunluğunu korudu. Artık galip gelmiş olduğundan gülererek şöyle söyledi: "Ey arkadaş-

lar! Ulaştırın... askerimiz Nebeviyye'yi mağlup etti. Bunlardan birçoklarını öldürdü. Hatta Lyon adındaki bir kişi Muassara, Cendere, Menkene civarında yedi kişiyi öldürdü. Bu zaferi içeren ve aynı zamanda Lyon'un yedi kişiyi öldürmüş olduğunu bildiren mektup yarın ikindi üzeri ulaşacaktır." Gerçekten ertesi gün ulaşan mektup, tamamıyla bir gün önce Mevlâ Râşidüddîn'in haber vermiş olduğu vaadi içeriyordu.

Güvendiğimiz arkadaşlardan bazıları haber verdiler ki: Alika Kalesi'nin mağarasında dışarı doğru çıkmış büyük bir kaya vardı. Mevlâ Râşidüddîn bu kayanın kaleye zarar verdiğini söyleyerek kesilmesini emretti. İşçi ve köylüler günlerce çalıştılsa da bu kayayı kesmeye güçleri yetmedi. Bunlar bu husustaki acizliklerini Mevlâ Râşidüddîn'e söylediler. Mevlâ Râşidüddîn elinde hafif bir topuz olduğu halde kalkıp kayanın yanına geldi. Bu topuz ile bahsettiğimiz kayayı iki taraftan oynattığı zaman derhal kaya koparak büyük bir kuvvetle kalenin dibine düştü. Bu büyük kayanın bağlara zararı dokunacağı kendisine söylenince Mevlâ (minhü's-selâm): "Ey mübarek dur..." diye kayaya seslenmesiyle kaya insanın ayaklarının tutunamayacağı çok dik bir yerde durdu. Melik Zâhir davet kalelerini ele geçirdiği zaman kumandanlarından bazıları, bu kayayı ziyaret ederek secde eden kişileri görmüşlerdi. Bu kayanın buraya Mevlâ Râşidüddîn tarafından konulmuş olduğunu öğrenince, bu kayanın dereye düşmesi için altındaki toprakları kazdırmışlarsa da kaya dereye düşmemiş, topraklar kazıldıkça olduğu yere yerleşmiş ve hiçbir şekilde olduğu yerden kaldırılması mümkün olmamıştır.

Mevlâ Râşidüddîn, Alika Kalesi'ni aldığı zaman bu kalenin suru kireçsizdi. Bu kalenin kireç ve taşla yapılmasını emretti. Kalenin yapılması için işçiler işe başladılar. Bunlar her gün ikindiye kadar çalışıyorlardı. İşçiler arasındaki bir çocuk büyükçe bir taş kaldırırken gücü yetmeyince kuvvet almak için dudağını ısırması ve dişleri dudağına geçmişti. Mevlâ Râşidüddîn alışılmışın aksine işçileri bugün öğle vakti paydos ettirmiş ve sebep olarak bu çocuğun dudağının yaralanmış olduğunu söylemişti. Bu çalışan işçiler

Mevlâ Râşidüddîn'in haberi üzerine araştırarak aralarında bu çocuğu bulup şaşırmışlardı.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları bize haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn (minhü's-selâm) Kehf Kalesi'nden Misyaf Kalesi'ne gelip bu kalede bir müddet kalmış ve bu kaldığı süre içinde bir gün yanında bulunanlara şöyle söylemişti: "Biliniz ki Dımaşk şehrinden gönderilmiş kırk kişi bize doğru gelmektedir. Reisleri Filan b. Filan'dır. Maksatları bizimle konuşmak ve tartışmaktır. Bu gece Humus'ta kalacaklardır. Yarın akşamüzeri Misyaf'a geleceklerdir. Bunları ulaştıklarında, Çırsık bostanına alıp, kendilerine canlı olarak koyun, tavuk ve diğer kullanacakları tencere, sahan ve kaşık gönderiniz. Bir miktar da para gönderin. Ta ki gerekli olan eşyayı kendileri karşılansınlar ve istedikleri yemekleri pişirsinler. Çünkü bunlar sizin Müslüman olmadığınıza inanıyorlar, bundan dolayı kestiklerinizi ve pişirdiklerinizi haram saydıkları için yemezler. Üç günden sonra benimle görüşmek arzusunu belli edeceklerdir. Bunlara, benimle görüşmek istedikleri zaman Kehf Kalesi'nde bulunduğumu söyleyin."

Mevlâ Râşidüddîn bu emirleri verdikten sonra ertesi gün erkenden Kehf'e döndü. Gerçekten bunlar gelmiş ve verdiği emirlerin tamamı gerçekleşmişti. Üç gün sonra Mevlâ Râşidüddîn ile görüşme arzusunu açıkladıkları için bunlar Kehf'e gönderilmişlerdi. Mevlâ Râşidüddîn bunları Kehf'de bir evde misafir ederek gereken zaruri ihtiyaçlarını Misyaf'taki gibi kesilmemiş ve kullanılmamış olarak hazırlattı. Bunları huzuruna kabul ettiği zaman bütün konuşma ve tartışmayı birer birer yapacağını söyledi. Bu şekilde hepsini birer birer mağlup ederek her birinin mağlubiyetine dair diğerinden imza aldı. Bu kırk kişiden yalnız reisleri kalmıştı. Bu da o gün ikindiden önce susturulmuştu. Mevlâ Râşidüddîn buna isterse süre vereceğini söylediği halde Mevlâ Râşidüddîn tarafından getirilen delillere karşı bir cevabı olmadığını söylemesiyle diğer otuz dokuz kişiden bunun mağlubiyeti hakkında imzalar aldı.

Bunun üzerine Mevlâ Râşidüddîn kendilerine şöyle hitabetti: “Ey fakihler! Biliyorsunuz ki siz buraya geldiğiniz günden beri bizim yemeklerimizden yemediniz ve suyumuzdan vesairemizden içmediniz. Çünkü sizin bizi Müslüman saymadığınızı bildiğimizden koyun, tavuk vesaire ihtiyaçları size gönderdik ve bunları siz kestiniz ve istediğiniz gibi siz pişirdiniz.”

Bu fakihlerin cevabı şu oldu: “Gerçekten bizce siz Müslüman sayılmıyordunuzsa da bugün sizin Müslüman ve muvahhit olduğunuzda asla şek ve şüphe kalmamıştır.”

Mevlâ Râşidüddîn bunlara “Cenab-ı hak sizin kalbinizi ve içinizde sakladıklarınız bilir...” dedikten sonra bunlardan kendi yanında buldukları sırada daima kendilerinin pişirdiklerini yediklerine dair imza aldı ve şöyle söyledi:

“Siz gizlediğinizin aksini açık ettiniz. Buradan hareket ettikten sonra filan yerde filan ve filan ölecektir. Filan yerde filan ve filan ölecektir... Dımaşk şehrine girmeyi yalnız başkanınız başaracak diğer otuz dokuzunuz bu şehre girmeyi başaramayacaksınız. Reisiniz de şehre girip kadı'l-kudata yaşadıklarını anlatarak evine döndüğü zaman ölecektir.”

Davet esnasında bunların otuz dokuzu Mevlâ Râşidüddîn'in belirtmiş olduğu yerlerde vefat ederek şehre yalnız başkanları dönmüş bu da yaşadığı olayı kadı'l-kudata anlattıktan sonra hiçbir hastalığı olmadığı halde vefat etmiştir.

Bilgin arkadaşların bazılarında duydum ki: Bağdat halifesi, Mevlâ Râşidüddîn'i ve kendisine Cenab'ı Hakkın vermiş olduğu ilim ve fazileti işittiği zaman Doğu ve Batı'daki usul, kelim, riyaziyyat, tabiiyyat âlimlerinden bin kişi getirip bunlara Mevlâ Râşidüddîn'i ilmen mağlup etmelerini ve aksi takdirde maaşlarını keseceğini söyledi. Bunlar bu bin âlimden yüz kişiyi seçtiler. Bundan sonra bu yüz kişi içinden en seçkin on kişiyi ayırdılar. Bu on kişi de Şerifü'l-Balât adında edebi ve tabii ilimlerde asrında eşsiz olan zatı seçtiler. Bu Şerifü'l-Balât halifeye Mevlâ Râşidüddîn'i mağlup edeceğine söz

verdi. Bunun üzerine halife en zor konulardan birtakım sorular hazırlayarak Şerîfü'l-Balât ile Mevlâ Râşidüddîn'e gönderdi. Şerîfü'l-Balât'ın Mevlâ Râşidüddîn'i mağlup edip etmediğine şahitlik etmek üzere Şerîfü'l-Balât'a dokuz fakih eşlik etti. Bunlar Bağdat'tan çıkıp Halep'e ulaşmışlardı. Misyaf'ta bulunan Mevlâ Râşidüddîn yanında bulunan kişilere şöyle söyledi: "Ey arkadaşlar! Biliniz ki halife Bağdat'tan bizimle münazara etmek üzere Şerîfü'l-Balât ile faziletli fakihlerden dokuz kişi göndermiştir. Bunlar bu gece Halep'te geceleyip filan gün buraya geleceklerdir."

Bunlar Mevlâ Râşidüddîn'in söylediği günde Misyaf'a ulaştılar. Kendileri misafir edilip, bunlardan önce gelmiş fakihler hakkında yapıldığı gibi bunlara da yeni kaplar ve kesilmemiş hayvanlar verildi. Üçüncü günde Mevlâ Râşidüddîn'in huzuruna çıkıp halifenin mektubunu kendisine verdiler. Mevlâ Râşidüddîn bu mektubu açmadan başından sonuna kadar içinde olan maddeleri bunlara söyledi. Bu maddelerin cevaplarını sonradan yazacağını bildirdi. Şerîfü'l-Balât'ı münazaraya davet etti. Şerîfü'l-Balât Âdem'den başlayarak bugüne kadar birçok mesele soracağını söylediği zaman, Mevlâ Râşidüddîn birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci Âdemlerden hangi Âdem'den başlayacağını sorması üzerine Âdemlerin birden çok olduğunu bilmeyen Şerîfü'l-Balât hayrete düşmüş olup, Kur'an'da bahsedilen Âdem'den başka Âdem olup olmadığını sordu. Mevlâ Râşidüddîn Kur'an'da bahsedilen Âdem'in son Âdem olduğunu ve kendisinin bu Âdemlerden üç yüz altmışını bilip bunların herhangi birine dair her tür bilgiyi vermeye hazır olduğunu söyledi. Şerîfü'l-Balât'ı bu iddiasını iptal etmeye davet etti.

Şerîfü'l-Balât'ın bu hususta söylediklerini çürüterek sözlerinin güvenilirliğini düşürdü. Şerîfü'l-Balât'ın yanında bulunan fukahaya bu hususta Şerîfü'l-Balât'a yardımcı olmalarını teklif etti. Gerek Şerîfü'l-Balât gerek arkadaşları cevap bulmaktaki acizliklerini açıklamaları üzerine Mevlâ Râşidüddîn kendilerinin olanca güçlerini sarf ederek bahislerinde son sınıra kadar gitmelerini sağlamak için birçok meclis kurmalarını teklif etti. Bunlar

farklı birçok ilimden en zor konular üzerine kendisiyle olanca güçleriyle mücadele ediyorlardı. Mevlâ Râşidüddîn her defasında bunların bu yüklerini açık deliller ile mağlup ediyordu. Nihayet aciz kalan Şerîfü'l-Balât, Mevlâ Râşidüddîn ile iddialaşmaya ehil olmadığını itiraf etmeye mecbur oldu. Yanındaki fakihler de bu hususta Mevlâ Râşidüddîn'e imza verdiler.

Bundan sonra Mevlâ Râşidüddîn bunlara şöyle söyledi: “Siz buraya geldiğinizden beri bizim yemeğimizden yemediniz ve suyumuzdan içmediniz. Bu hususu konuşarak bana kendi yazınız ile bir belge veriniz. Bu belgeyi iki nüsha yazınız. Biri bende kalacak, diğerini halifeye veriniz.”

Bunlar bu belgeyi vermiş, önceden halife tarafından sorulmuş olan sorulara Mevlâ Râşidüddîn'in yazdığı cevapları almış olarak vedalaşıp ayrılmışlardı. Döndükleri esnada Şerîfü'l-Balât Halep'te vefat etti. Diğerleri Bağdat'a girip halifeye Mevlâ Râşidüddîn'in cevaplarını teslim ettiler ve meydana gelen olayları anlattılar.

Halife, Şerîfü'l-Balât'ın zehirlenerek vefat ettiğini zannetti. Bu zannı da Mevlâ Râşidüddîn'in yanına ulaşıp ayrıldıkları saate kadar bunların yemeklerinden yemedikleri ve sularından içmedikleri hakkındaki belge ile yok oldu.

Hayret içinde kalan halife sormuş olduğu sorulara Mevlâ Râşidüddîn'in vermiş olduğu cevaplardan bir kat daha hayrete düşmüş ve yanında bulunan fukaha da hayret ederek tamamı Mevlâ Râşidüddîn'in kuvvetini itiraf etmişlerdi.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları bana haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn'in emriyle Rusafe Kalesi'ni eski bulunduğu yerden kaldırıp bugünkü bulunduğu yere inşa ederlerken kalenin kulesinde büyük bir kaya ortaya çıkmış ve her ne kadar ip vesaireyle günlerce bu kayayı çekmek istemişlerse de başaramamışlardı. Mevlâ Râşidüddîn Rusafe'ye gelip bunların bu kayayı hareket ettirmek için çeşitli yollara başvurduklarını ancak başaramadıklarını görünce, bu kayayı hareket ettirmek için kullandıkları ip vesaireyi kayanın

üzerinden kaldırmalarını emrederek yanına bir kişiyi almış ve kaleyi yapan sanatkâra bu kayaya dayanacak şekilde birbirlerinden uzak iki ayak yapmasını söylemişti. Mevlâ Râşidüddîn bu kayanın bir ucunu tutmuş ve diğer ucunu da yanına almış olduğu kişiye tutturarak tamamen yapılmış olan ayaklar üzerine gelecek şekilde taşı çevirmişler ve bu taş kalenin surunda bir kemer oluşturmuş ki günümüze kadar bu taş ziyaret edilmekte ve kendisine secde edilmektedir.

Arkadaşlarımızdan birçoğu bize söylemişlerdi ki: Havabi Kalesi'nin eski surları bozulup yenilenirken, kale kapısının tılsımlı eşiğini bozmak istemişlerdi. Havabî'ye gitmek üzere olan Mevlâ Râşidüddîn, ayağına çabuk bir adam gönderip, kendisi oraya ulaşınca kadar kapının eşiğini bozmamalarını emretti. Mevlâ Râşidüddîn buraya ulaşınca: Eğer bu eşik bozulmuş olsaydı yılanlardan kimsenin bu kalede oturamayacağını söyleyerek yarım zira' kaldırmalarını emrettiği eşiğin altında bakırdan bir yılan bulunduğunu göstermiş ve yine bu eşiği olduğu gibi muhafaza ettirmişti ki bu tarihten sonra tılsımın bilinmeyen durumu öğrenilmişti.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları haber verdi ki: Mevlâ Râşidüddîn Kehf Kalesi'nde bulunuyorken Nurettin Şehit kendisine beraberinde devletin ileri gelenlerinden on kişi bulunan bir elçi gönderdi. Bu elçilik heyeti Kehf'e ulaşmadan önce Mevlâ Râşidüddîn kapıcılara haber gönderip bunların engellenmemelerini emretti. Mevlâ Râşidüddîn bunlar gelmeden biraz önce kale kapısının karşısındaki burçlardan bir burcun üzerine yalnız başına oturmuştu. Bu elçilik heyeti gerek kendisiyle ve gerek kalesiyle içlerinden alay ettiler. Bunlar Mevlâ Râşidüddîn'in huzuruna çıktıkları zaman şu şekilde azarlandılar: "Siz bizimle eğleniniz... Giysilerimizi küçük gördünüz... Kendi kumaşlarınızın bizim kumaşımızdan ve kalelerinizin bizim kalemizden daha iyi olduğunu söylediniz... Filan dedi ki: Bir sığır bunlardan ve bunların kalelerinden hayırlıdır." Bundan sonra (minhü's-selâm) şu:

Üstümde ki libas eğer değmezse bir pula

Altındaki vücuduma yoktur cihanda aş

Bir sabah ise libasınız altındadır gece

Bir leyl ise libasım eğer altındadır güneş¹⁸

şii okuyunca tamamı utanmış olarak kusurlarını itiraf ettiler.

Mevlâ Râşidüddîn'in düşmanlarından olan Nusayrilerden biri bana söyledi ki: Bir gün bunların mezheplerinden iki kişi Mevlâ Râşidüddîn'i uzaktan görüp biri diğere Sahibu'l-Cebel bu mudur? Bunun üzerine iki kişi çıkıp atını ve silahını alsalar bir anda kendisini öldürebilirler diye Mevlâ Râşidüddîn'i hafife aldı. Mevlâ Râşidüddîn bunların üzerine adamlarını gönderdi. Bu adamlar bunlardan birini yakaladılar diğeri kaçtı. Yakaladıklarını Mevlâ Râşidüddîn'in huzuruna getirdikleri zaman Mevlâ Râşidüddîn buna söyledikleri sözleri tekrar ederek azarladı. Elinde bulunan ağaç kavuğunu bunun üzerine atıp hızlıca huzurundan uzaklaştırılmasını emretti.

Bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn çok karlı bir gecede Misyaf Kalesi'nden inip civarda bulunan gayet yüksek bir dağın tepesine çıktı. Yanında bulunan bir kişiye binmiş olduğu hayvanı vererek kendisinden uzak durmasını emretti. Bu adam kendisinin bu dağa bir mal gömmek istediğini zannetti. Mevlâ Râşidüddîn'in geceleri daima dağ başına çıkma alışkanlığı olduğundan bu adamdan başka diğerkişiler de bu zanda bulunuyorlardı. Mevlâ Râşidüddîn, içlerindeki açığa vurarak kendilerini önceden mahcup etmişti. Bu adamın o anda bu zanda bulunduğunu keşfederek sabahleyin dağdan döndüğünde ayağına giymiş olduğu sermûce-lâpçinin¹⁹ tekini bahsedilen dağın tepesinde unuttuğunu söyleyerek bu adamın oraya gidip lapçinin tekini getirmesini emretti. Bu adam bunu fırsat bilerek dağa çıkmış ve dağda birçok araştırma yapmasına rağmen defineye dair bir iz göremeyerek yalnız lapçinin tekini bulmuş ve bunu Mevlâ Râşidüddîn'e getirmişti. Mevlâ Râşidüddîn buna: "Hakkımızdaki zannın ve gizlediklerin

¹⁸ Bu şiir İmam Şafi'ye nispet olunur.

¹⁹ Lapçin, tabanı meşin olan mest (sad.)

yok oldu mu?!..” diye konuşmaya başlayarak bu hususta aklından geçen şeyleri kendisine tekrar etti. Bu adam af diledi ve affedildi.

Güvenilir arkadaşlardan bazıları haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn Kadmûs Kalesi’nde yken geceleri dağ başlarına çıkardı. Kölesi, Mevlâ Râşidüddîn’in binmiş olduğu hayvanı alıp kendisinden uzaklaştırdı. Bir gece bu köle Mevlâ Râşidüddîn’in halini tedkike cesaret etti. Mevlâ Râşidüddîn’i uzaktan izlemekte olan bu köle bir müddet sonra gökyüzünden bir nurun uzamaya başlayıp Mevlâ Râşidüddîn’in üzerinde durduğunu ve nurun içinden çok büyük kanatlı yeşil bir kuşun çıkıp sabaha kadar Mevlâ Râşidüddîn ile görüştüğünü gördü. Daha sonra nur kayboldu. Mevlâ Râşidüddîn dönmek için hayvana bineceği sırada bu köle bu cesaretini itiraf ederek yeşil kuşun kim olduğunu sordu. Mevlâ Râşidüddîn bu kuşun Mevlâ Hasan olduğunu ve kendisinden yardım istemek için müracaat etmiş olduğunu söyledi.

Bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn cemaatiyle Kadmûs’tan Misyaf’a giderlerken yolda büyük bir yılan görmüşler ve bunu öldürmek istemişlerdi. Mevlâ Râşidüddîn bunlara engel olup bunun Fahd b. Haytiyye olduğunu ve günahlarından dolayı bu suretle azap edilmekte olduğunu söyledi.

Bazı arkadaşlardan duydum ki: Mevlâ Râşidüddîn Kehf Kalesi’nde birinin maymun oynattığını görerek bu maymuna bir para vermiş ve maymun parayı eline alıp dikkatle baktıktan sonra ölmüştü. Kendi ve ailesinin geçimini sağlayan bu maymunu kaybeden sahibi ağlamaya başladı. Mevlâ Râşidüddîn bu maymunun parasını sahibine vererek başka bir maymun almasını sağladı. Rahatlamış olan maymun sahibi bu olayın sebebini sordu. Mevlâ Râşidüddîn dedi ki: Bu maymun bir padişahı ve kendisine vermiş olduğum para da kendi adına basılmıştı. Maymun bu parayı görünce eski haliyle şimdiki halinin farkını düşündü. Aşırı üzüntüden öldü.

Hayırlı arkadaşlardan bazıları bana haber verdiler ki: Bir güvercin uçarak Mevlâ Râşidüddîn’in bulunduğu yere girmiş ve burada dolaşmaya baş-

lamıştı. Mevlâ Râşidüddîn Filan b. Filan'ı çağırıp buna bu güvercinin sahibinin kendisi olup olmadığını sordu bu zat olumlu cevap verince: "Senden bunun şikâyeti var. Bir daha bunun yavrularını kesersen cezanı bulursun!.." dedi. Bu adam bundan sonra güvercinleri kesmekten ve yemekten vazgeçti.

Bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn Misyaf'ta iken burada bir kasap bir öküz kesiyordu. O öküz kasabın elinden ağzıyla bıçağı alıp kaçmıştı. Bu öküzü kimse tutamıyordu. Mevlâ Râşidüddîn bu öküzün burada yedi defa kesilmiş olduğunu söyleyerek hayvanı bırakmalarını emretti.

Güvenilir olan arkadaşlardan bazıları bana haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn köylerin birinde bulunduğu sırada kendisinden birkaç derin mesele sormak üzere gayet güzel bir hayvana binerek bir adam geldi. Bu adam bu hayvandan indiği zaman bu hayvan kaçarak Mevlâ Râşidüddîn'in önüne geldi ve gözlerinden yaşlar akarak yüzünü topraklara sürmeye ve "بِسْمِ اللّٰهِ" demeye başladı. Sahibi şaşırmış ve hayrete düşmüştü. Mevlâ Râşidüddîn de kendisine tam bir arkadaşlık ve yumuşaklıkla, "هٰه تَدِيْلِيْ" dileğini yerine getiririz, sahibinin yanına git!.." dedi. Bu hayvan sahibinin yanına gitmesinden sonra öldü. Sahibinin hayreti bir kat daha artmıştı. Sahibi görmüş olduğu bu garip halleri anlamak istedi. Mevlâ Râşidüddîn şöyle izah etti: Bu kısrağın kızıydı. Senin kendisine zulmetmekte olduğundan şikâyetle, elinden kurtulmak için Cenab-ı Hakk'a dua etmemizi istedi ve isteği yerine geldi.

Bazı arkadaşlar bana haber verdiler ki: Bağdat'tan bir adam geldi. Bu adam ateş yakıp içine giriyor ve kendisi yanmıyordu. Bu adam Mevlâ Râşidüddîn tarafından çağrıldı ve güzel bir şekilde kabul edildi. Kendisinin hammama gönderilip güzelce yıkanılması ve sırtından çıkardığı elbiselerin yerine kendisine başka elbise giydirilmesi emredildi. Başvurduğu hilelerden tamamıyla arındırılmış olan bu adam, Mevlâ Râşidüddîn tarafından ateşe girmesi teklifi karşısında kalmış ve ateş içinde yanarak ölmüştü.

Bana bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Rusâfe halkından biri Mevlâ Râşidüddîn'i fevkalade sevdiği halde oğlu Mevlâ Râşidüddîn'i sevmezdi. Baba oğlunun bu sevgisizliğini Mevlâ Râşidüddîn'e söyledi. Mevlâ Râşidüddîn ertesi gün oğlu ile beraber gelmesini öğütledi. Bu baba ile oğul ertesi gün gelmişlerdi. Mevlâ Râşidüddîn oğula şöyle hitap etti: "Filan yere git orada Ey Filan b. Filan! diye seslen. Sana filan emrediyor. Bu çuvala gir... de. Büyük bir yılan çıkıp çuvala girecektir. Sakın korkma. Çuvalın ağzını bağlayıp bana getir ve sana filan da eşlik etsin!.."

Bu çocuk yanına verilen kişiyle söylenen yere gitti. Tamamıyla Mevlâ Râşidüddîn'in emirlerini yerine getirmiş ve korkunç bir yılanı çuval ile alıp getirmeye başlamıştı. Yalnız başına çuvalı kaldırmaya gücü yetmediğinden kendisine arkadaşı yardım ediyordu. Bir müddet sonra çocuk aklından bu hareketin bir ahmaklık olduğunu geçirdi. Çuval aniden aşırı şekilde ağırlaşınca dizlerinin üzerine çöktü. Ayağa kalkmaya gücü yetmedi arkadaşından yardım istedi. Bu halin aklından geçen kötü düşünceden kaynaklandığını anladı. Bu yılanın bulunduğu yeri bilen ve yılan tarafından derhal emrine itaat edilen bu zatın Allah katında yakınlardan olduğuna iman etti. Bunun üzerine yılanın ağırlığı yok oldu. Çocuk birkaç defa aklından geçirdiği kötü düşünceden yılanın ağırlaştığını görünce kalbindeki şek ve şüphe tamamıyla yok oldu. Kalbi güven duydu. Mevlâ Râşidüddîn'in yanına geldiği zaman Mevlâ Râşidüddîn kendisine çuvalı açtırdı. Çuvalın içinden çıkan yılan gelip Mevlâ Râşidüddîn'in lapçinine başını koyarak öldü. Mevlâ Râşidüddîn şöyle söyledi:

"Ey arkadaşlar! Bu Filan b. Filandır. Cenab-ı Hakk'ın bunu yılanı dönüştürmesiyle dağda beş yüz seneden beri hapisti. Bugün ise kendisini özgür bıraktı."

Bana bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Dağların reislerinden on kişi Misyaf'a gelip, Mevlâ Râşidüddîn'e tabi olup ve dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olmak istediler. Mevlâ Râşidüddîn bunları huzuruna kabul ettiği zaman Şeyban adında ki kişi Mevlâ Râşidüddîn'e selam verirken

Mevlâ Râşidüddîn'in bulunduğu odanın içine pencereden giren güneş ışığını kastederek selamını güneşe vermişti. Mevlâ Râşidüddîn bunların tamamının selamını aldığı halde, Şeyba'nın selamını almamış ve üç gün sonra hepsine kaftanlar verip bunların içinden Şeyban'ı hariç tutmuştu. Şeyban'ın arkadaşları istisna edilmesinin sebebini sormuş, hatırı kırılmaması için kendisine de bir kaftan bulmalarını rica ettikleri zaman Mevlâ Râşidüddîn: "Ona söyleyin!.. Kaftanı bizden değil kendisine selam verdiği güneşten istesin.." diye haber gönderdi. Şeyban'ın arkadaşları Mevlâ Râşidüddîn'in bu sözünü anlayamadılarsa da Şeyban kendilerine açıklayınca tamamı şaşırıp, hayrete düştüler.

Bana bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn Kehf Kalesi'nde bulunduğu esnada bir gün yanında bulunanlara hitaben: "Burada bir cami yapılacaktır. Filan ve Filanlar hutbe okuyacaklardır. O günlerde siz dost gibi görünmeye mecbur olacaksınız demiş ve orada Mevlâ Râşidüddîn'in dediği gibi bir cami yapılmıştır.

Bana bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn savaşa veya diğer bir işe göndermiş olduğu kişilerin hallerini tamamıyla bilir ve söylerdi. Mesela: "Ey arkadaşlar! Filan arkadaşlara acıyın. Şu anda filan yerde öldürüldüler." der ve birkaç gün sonra Mevlâ Râşidüddîn'in dediği gibi olurdu.

Bana bazı arkadaşlar haber verdiler ki: Kadmûs Kalesi halkı yapmak istedikleri işleri için Mevlâ Râşidüddîn'in evinin büyük penceresinin önüne gelir ve kalplerinden bu iş için beklemeye koyulurlardı. Mevlâ Râşidüddîn'in kölesi çıkıp, olumlu veya olumsuz bir bildiriye bulunur ve netice tamamıyla bildirdiği gibi gerçekleşirdi.

Arkadaşlardan birçoğları bana haber verdiler ki: Mevlâ Râşidüddîn; Minka, Kehf ve Kadmûs kalelerinin ellerinde kalıp, Kamu' kalesinin ellerinde kalmayacağını söylemiş ve aynı şekilde gerçekleşmiştir.

İşte faziletli arkadaşlardan duyduklarımı buraya sağlam bir şekilde aktardım. Bu menkıbeleri toplayan faziletli Şeyh Ebû Firaz b. Cevşen el-Mînkî' dir. Şevval'in sonu sene 724.

BÂTİNÎLİK TARİHİ¹

“كانت لهم دعوة في كل زمان ومقالة جديدة بكل لسان.” شهرستاني

“Bâtınîlerin her zamanda başka bir güne davetleri ve her dille yeni bir itikat ve mezhepleri vardır.” Şehristânî

Dergimizin dördüncü sayısından itibaren bu sayıya kadar yayımlanmış olan yazılarda “Fâtımîler ve Hasan Sabbah”, “Nâsır-ı Hüsrev” ve “Râşidüddîn Sinân” adındaki yazılarımız ile Bâtınîlerin çeşitli hareketlerini göstermiştik. Bu makalemizde Bâtınîlerin genel tarihini toplayıp ve onların felsefelerine, Hasan Sabbah’tan önceki davetleriyle Hasan Sabbah’ın yeni davetine dair bilgi vermek istiyoruz. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Bâtınîlerin felsefesinde, Sabiilik ve Mecusîliğin hatta Pisagor ve Eflatun’un etkisi bulunduğundan, bunlara dair biraz söz söylemek zarureti karşısında bulunuyoruz.

Sabiilik ve Mecusîlik

Şehristânî’nin *el-Milel ve’n-Nihal* adıyla bilinen kitabında görüldüğü gibi dinler karşısında insanların durumlarını aşağıdaki gibi tespit etmek mümkündür.

¹ Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, “Batınilik Tarihi -Yezidiler Makalesine Ek-” *Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, Haziran 1928, 2 (7), 26-80.

1. Ne duyular ne de aklî bilgilere katılmayanlardır ki bunlar Sofistlerdir.

2. Yalnız duyuları kabul edip aklî bilgileri kabul etmeyen ve duyu âleminin ötesinde aklî bir âlem bulunduğunu kabul etmeyenlerdir ki bunlar Tabiyyundur.

3. Duyular ve aklî bilgileri kabul etseler de hadleri ve hükümleri kabul etmeyenlerdir. Bunlar aklî ilmi idrak ederek kâinatın başlangıç ve sonunu ispat edenlerin aranan ve belirlenmiş olan kemal türünü bulacaklarını, saadet ve şekavetin, ilim ve ihatanın dereceleri arasında bulunduğunu ve saadet derecelerinin yükselmesinin aksine tenezzül ederek şekavete değişen olmasında yalnız aklın etkili olduğunu kabul eden metafizikçi filozoflardır (felâsife-i ilâhiyyûn). Bunlar şeriatları halkın maslahatına ait işlerden sayarak hudut ve hükümlerin vaz'î olduğunu söylerler. Aynı zamanda kulların maslahatı ve şehirlerin imarı dolayısıyla hükümleri belirleyen, helal ve haram koyan kural koyucuların bazen semavi destekle aklî işleri telakki ederek bunlara hayali bir şekil giydirdiklerini de söylüyorlar. Ahiret hallerine ait cennet, cehennem, saraylar, ırmaklar, kuşlar ve meyveleri bu türden sayarlar. Zincirler, boyunduruklar, utanç ve işkencenin de bu türden olduğunu söylerler.

4. Hem duyular hem aklî bilgileri kabul edip had ve hükümleri de kabul ederlerse de bu had ve hükümleri aklî olarak konumlanır, bir şeriat ve bir peygamber kabul etmezler ki bunlar Sâbie'dirler.

5. Bahsettiğimiz duyuları, aklî bilgileri, hadleri, hükümleri ve bir şeriatı kabul edenlerdir ki bunlar da semavi dinlere mensup olanlardır.

Bilinmektedir ki: İlk çağın henüz tamamıyla keşfedilmeyen karanlıkları arasında İbrahim'in daveti uzaktan uzağa bir yıldız gibi seçilmektedir. Millet-i Hanifiyye denilen bu davetin ortaya çıktığı sırada Sâbie ve Hunefâ adlarıyla iki tür düşünce taraftarı olduğunu söylüyorlar. Bunların her ikisi de ilahi bilgiyi, hadleri ve hükümleri algılamada bir sebebe ihtiyaç olduğunu kabul ediyorlarsa da birincileri yani Sâbie, bu sebebin bizim yediklerimizden yiyen ve içtiklerimizden içen madde ve surette bize benzeyen insanlardan

olmasını caiz görmeyerek sırf ruhanî olmasını ve bu şekilde temizlikte Rablerin Rabbine yakın olmasını gerekli görüyorlardı.

İkincileri yani Hunefâ ise bu sebebin Sâbie'nin tersine insanlardan olmasını kabul ediyor ve beşeriyet itibariyle bize örnek olmasına rağmen temizlik, masumluk, destek ve hikmete mazhar olarak derecesinin bizim hatta bütün ruhanîlerin üstünde bulunabileceğini söylüyorlardı.

Ruhanî sebebin olmasını gerekli gören Sâbie diyorlardı ki: Âlemin kusura dan oluşmasından, mukaddes ve münezze h olan hâkim bir yaratıcısı vardır ki onun yüce eşiğine varmaktaki acimizi itiraf ederiz. Biz onun yüce dergâhına yalnız ulûhiyyetine yakın olanlar vasıtasıyla yaklaşabiliriz ki onlar da cevher, fiil ve halleri itibariyle temiz ve mukaddes olan ruhanîlerdir. Bu ruhanîler cevher itibarıyla mukaddestirler.

Çünkü bunlar, maddi cisimlerine bedenî kuvvetlere hareket ve mekândan münezze h ve beridirler. Temizlik üzerine yaratılmış ve Cenab-ı Hakk'ı takdis ve tesbih ile meşguldürler. Cenab-ı Hakk'ın emirlerine muhafet etmezler ve her ne emrederse derhal yaparlar.

Bu hususta bize yol gösteren ilk hocalarımız Âğâzîmûn ve Hermes'tir.² Biz, rablerin rabbi, ilahların ilahına bu ilahımız olan ruhanîler vasıtasıyla yaklaşırız ki bunlar ilahların ilahı katında bizim sebep, araç ve şefaatçilerimizdir.

² Şehristânî *el-Milel ve'n-Nihal*'inde (c. II, s. 142 Mısır baskısı) bu Âğâzîmûn'un, Şit ve Hermes'in İdris (as) olduklarını söylüyor. Yukarda söylediğimiz üzere Metafizikçi filozoflar, şeriat adamlarının bazen semavî desteğe mazhar olduklarını kabul ettikleri gibi, Sabie de Âğâzîmûn ile Hermes'in yaptırımını kabul ederlerse de bunlardan başka peygamber olduğunu kabul etmezler. Bunlar Hemes'in ruhanî âleme yükselerek ruhanîler topluluğuna katılmış olduğunu söylerler. Bu zat hakkında İbn Nedin'in *Fihrist*'in de (s. 302) verilen bilgi şudur: Hermes'in kim olduğunda ihtilaf vardır. Yedi seyyar yıldızı adına yeryüzünde yapılmış olan mabetlerden Utarid mabedinin hizmetçisi olduğunu ve Keldanî dilinde Utarid'e Hermes denildiğinden kendisine bu adın verilmiş olduğunu söyleyenler vardır. Yine Şehristânî'ye göre (aynı sayfa ve aynı cilt) burçlara ve seyyar yıldızlara ismi koyan ve bunlara şeref, vebal, ök, hazîz düzenleyen ve tesis, tesdis, terbi', mukabele, mukarene ve diğerlerini belirleyen bu Hermes'tir.

Fakat öncelikle ilahlarımız olan ruhanîlerle aramızda bir münasebet gerektiğinden bir peygambere muhtaç olmaksızın sırf aklın emrettiği üzere tabii şehvetlerin kirlerinden kendimizi temizlemek için gayret sarf ederek ahlakımızı düzeltmek gibi faziletleri kazanma mecburiyetimiz vardır. Bunlar için de dualarda bulunmak, namaz kılmak, oruç tutmak, kurban kesmek, buhur yakmak ve bu şekilde ruhanîlerle ilişki kurup onlara ilahların ilahına yaklaşma hususunda yalvarıp yakarmak gerekir.

Bu ruhaniler cevher bakımından pak ve mukaddestirler:

Bunlar yaratma, icat ve durumların bir halden diğere bir hale dönüşümünde yaratılmışların eksiklikten kemal sınırına yönelmesine aracı olan sebeplerdir. Mukaddes ulûhiyetten kuvvet alarak süfli varlıklara feyizle taşarlar ki, yedi seyyar yıldız muharriklerindeki hareketlerini idare eden bu ruhanîler sayılırlar. Bizim ruhlarımıza bedenlerimiz gövde olduğu gibi bu yedi seyyar yıldız da o ruhanîlerin gövdeleridir. Ruhanîlerin fiilleri, doğa ve unsurlarda kırılma meydana getirmek, tabii bileşimlerde oluşum ve birleşme meydana getirmek için bu gövdeleri hususi ölçüler üzere hareket ettirir ki rabler denilen bu gövdelere aynı zamanda fiillerinden dolayı babalar ve doğal unsurlarda kırılmalarından dolayı ümmehât denilir.

Bu ruhanîlerin durumlarının da pâk mukaddes olması kendilerinin daima lezzet, rahat, güzellik ve mutluluk içinde olmaları, rablerin rabbinin civar-ı rAhmedinde kendisini tesbih, takdis, temcid ve tehليل ederek meşgul olmalarındandır.

Sâbie derler ki: Kainattaki külli işleri idare eden külli ruhanîler olduğu gibi cüz'î işleri idare eden cüz'î ruhanîler de vardır. Yağmur türünü idare eden bir melek olduğu gibi her damla için görevli olan bir cüz'î melek de vardır. Yağmur, kar, dolu, rüzgâr, gökkuşağı, hale, samanyolu, şimşek, yıldırım vesaire gibi hava olaylarını, yeryüzünün hareketi, sel, sis ve diğerleri gibi yeryüzü olaylarını yöneten görevliler vardır. Sâbie kâinata bulunan bütün zerrelere sorumlu sağlam güçler bulunduğunu bunların madde ve heyûlâ gibi şeylerden değil, şey olmayandan yaratılmış olması ve tamamıyla

karanlıktan uzaklaşıp, sadece nurlardan ibaret bulunmuş olduklarını söylerler.

Sâbie'ye göre bu ruhanîler Tanrı'nın emirleriyle yaratılmış olduklarından emrî ve sözlü olup halkî ve fiili değildir. İlk baştan beri mevcut olan bu ruhanîlerden ayrılarak bedenlerle birleşmiş ve bedenlerin kirleriyle kirlenmiş olan insanî ruhlar bu düşüş ve inmeden temiz ahlak ve aşırı amelleriyle temizlendikten sonra bunların mensup oldukları âleme yükselirler ki, bunlara göre ahiret bu yükseliştir. İnsana uygulanan bu düşüş ve inişi bütün kâinata yayarak derler ki: Kâinatın bütün zerrelerinden sorumlu olan ruhanî sağlam kuvvetler, kâinatın her zerresi, düşüşe uğrayarak bir şahsın kölesi gibi yaratılmış olan âlem meydana gelmiş ve birbirlerine zıt olan dört unsur, şer ve fesadın kaynağı olmuştur. İnsanın dönüşü bu düşüşten kurtularak tekrar aslî âleme yükselmesi olduğu gibi bütün kâinatın dönüşü de tamamen bu karanlık düşüşten kurtularak yüksek nura mazhar olması ve ilk ilkelere katılmasıdır.

Bunlara göre Âğâzîmûn'dan aktardıkları gibi bu ilkeler, Allah'ı Teala, akıl, nefis, mekân, halâ olmak üzere beştir.³ Mecusiler de -asli Mecusiler (Seneviler) değil- Sâbie gibi ezeli olan bu ilk ilkelere nuru katarak bunların öncesinde karanlığı almışlardır ki karanlık, ilkelerin düşüşüyle kâinatın meydana gelmesi manasında olduğu gibi, nur da kâinatın karanlıktan kurtularak aslî ilk ilkeye yükselmesinden ibarettir.⁴

³ İrânşehrî ve bunu takiben Muhammed b. Zekeriyya er-Razi de Âğâzîmûn gibi beş ezeli cevher ispat ederlerse de Tanrı, mekân ve nefste Âğâzîmûn'a katılmış olan bu kişiler Âğâzîmûn gibi dördüncü olmak üzere aklı, beşinci olmak üzere halâyı değil bunların yerinde heyûlâ ve zamanın ezeli olduklarını kabul ettiklerinden Ashab-ı Heyûlâ adını almışlardır ki bunlara göre heyûlâ karışımdan oluşmamış olan ilk sebep küçük cüz'î fertlerdir.

⁴ Mecusilerden Seneviyye olanlara göre hayır ve şer, menfaat ve zarar, barış ve fesadı aralarında bölmüş olan iki kadim yönetici vardır ki bunlardan biri Yezdan, diğeri Ehrimen'dir. Bunlara göre Yezdan ile Ehrimen birbirleriyle savaşan iki ordu kumandanı gibi galibiyet için uğraşmaktadırlar. Sonunda nurun galibiyetiyle son bulacak olan bu savaş nur ile karanlığın birbirleriyle karışımlarından yedi bin sene sonra son bulacaktır. Mani mezhebinden olan 271/784'de vefat eden Ebû Said adındaki kişinin görüşüne göre bu savaşın süresi on iki bin senedir. Bu zatın ifadesine göre bahsettiğim iki yüz yetmiş bir senesinde başlangıçtaki kari-

Tarihte En Eski Bâtınî kimdir?

Ömer Faruk'un (ra) İran'daki galibiyeti, denilebilir ki İslam için manevî bir mağlubiyet oluşturmuştur. İran Mecusîliği İslam perdesi altına girerek saf İslam'ı lekelemekte gecikmemiştir. Ali b. Ebi Tâlib (ra)'in bizzat kendisinin önünde ulûhiyyet isnadıyla başlayan bir hareket olduğunu bilmekteyiz ki bu hareketi düzenleyenlerin başında en eski kişi olarak, Beni Esed mevalisinden (Arap olmayan) Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeynep'i buluyoruz. Bu adam hakkında fakültemiz adına basılan Ebul-Hasan Eş'arî'nin *Makalatü'l-İslamiyyin* adlı eseriyle, İbn-Hazm'ın *el-Fasl* ve Şehristânî'nin *el-Milel*'inde görülen bilgiler şunlardır:

Ebu'l-Hattâb kendisinin Cafer Sadık'ın öğrencisi olduğunu söylüyordu. Bu adam imamların, vahiy alan peygamberlerden olduklarını ve yeryüzünün biri nâlık diğeri sâmit olmak üzere hiçbir zaman iki imamdan boş kalmayacağını iddia ediyordu. Bu iddiasını biraz daha ileri götürerek imamların ilah olduklarını ve gerek Cafer Sadık gerek babalarının bu ilahlardan olduklarını ve ulûhiyyet nurunun nübüvvete, nübüvvet nurunun da imamete hüvel ederek nurların karışımının ortaya çıktığını, âlemin bu nurların etkisinden boş kalamayacağını söylüyordu. Cafer Sadık, zamanının ilahı olup kendisinin görülen suret ve bedeninin duyular âlemine inişinin bir zarureti olduğunu, bu sureti görünebilir olmak için zaruri olarak giymiş olduğunu ifade ediyordu.

Bu adamın Kûfe'de binlere ulaşan taraftarları kendisinin de nübüvvet ve ulûhiyyetini iddia ediyor *فاذا سويته ونفخت فيه من روحي ففعواله ساجدين -Âdem'i yaratıp onaruhumdan ruh üflediğim zaman melekler ona secde ettiler-* (Sad 38/72) ayeti ke-

şından on bir bin sekiz yüz sene geçmiş olduğundan bu tarihten üç yüz sene sonra yani 571/1175'de kurtuluş süresi gelmiş olacaktı. *El Milel ve'n-Nihal*'inde (c. II, s. 86) bize bunun haber veren Şehristânî bilinen bu eseri 521/1175'de yazdığını ve bu tarihe göre kurtuluş zamanına elli sene kalmış olduğunu açıklıyor ve ifade tarzından kendisinin de az çok Ebû Said'in fikrine katılmış olduğu görülüyor.

rimesine dayanarak meleklerin secde ettiği Âdem'in oğullarından oldukları için kendilerinin de ulûhiyyet ruhunda ortaklıkları olduğunu söylüyorlardı.

Bu adam *el-Fark beyne'l-Fırak'* ta (s. 240) görüldüğü üzere Cafer Sadık'tan almış olduğunu iddia ettiği *Cifr*⁵ kitabından geleceğe ait haberler veriyor ve başında bulunan kişileri bu kitabın gücüyle istediği gibi yönlendiriyor, bir taraftan da yine aynı maksatla hadisler söylemeyi ihmal etmiyordu. Kendisine uyan kişiler bunun her sözünü bir mucize gibi algıladıklarından "fili kertenkele, zenciye beyaz ve akı kara" olarak kabul ediyorlardı.⁶ Bunun tezviratını haber alan Cafer Sadık kendisinden uzak olduğunu ilan etmiş ve kendisiyle hiçbir ilişkisi olmadığını herkese bildirmişti. Abbasilerden Ebû Cafer Mansur aleyhine ayaklanmış olan bu adam Kûfe emiri olan İsa b. Musa -Ebû Cafer el-Mansur'un amcaoğlu- tarafından taraftarlarından birçok kişiyle beraber 145/763'de Kûfe'de çarınıha gerildi.

Ebu'l-Hattâb'dan sonra taraftarlarından bir kısmı Kûfe'de arpa satmakla meşgul Muammer adında bir kişiyi ilahlaştırdılar ki bunlar dünyanın sonsuz olduğunu tenasüh yoluyla gidip gelmenin sonsuz olacağını söylüyor ve cenneti dünyevî saadetler, cehennemi felaketler olarak tevil ediyorlardı. Şarap, zina ve diğer haramlar bunlara göre yasak değildi.

Ebu'l-Hattâb'ın taraftarlarından olup kendisinden sonra ilahlaştırılanlardan adı geçen Muammer, Beziğ b. Musa ve diğerleri gibi takipçileri varsa

⁵ Esasen Arapça'da cifr "kuzu" demektir. Ebu'l-Hattab'ın Cafer Sadık'tan almış olduğunu iddia ettiği bilgilerin kuzu derisi üzerine yazılmış olması bu ismin verilmesine sebep olmuştur. İslam âleminde en çok yalan isnatlar Hz. Cafer Sadık hakkında meydana gelmiştir. Cifr, kart, heft organların seyirmesi, gök gürlmesi ve şimşek çakmasından çıkarılan hükümler buna benzer olduğu gibi Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Hakâyık-ı Tefsir* adındaki tefsirinde görülen sözler Bâtıniyye'nin hatta İhvan-ı Safa *Risaleleri*'nin bu zata isnat olunması bu türdendir. İbn Teymiyye'nin *Minhacü's-Sünne*'sine bakınız. (c. I, s. 231)

⁶ Harun b. Said el-İclî. İbn Haldun meşhur *Mukaddime*'sinin elli dördüncü bölümünde Cafer Sadık'tan *Cifr* kitabını Ebu'l-Hattab'ın değil, Harun b. Said el-İclî'nin rivayet ettiğini yazıyorsa da Harun b. Said el-İclî buraya bir beytini aldığımız uzun bir şiirinde "برءت الى الرحمن من تخفرا" diyerek açıkça cifre inanmış olanlardan uzaklaştığını açıklamıştır. *El-Fark Beynel Fırak* (s. 240) ve İbn Kuteybe'nin *Tevil'ü-Muhtelifü'l-Hadis*'ine (s. 84) bakınız.

da bunların en önemlileri Ebu'l-Hattâb'ın en zeki öğrencisinden olan ve yine asla Arap olmayan Ebû Şakir Meymun b. Esved el-Mahsumî el-Mekkî'dir. Bu, *Mizan* adıyla yazmış olduğu eserinde⁷ *İbn Esîr Tarih*'inde (c. VIII, s. 10) görüldüğü üzere ibadetlerin bâtinî olduğunu, Cenab-ı Hakk'ın söylediklerine, imamlara, bablara, namaz, oruç ve diğer ibadetleri farz kılmadığı gibi kendilerine hiçbir şeyi haram etmediğini söyleyerek annelerin ve kız kardeşlerin nikahlarını mübah görüyor, şariat kaidelerinin avam insanları kontrol altında tutmaya yönelik olduğunu ifade ediyorlardı. Bunlar hareketlerini Şiilik perdesi altında gizliyor ve muhtelif yerlere gönderdikleri dailerine kalpleri cezbetmeleri için zühd ve ibadet göstermelerini tavsiye ediyorlardı. Avam insanlara zühd göstererek kendilerine çekmek isteyen bu adamlar, bu hususta o zamanki eğilime göre el çabukluğu⁸, tılsımlar⁹, yıldızlar,¹⁰ kimya¹¹ ve diğerleri gibi araçlara başvuruyorlardı.¹² Ebû Şakir de Ebu'l-Hattâb gibi, Ehl-i Beyt imamlarının İslam âlemindeki konumundan faydalanmak amacıyla Cafer Sadık'ın babası Muhammed Bakır'a isnaden bir *Kitabü's-Sıfat* ortaya çıkarmıştır ki bu kitabın içeriğinden aşağıda bahsedilecektir.

Ebû Şakir, Abbasiler tarafından takip edildiğinden Kudüs ve Taberistan taraflarında zorunlu yolculuklar yapmaya mecbur olmuştu. Bu yolculukları sırasında kendisinin bazı büyük başarılar elde ettiğinde şüphe yoktur.

⁷ *Tuhfe-i İsnâaşeriyye* sahibi Gulam Halim bu eserinin dokuzuncu sayfasında Bâtınîyye'den ilk olarak kitap telif eden kişinin Ğiyâs olduğunu söylüyorsa da Ğiyâs'ın *Beyan* adındaki kitabından çok zaman önce bu Ebû Şakir *Mizan*'ını telif etmiş bulunuyordu.

⁸ Bu ilmin ürünü, gören gözlerle bazı hayallerle garip fiiller ve ilginç ameller göstermektedir. Kaynağı, sahibinin bahsettiğimiz fiilleri tam bir çabukluk ile hareket ederek eşyayı olduğunun tam tersine göstermektedir. (*Mevdû'âtü'l-Ulûm*)

⁹ Nîrencât (tılsımlar), nîreng (tılsım) lafzından murabdır. Manası, kamuflaj, canlandırmadır. Bu kuvvetli faili izleyen beyinde garip karışılıklar ortaya çıkar. (*Mevdû'âtü'l-Ulûm*)

¹⁰ Bir ilimdir ki onunla yıldızların oluşumu ile varlık ve fesatta meydana gelen olaylar -ki kâinat halleri hava, maden, nebat ve hayvandır- çıkarımlarla biliniyor. (*Mevdû'âtü'l-Ulûm*)

¹¹ Bir ilimdir ki madeni cevherlerin havasını değiştirme ve yeni özellikler kazandırmanın yolu olarak bilinir. (*Mevdû'âtü'l-Ulûm*)

¹² Bizce şahsiyeti tamamıyla bilinmeyen Cabir'e ait kimya kitapları da bu türdendir. Bunun Cafer Sadık ve Üznü'l-Himar el-Mantıkî'den (?) rivayet ettiği gizemli kitaplardan bir hakikat çıkarmaya imkân yoktur.

Cafer Sadık, oğullarından İsmail'in oğlu Muhammed'i terbiyesi altına almış olması bu başarılarından biridir. Muhammed'in babası İsmail, Cafer Sadık'tan önce vefat etmiş, Muhammed dedesi Cafer Sadık'ın yanında büyümüş olduğundan güya bizzat Cafer Sadık, Muhammed'in terbiyesini kendisine bırakmış olduğunu iddia etmiş ve bu suretle Muhammed'i terbiyesi altına almıştı. Muhammed b. İsmail de Ebû Şakir'in oğlu olup, okların yelek ve uygulama yapılmamış olan kısmını yapmak zanaatıyla veya göz tabipliği ile uğraşmasından dolayı Kaddâh denilen Abdullah b. Meymun'u oğul kabul etmişti.¹³

Bâtınîlerin en önemli şahsiyetlerinden olan Abdullah, uzun bir müddet nübüvvet iddia etmiş ve avam insanları aldatmak için türlü hilelere başvurmuştu. Bu nedenle uzak yerlerdeki taraftarlarının güvercin postalarıyla kendisine gönderdikleri haberleri bir mucize gibi halka söyler ve bir müddet sonra bu haberler gerçekleşirdi.

Bu da babası gibi hükümet tarafından takip edildiğinden Askerimükrem'e ve buradan da Basra'ya kaçmaya mecbur oldu. Burada da dikiş tutturamadığından Humus civarındaki Selemiyye'ye gelip burada satın almış olduğu çiftliklerinde oturmaya ve etrafa dailer göndermeye başladı. Bâtınlığı düzeni altına almış olan bu Abdullah nübüvvet iddiasından vazgeçerek halkı Âl-i Beyt'ten masum bir imama davet ediyor ve kendisine bu imamın havarisi sıfatını veriyordu. İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist*'inde (186-187) görüldüğü üzere bu baba ile oğlu Ebû Şakir Meymun b. Esved el-Mahzumî ve Abdullah b. Meymun el-Kaddâh, "Bardaysan"¹⁴ mezhebindeydiler.

¹³ *Tuhfe-i İsnâşeriyye*'de Ebû Şakir'in Muhammed b. İsmail'i terbiyesi altına almış olduğu ve de Muhammed b. İsmail'in Abdullah b. Meymun'u kendisine oğul kabul etmiş olduğundan bahsedilmeyerek yalnız Ebû Şakir'in oğlu Abdullah b. Meymun'un Cafer Sadık'ın vefatından sonra Muhammed b. İsmail'in kölesi Mübarek ile görüşmüş ve buna kendisinin Muhammed b. İsmail'in Şia'sından olduğunu söyleyerek efendisi tarafından sırları ve mevzuatı taşıdığını bildirmiş olduğu görülmektedir. (s. 8)

¹⁴ Mecusî mezhepleri arasında sayılan Deysaniyye mezhebinin reisi olan "Bârdîsân-İbn Deysan" yüksek bir aileden m.154 tarihinde Urfa'da dünyaya gelmişti. Deysan ismi kendisine bu isimdeki bir nehrin üzerinde dünyaya gelmiş olması sebebiyle verilmişti. O tarihte Urfa ve

Binaenaleyh Bardaysaniler, Zerdüştîler, Maniler, hiçbir dinle sınırlanmayan filozoflar onunla birleşerek örgüt meydana getirdiler. Cizvitlerden uzun zaman önce “Maksada ulaştırın araçlar affedilir.” kaidelerini düstur edindiler. Bunlara göre her din asılsız olma noktasında birleşirdi. Felsefe dinden üstündür. Avam insanlar bunların gözünde eşekti. Me'mun zamanında bu Abdullah b. Meymun el-Kaddâh yakalanıp Dendan adıyla bilinen öğrencisi Ahvazlı Ahmed b. Hüseyin b. Said ile beraber Kûfe'de hapsedildi. 210/826'da Abdullah hapiste vefat etti. Hapisten kendini kurtarmayı başaran Dendan, *el-Fark beyne'l-Fırak* (s. 266)'da görüldüğü üzere Bedeyn kürtlelerini kendi mezhebine katmayı başardıktan sonra bu da 250/864'de Kum'da vefat etti.

Abdullah b. Meymun el-Kaddâh'dan sonra babasının makamına geçmiş olan oğlu Ahmed dergimizin dördüncü sayısında yayımlanan “Fâtımîler ve Hasan Sabbah” adındaki makalemizde söylediğimiz gibi Kûfe halkından Ebu'l-Kasım Rüstem b. Hüseyin b. Havşeb adında bir dülgeri kendisine bağlamış ve bunlar Yemen halkından olup İmam Hüseyin'in türbesini ziyaret

civarına sahip olan dokuzuncu Abgar'ın bir şehzadesi ile beraber terbiye edilmmişti. Bardîşân ilk önce Hiralopolis-Münbiç kutsal şehrinde bir Yunan ilahının kâhini olmuştu. Abgarlardan birinin etkisiyle Hristiyanlığı kabul ettiyse de Hristiyanların kabul ettikleri akidelere muhalif inançlarından dolayı kiliseden kovulmuştu. Bunun kurmuş olduğu mezhebin en belirgin noktası Sabiiler gibi yaratılış durumlarına yıldızların hâkim olmasıydı. Kendisi zebur tarzında yüz elli kadar ilahi yazmıştır. Kendisinden otuz sene önce ortaya çıkmış olan Markuniyye'nin kurucusu olan Markıyyun aleyhinde bir kitabı vardır. Öğrencisi Filipus tarafından rivayet edilmiş olan *Kavanînü'l-Memalik* adındaki eserin felsefesi Markos adında bir müsteşrik tarafından Süryani dilinden Almancaya tercüme edilerek 1863'de bastırılmıştır. Ebu'r-Reyhan el-Birunî'nin *el-Âsarü'l-Bakiye*'sinde görüldüğü üzere İsa (as)'dan rivayet etmiş olduğu bir İncil vardı. Rabbulâ adında ki Urfa episkopusu m.435'de Urfa'daki Deysanileri mahvetmişse de miladi onuncu asra kadar bunlar çeşitli yerlerde görülmektedirler. İbn Deysan m.222'de vefat etmiştir. Meşhur Manî mezhebi İbn Deysan'ın mezhebinden alınmıştır. İbn Nedim'in *Fihrist*'inde İbn Deysan'a isnat edilen *Kitabü'n-Nur ve'z-Zulme*, *Kitabu'r-Ruhanîyeti'l-Hak* ve *Kitabü'l-Müteharrîk ve'l-Cemad* adlı eserlere şüpheli gözle bakanlar vardır. Bu eserlerin İbn Deysan'ın olmadığını söyleyenler az değildir. Şunu da yeri gelmişken ekleyelim ki, İbn Esîr'in meşhur *Tarih*'inde (c. VIII, s. 10, Mısır baskısı, h.1301) bu Ebû Şakir Meymun b. Esved'i, Ebû Şakir Meymun b. Deysan şeklinde alarak İbn Deysan'ı Ebû Şakir Meymun'un babası göstermesinin incelenmesi gerektiğini görmekteyiz. Aynı hata İbn Esîr'den önce *el-Fark beyne'l-Fırak* (s. 256) sahibinde de görülür ki bu hata İbn Esîr tarafından yapılmamış, bu önemli tarihci kendisinden önceki müelliflere bu hususta araştırmaksızın uymuştur.

amacıyla Yemen’de ki Cend’den gelmiş olan Muhammed b. Fadl adında zengin bir Şii’nin ziyareti esnasında aşırı ağladığını görünce kendisine yaklaşarak onu mezheplerine katmayı başarmışlardı. Bu adamla Yemen’e giden İbn Havşeb burada Bâtınîliği yaymış ve buradan da Mağrib’e gönderdiği dailer aracılığıyla bahsettiğimiz makalede ayrıntılı anlatıldığı gibi Beni Ağleb, Beni Midrâr ve Beni Rüstem devletlerini ortadan kaldırarak büyük bir devlet kurmuşlardı.

İbn Havşeb faaliyet merkezi olan Yemen’de de birçok başarılar elde ederek Bahreyn Devleti’ni meydana getirmişti.

Aynı zamanda “Karâmita ve Sinân Râşidüddîn” başlığıyla geçen nüshada yazdığımız makalede söylediğimiz gibi Hamdan Karmat tarafından Kûfe dışında başlayan Bâtınîlik hareketi ilerleyip Abdullah b. Meymun el-Kaddâh’ın öğrencisi olup kendisiyle beraber Kûfe’de hapsedilmiş olduğunu söylediğimiz Dendan’a nispetle Dendanî denilen ve Hamdan Karmat’ın öğrencisi olan Zikreveyh b. Mihreveyh idaresi ortaya çıktı. Hamdan Karmat’ın kardeşi Me’mun da Faris’te Bâtınîliği yayıyordu. Bundan dolayı Faris Karâmitası, “Me’muniye” diye isimlendirilir. Deylemliler arasında Ebû Hatim ve Nisabur’da Şa’rânî, Maveraünnehir’de Ahmed en-Nesefî ve Bendane adıyla bilinen Ebû Yakup el-Siczi taraflarından Bâtınîlik her tarafa yayılmaya başladı. Keyyaliyye’nin reisi Ahmed b. Keyyal’da bunlardan birisidir ki 270/884’de vefat eden Ahmed b. Keyyal’in bugün Hindistan’da nüfuzu devam etmektedir. Bunlardan 319/923’de vefat eden İbnü’l-Meserre Bâtınîliği Endülüs’e kadar götürmüştü.¹⁵ Bu dailer vasıtasıyla halk arasında yayılmakta olan Batınîliği Fatimi hükümdarları doğrudan doğruya diğer hükümdarlara müracaatla yaymak istiyorlardı.

¹⁵ Endülüs Emevilerin’den İkinci Abdurrahman’ın torununun torunu olup 387/997’de vefat eden Kurtubalı şair Abdülaziz de İbnü’l Meserre’nin mezhebiniydi. (*Buğyetü’l-Vu’ât*, s. 307) İbnü’l Meserre’ye dair İspanyolca *İbnü’l Meserre* adında bir eser bulunduğunu meşhur müsteşrik Massignon’dan öğreniyoruz.

Büveyhoğullarından Adudüddевle Ebû Şücâ' Fennâ Hüsrev, Abbasi halifesi et-Tâi'-Lillâh adına Mısır'dan Fâtîmileri çıkarmak ve bunların devletine son vermek maksadıyla hareket edeceği esnada 382/993'de vefat etmişti ki bu tarihte Fâtîmilerin hükümdarı el-Aziz Billah Ebû Mansur Nizar'dı.

Bu tehlikeyi atlatmış olan Ebû Mansur Nizar, Beni Ziyar'dan Kâbus b. Veşmgir, Beni Simcür'dan Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrahim'i de davet etmişse de bunlar kendisinin bu müracaatını kesin bir şekilde reddetmişlerdi.¹⁶ Fakat Muhammed Nahşebî-Nesefî adındaki bir dai Samanilerden Nasır Sani'yi Bâtînî yapmayı başarmıştı. Nitekim diğer bir dai de Âl-i Saffar'ın kurucusu olan Yakup b. Leys'i ateşli bir Bâtînî yapmış ve Yakup bu daiden aldığı kuvvetle Abbasi halifelerini kaldırmak amacıyla Bağdat üzerine yürümüş ve Bağdat halifesinin kendisi hakkındaki lütfkârlığına rağmen Yakup'un Abbasilik aleyhindeki aşırı kızgınlığı ve kini bir türlü sönmemiş ve nihayet kendisi bu uğurda hayatını kaybetmişti. Bunlardan sonra Fâtîmilerden Müstansır Alevî'nin daileri olan Nâsır-ı Hüsrev ve Hasan Sabbah ortaya çıkmıştı ki bunların hareketlerini de "Nâsır-ı Hüsrev" ve "Fatimiler ve Hasan Sabbah" adındaki makalelerimizde açıklamaya çalışmıştık. Bu makalemizin başında söylediğimiz gibi şimdi bunların felsefelerine ve davet yöntemlerine dair elde etmiş olduğumuz bilgileri sunmak istiyoruz.

Bâtînîlik Felsefesi ve Bunların İlahiyat, Nübüvvet, İmamet ve Haşir-Neşir Hakkındaki Algıları ve Davet Yöntemleri

Hasan Sabbah'ın yeni davetinden önceki eski Bâtînîler, itikatlarını felsefî görüşlere göre oluşturmak istiyorlardı. Bundan dolayı Zât-ı Bârî'ye sıfat ispat etmekten çekiniyor ve Zât-ı Bârî'ye sıfatı ispat edildiği takdirde Zât-ı Bârî ile mevcudat arasında ortaklık gerekeceğini söylüyorlardı. Binaenaleyh ne ispat ne hakiki inkâr tarafını gerekli görerek Zât-ı Bârî hakkında mevcut-

¹⁶ Benî Sîmcür'dan Ebû Ali b. Sîmcür el altından Bâtînîlik davetine katılmıştı. Samanilerden İkinci Nuh kendisini yakalattırıp Sebüktegin'e göndermiş ve Sebüktegin tarafından Gazne'de öldürülmüştü. Ebû Ali b. Sîmcür'un Danişmend adıyla bilinen daisi Ebu'l-Kasım Hasan b. Ali de Samanilerin baş askeri tarafından Nisabur'da yakalanarak öldürülmüştü.

tur demedikleri gibi mevcut değildir de demiyor ve bütün ilahi sıfatlarda bu suretle hükmediyorlardı. Bunlara göre yukarıda ismi geçen Ebû Şakir Meymun b. Esved'in güya İmam Bakır'dan rivayet etmiş olduğu *Kitâbü's-Sıfât*'ta bahsedildiği üzere Zât-ı Bârî'nin âlim ve kâdir olması, ilim ve kudret sıfatlarıyla nitelenmiş olması âlemlere ilim, kâdirlere kudret bahşetmiş olması itibariyle olup ilim ve kudret sıfatlarının kendisiyle kaim olması itibariyle değildir. Bunlar Zât-ı Bârî'yi kıdem sıfatıyla da nitelemezlerdi. Kadîm olan Zât-ı Bârî'nin emri ve kelimesi olup muhdes olan fitratı ve yaratmasıydı. Bunların Sâbie ile aynı tarzda olan kozmogonileri şöyleydi:

Zât-ı Bârî kadîm olan emriyle bilfiil tam olan akl-ı evveli¹⁷ ve akl-ı evvelin aracılığıyla tamam olmayan nefs-i saniyi yaratmıştı ki akli evvel ile nefs-i sani arasındaki bağ, nutfenin yaratılışın tamamıyla olan bağı gibidir.¹⁸

Tamamlanmamış olan nefs-i sani kemal akli çok istediğinden eksiklikten kemale doğru olan bir harekete muhtaç oldu. Eksiklikten kemale doğru olan bu harekette bir alt harekete muhtaç oldu. Binaenaleyh yıldızlar hâdis olup nefsi idare ederek döndürme hareketine başladı. Bundan sonra da basit tabiatlar hâdis oldu. Yine nefsin idaresiyle bunlar da dosdoğru hareket ile harekete geçerek madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar oluştu. Cüz'î nefisler, bedenler bulup birleşti. Yıldızların nurunun taşmasıyla özel bir yeteneğe

¹⁷ Akl-ı Evvel'den kasıt Tanrı'dır. (sad.)

¹⁸ İbn Sina da *es-Silsiletü'l-Felsefiyye* adındaki küçük bir risalesinde şöyle söylüyor: Vacip olan Tanrı zatını bildi ve bu ilimden akıl vacip oldu. Bu akıl da Tanrıyı ve de birinci dereceyi bildi ve ilk tanrıyı bilmesinden akl-ı sani ve birinci dereceyi bilmesinden Atlas yıldızı-Aksa yıldızı-arşın zati vacip oldu. Sonra akl-ı sani Tanrıyı ve de birinci dereceyi bildi Tanrıyı bilmesinden akl-ı salis ve birinci dereceyi bilmesinden gezegenler halkası- kürsînin zati vacip oldu. Sonra akl-ı salis Tanrı'yı, birinci dereceyi bildi Tanrı'yı bilmesinden akl-ı rabî' ve de ilk dereceyi bilmesinden Zühâl yıldızının zati vacip oldu. Bu düzen ile akl-ı hamis ve Utarit yıldızının zati vacip olarak bu suretle Atlas yıldızı ve bunlara karşılık yine dokuz akıl ile Tanrı'nın toplamı olan on akıl vacip olmuş olur ki on akla faal akıl ve Vahibü's-Süver derler. Ay altı âlemi dedikleri aramızda hadis olan durumlar yıldızların birbirlerine karşı olan ilişkilerinin bağlarına göre bu akıl onuncudan meydana gelir. Gazali de filozofları red için kaleme almış olduğu *Tehâfütü'l-Felâsife* adındaki eserine mukaddime olması ve filozofların dayandığı prensipleri baştanbaşa gözden geçirmek üzere yazmış olduğu *Makâsîdü'l-Felâsife* adlı eserinin beşinci makalesinde (s. 217) yaratılışından önce eşyanın şeklinin sudûrunu felsefe dilinde aynı şekilde açıklamaktadır.

sahip olan insan türü varlıklar arasında temayüz etti. Âlem-i bâlâ (yüksek/ulvi alem) mukabilinde o da bir âlem oldu. Âlem-i bâlâda külli akıl ve külli nefis bulunduğu gibi insan türünün âleminde de bir şahısta külli aklın ve yine bir şahısta külli nefsin bulunması vacip olarak külli aklın somutlaşması olan nebi-nâtık, külli nefsin somutlaşması olan vasi-esas ortaya çıktı. Âlem-i bâlâ akıl, nefis ve tabiat ile dönerek hareket ettiği gibi cüz'î nefisler somutlara da her zamanda nebi ve vasinin hareketiyle, Âlem-i bâlâ durdukça hareket etmektedir ki bu hareketler kıyamet zamanı gelip yüksek ibadetler, şeriatlar darmadağın oluncaya kadar her yedi devirde bir devre olmak üzere devam edecektir. Bu yıldız hareketi ve şeriat yolu, nefsin akıl derecesine ulaşip akıl ile birleşmesi, bilfiil akıl mertebesine erişip kemal bulması içindir. Nefis akıl mertebesine ulaştığında yıldızlar, unsurlar ve mürekkebatın oluşumu münhal olacak ve gökler yarıp yıldızlar dökülecek ve arzın şekli değişecektir ki büyük kıyamet budur. Bunlardan mecazi mana kastedilir. Büyük kıyamette insanlar muhasebe edilecek, hayır ve şer, itaat eden ve asi seçilecektir. Hak cüzler külli nefisle ve batıl cüzler şeytanla birleşeceklerdir. Hareket vaktinin sükûna en uzak olduğu zamana kadar yaratılış devam etmiş ve sükûn vaktinden sonra, yardımcı oluncaya kadar ahiret ve kemal görünür olacaktır. İnsan türü âlem-i bâlâyâ karşılık olup, âlem-i bâlâ gibi insan türü âleminde de akıl ve nefis bulunduğu gibi bu âlemler de şeriat âlemine karşılıktır. Binaenaleyh şeriatdaki farz, sünnet, bey', icare, hibe, talak, cerh, kısas ve diğerleri gibi ne kadar hüküm varsa bu etkenlerde onların birer karşılığı ve paralelleri vardır. Çünkü şeriatlar, avâlim-i ruhaniye-i emriyye ve avâlim, şerâyi'î cismaniyye-i halkiyyedir. Nitekim bu denklik ve karşılıklılık kelime ve harflerin birleşimi ile şekil ve cisimlerin birleşmesinde de görülüyor. Bileşenlere, harfler ve kelimelerin birleşmesine nispeti, basit soyutların cisimlere birleşmesi gibidir. Her bir harfin âlemde bir dengi ve kendisine mahsus bir tabiatı ve bu tabiatıyla nefislere bir etkisi vardır. Bundan dolayı yaratılmış tabiattan istifade eden gıdalar bedenlere gıda olduğu gibi öğrenilen kelimelerden istifade ile ilimler de nefislere gıda olur.

Bâtınîler, sıfatları inkar etme hususunda tamamıyla filozoflara uymuşlardır. İbnü'n-Nedîm'in *Kitâbü'l-Fihrist'*inde (s. 318) görüldüğü gibi Sâbie adıyla bilinen kadîm Keldanîlerin devamı olan Harnâniyyîn¹⁹ ilk illete, illet olunanlara arız olan bir sıfatın eklenemeyeceğini söylediler. Yine bu kitapta (s. 320) görüldüğü gibi bunlar derlerdi ki: Allah-u Teala tektir. Hiçbir sıfat kendisine eklenmediği gibi kendisinden zorunluluk yoluyla haber vermek de caiz değildir. Aristo da *Metafisika-Metafizik* kitabında bu anlamı kastederek Allah'a solucismus-mantıkî kıyas eklenmez demişti. Bundan dolayı Sâbie Aristo'ya uyararak "Allah vardır" önermesi gereğince Tanrı'nın zatından zorunluluk yoluyla haberi caiz görmeyen Bâtınîlerin, "Allah yoktur" suretiyle delil taşıyacak bir önerme ile de haberleri caiz görmemelerinin sebebini anlamak zor değildir. Çünkü bu ikinci önerme de birinci önermedeki gibi zorunlu bir önermedir.

Sabiiliğe dair vermiş olduğumuz bilgiler sırasında sunulduğu üzere Âğâzîmûn'dan bunların aktarmış oldukları beş ezeli cevhere karşılık Bâtınîler de sabık, tali, ced, feth ve hayali koymuşlardı ki: Cedden maksatları ilk madde-heyûlâ, feth; mutlak halâ ve hayal mutlak zamandır.

Bunlar bu dinî terimleri uzlaştırmak için derlerdi ki: Sabık kalem ve tali levhadır. Çünkü Allah-u Teala'nın kendi kendisiyle var olmasından kelamsız kûn ortaya çıktı bundan dolayı kâf önce ve nûn onun talisi, birinci kalem önce ve ikinci levha tali oldu.

Cedden talihi doğmadır. Bu da almaya ve vermeye sorumlu oldu. Nitekim (تعالى جدك), (وانه تعالى جد ربنا), (ولا ينفع ذا اللد منك اللد), (فتحنالك فتحاً مبيناً) gibi şer'i metinlerdeki cedlerden maksat budur. Feth de ceddin veziridir, Mikail budur. Feth isimlendirmesi cedden kendisine havale etmiş olduğu maddeleri fethettiğinden dolayıdır. "انا (Fetih suresi 48/1) ayet-i kerimesindeki fetihten maksat budur. Hayal ise peygamberlere şer'i hükümleri ve ilahi desteği getiren melektir.

¹⁹ Mezopotamya'da bulunan kadîm bir şehir olan Harran'ın haricinde bir nispettir. Bu şehir Vâsıt gibi Harnaniyeyn'nin merkeziydi.

İlahiyat hususunda tamamıyla filozofları takip etmiş olan Bâtınîlerin felsefesinde ilahiyattan sonra nübüvvet, imamet ve haşır-neşir meseleleri gelir.

Bunların nübüvvet hususundaki algıları da felsefecilerin algılarına yakındır. Bunlara göre nebi, tali vasıtasıyla kendisi sabıktan kutsal kuvveye taşan şahıstır ki bu kutsal kuvveye külli nefisle birleşme zamanında, külli nefsteki cüzlerin kendisine işlenmesine hazır ve uygun bulunur.

Nitekim bazı temiz ruhlu insanların rüya âleminde gelecekte meydana gelecek işleri temsil yoluyla hatta bazen de açıkça gördükleri vardır. Nebi ise bu birleşmesini koruyacak bir yetenek olduğundan uyanık halde külli aklı korur.

Cibril de peygambere taşan akıldan ibaret olup yumuşaklık ve katılıktan cisimleşmiş bir şahıs değildir. Kur'an da Muhammed (as)'in Cibril ile ifade edilen akıldan kendisine taşan bilgileri cümle kisvesine sokmasıdır ki Kur'an'ın ilahi kelimeler isimlendirmesi hakiki olmayıp ilahiyyeden geliştiği itibarıyla mecazidir.

Bu taşan bilgilerde bileşiklik olmayıp basitlik vardır. Zâhir olmayıp bâtındır. Peygamberin bu bilgiye giydirmiş olduğu kisve ise bâtın olmayıp zâhirdir. Peygambere taşan bu kutsal kuvve taşma esnasında kâmil olmayıp nutfenin rahme girmesinden yedi ay sonra tamamlanması gibi resul-i nâttan esas-ı sâmite ve esasın vekiline, imama, imamın veziri olan lahika, hüccete ve nihayet bunların yedincileri olan kaimü'z-zamana kadar yedi kuşakta kemal kazanır.

Bunların en önemli meselelerinden biri belki birincisi olan imamet meselesine gelince bu meseleyi Bâtınîliğin amacının illeti olmak üzere nitelenmek mümkündür. Bâtınîlikteki hareketler bütün bu imamet meselesi etrafında toplanır. Bunlara göre imam öyle bir şahıstır ki âlemde olan ve olacak olan özel ve genel işlerin tümüyle ilgili bilgisi vardır. Kendisi İslami kaidelerin önemini sıfıra indirerek, talimatıyla bunlara herhangi bir manayı verme gücüne sahiptir. Müsteciblerin saadet-i kusvâya erişmeleri imamın şeriatın

zâhirlerini bâtına döndürerek hakiki işleri açık etmesine bağlıdır. Bu hususta akıl ve mantığın hiçbir etkisi yoktur. İmamın talimatına uyanlar farz amellemi yapmaktan kurtularak kemal rütbesine erişirler.

Bunların yegâne gayeleri böyle bir imâmü’z-zamanın varlığını halka kabul ettirerek o zamandaki Abbasi halifeleri aleyhine bir örgüt meydana getirmek ve İslami kaideleri ortadan kaldırmaktır.

İmamlar âlemin durumlarına dair kahinlik taslamalarında huruf ilmi ve nücum ilmine dayandılar ki bu hususta bunların üzerinde Pisagor’un varlıkların temeli olarak kabul etmiş olduğu sayılar teorisini harfe uygulamış olan takipçilerinin, yıldızlar âleminin durumu idare ettiğini kabul eden Sabiilerin etkileri açıkça görülmektedir.²⁰

Bunlara göre haşir ve neşrin manası da genel İslam ehlinin algısından ayrıydı. Bilinmektedir ki filozoflara göre kâinatın tam illeti olan Cenab-ı Hakk’ın illetliği zamanın önünde olmayıp zatîdir. Çünkü tam illetten illetliğin gecikmesi caiz değildir. Bundan dolayı bunlara göre Cenab-ı Hak seçen fail olmayıp zorunlu faildir, bizzat zorunludur. Yani bir cümle ile ifade edilmek istenirse âlem kadimdir. Bâtınîlere göre de sabıktan talinin zuhuru zorunluluk yoluyla olup seçim yoluyla değildir. Bundan dolayı bunlar da filozoflar gibi âlemin ezeli oluşunu kabul ettiklerinden ezelin yok olmasının imkânsız olması dolayısıyla haşir ve neşri âlemin yok olarak tekrar diriltilmesi anlamında almazlar.

²⁰ Nitekim Bahreyn Karâmita’sından biri mağlup olarak Hecer’e dönmeye mecbur olmasını hazmedememiş ve yakın gelecekte muzaffer olacağını aşağıdaki kasidesiyle haber vermişti.

اغركم مني رجوعي الى هجر فعما قليل سوف يأتيكم الخبر

اذا طلع المريخ في ارض بابل وقارنه النجمان فالخدر الخدر

الست انا المذكور في الكتب كلها الست انا المنعوت في سورة الزمر

ساملك اهل الارض شرقاً ومغرباً الى قبروان الروم والترك والخرز

“Sizi benim Hecer’e dönüşüm aldattı. Az bir zaman sonra göreceksiniz. Babil tarafından Merih doğup Zuhul ve Müşteri ona karşılaştığı zaman kendinizi koruyun.! Kitapların tamamında haber verilen ben değil miyim?!.. Zümer suresinde vafedilmiş olan ben değil miyim? Yakında yeryüzünün doğusuna ve batısına sahip olacağım! Kayrevan’a, Rum, Türk ve Hazar diyarına sahip olacağım.”

Bunlara göre haşır ve neşir kaim-i zaman-kaim-i kıyametin, izharı bâtın ederek gerçek işleri keşfetmesi dünyanın dönmesine son vererek cezanın düzenine açması, ameli ilme dönüştürmesidir. Nitekim Hasan Sabbah'ın haleflerinden Hevanid Hasan 559/1164 Ramazan'ında minbere çıkarak: "Ben imamım; dünyadan farzları kaldırdım ve zâhir şeriatla ameli kaldırdım." diye hitap ettikten sonra minberden inip orucunu bozmuştu ki buna uyarak tamamı da oruç bozmaktan başka türlü türlü sefahatta bulundular.

Bir müellefin bize haber verdiğiğine göre bunların meşhur dailerinden Ebû Yakup es-Sicistanî²¹ *Kitâbü'l-İftihâh'*ında kıyamet hakkında şöyle söylüyordu: "Zâhir ehline karşı bizim en büyük övüncümüzü kıyameti bilmemiz oluşturur. Kıyamet kutlu bir zamanda en üstün ve en şerefli olan bir zatın ayaklanmasından ibarettir. Düzen sahibi olan bu zat, bâtını açık ederek bir dünya meydana getirir ve bâtın ehli zâhir ehlinin şerrinden korunur.

İmamın bâtını açıklamasıyla tamamlanmış olan insanlardan farz ameller düşer. Kendilerine her türlü dünyevi lezzetler, kayıtsız ve şartsız kader birliği sözü vermeleriyle mübah olurdu. Bundan dolayı Bâtınîler cenneti burada bulmuşlardı. Bunlara karşılık farz amellere riayet edenler de cehennem-deydiler.

Bunlar kemal mertebesine ulaşamayan insanlar hakkında tenasühü kabul ederlerdi. Nitekim Nâsır-ı Hüsrev'in *Zâdü'l-Müsâfirîn* adlı kitabında (s. 322-323) görüldüğü üzere Ebû Yakup es-Sicistanî *Keşfü'l-Mahcûb'*unda, *Risale-i Bâhira'*sında kemal mertebesine ulaşamayan insanların tenasühe uğrayacaklarını söylemiş olduğundan bahsedilmiştir ki "Karâmita ve Sinân Râşidüddîn" adındaki makalemizde yer vermiş olduğumuz Râşidüddîn'in menkıbesinde de bu tenasüh inancını gösteren bir hikâye bulunmaktadır.²²

²¹ Maveraünnehir dailerinden olup 331/943 Türkistan da öldürülmüştür. (Esas-ı İlahiyat Dergisi, sayı 8) *Davet, Tevilü's-Şeria, Keşfü'l-Esrar, el-Makalid, el-Beşâre, er-Risaletü'l-Bâhire, Keşfü'l-Mahcub* vesaire adında eserler yazdığı rivayet edilir.

²² Bu, *Zâdü'l-Müsâfirîn* adlı kitabında Bâtınîlerin aksine olarak ezeliyyet âlemi aleyhinde birçok delil getirmiş ve hiçbir zaman şeriatteki zâhiri hükümleri ihmal etmeyi caiz görmemiş olan

Bunların halkı kendi mezheplerine katmak için zorunlu gördükleri yol da olağanüstü tedbire uyarak aşamalı bir temelle kuruluyordu.

El-Fark beyne'l-Fırak ile Gazalî'nin Abbasi halifelerinden Müstazhır Billah adına yazmış olduğu *el-Müstazhiriyye*'sinde²³ görüldüğü gibi davetin birinci mertebesi teferrüs²⁴ idi.

Dai, zekâ sahiplerinden kendi mezheplerine çekmesi mümkün olan kişilerle katılmayacak kişileri ayırması gerekirdi. Bundan dolayı dailere ait düsturların birinde: “Kandil olan evde söz söylemeyin.” denilmiştir ki bundan kasıt kelim ilmini bilen ve delil sahibi kişilerin yanında davete dair ağzını açmamaktı.

Diğer bir düsturlarında “Çorak yere tohum atmayın” demeleri de daile-
rin kendi mezheplerine girmesi mümkün olmayan kişilere söz söyleyerek ferasetlilik etmiş olmalarına engeldir.

Teferrüsten sonra te'nis (alıştırma sad.) geliyordu ki bu da amaçlarına doğru kazanmak istedikleri kişilerin eğilimlerine göre hareket etmekten ibaretti. Dailer, ibadete eğilimli gördükleri kişileri zühd ve ibadete teşvik ile ona karşı fevkalade zahid görünüyorlardı. Bunları kendilerine tamamıyla alıştırmış olmak için her gece bunlardan birinin evinde geceler ve yanlarında bulunan güzel sesli kişilere Kur'an okutarak Kur'an'ın sonunda gayet yumuşak vaazlarda bulunurlar ve herkes kendi odasına çekildiği zaman bunlar ev sahibinin gözetlediğini bildikleri halde bilmezlikten gelerek hararetili

Nasır-ı Hüsrev aynı zamanda tenasühü de caiz görmüyordu. *Keşfü'l-Mahcup* sahibi Hoca Ebû Yakup es-Sicistani'nin tenasühü gerek görmesini kendi imam olan Müstansır Alevi'nin de kabul etmediğini ve Ebû Yakub'un kendisine sevdanın ağır basmasıyla bilincinin bozulduğu zamanda bu fikre kapılmış olduğunu Müstansır'dan aktararak aynı kitabın aynı sayfasında zikretmektedir. Nasır-ı Hüsrev'in Bâtınilerin tersine olarak böyle dindar eğilimler ortaya koyması İran'a nispetle daha ziyade İslami kaidelere bağlı olan Türkistan'a uyma amacına yönelik olma ihtimali olduğu gibi esasen kuvvetli bir dini terbiye almış olan bu zatın karşısında imam olan Müstansır gizlenerek kendisinin eğilimlerini alttan almış olması ve bu suretle Bâtınlığın Nasır-ı Hüsrev'in şahsında hususi bir yüz göstermiş olması ihtimali de vardır.

²³ Bu eser 1916'da Lieden'de basılmıştır.

²⁴ Dikkatle inceleme sad.

gözyaşları içinde namaz kılmaya başlarlar. Bir müddet sonra ev sahibine gözlediğini hissettirir bir tarzda ibadetini gizlemek isteyen hakiki zahidler gibi hazırlanan yatağa yatarak uyurlardı. İbadeti hafife alanlara ibadet ile meşguliyetin aptallık olduğunu söyleyen dailer ahireti inkâr edenlere karşı da aynı inancı ortaya koyuyorlardı. Bunlar kendi imamlarına bağlamak istedikleri kişilere karşı her türlü fedakârlığı seçerler hatta Yahudi, Hristiyan ve Mecusilere karşı da bu dinleri tasvip ederlerdi. Bunlar daha çok usul ilmi ve teoriden mahrum olan avam insanlar üzerinde etkili olurlardı. Aynı zamanda Arap olmayanları Araplara tercih eden ve Arapları sevmeyen Şuûbîler de bunlarla kolaylıkla anlaşılırdı. Kendilerine alıştırmayı başardıkları kişileri alıştıktan sonra şüphelendirmeye başlarlar ve şüphelendirdikleri durumlara dair hiçbir açıklama yapmayıp, erteleyerek bağılıları bekletirlerdi ki bu bekleme süresinde dailerin, bağılıların üzerine daha çok dikkatlerini verdikleri zamandı.

Bu bekleme süresinde meydana gelen şüphelere karşı hararetlerini boşa çıkaran bağılıları terk ederler ve hararetlerini koruyanlara bir zaman belirleyerek vaat edilen açıklamaya büyük bir kıymet kazandırmak amacıyla tövbe, oruç ve namaz ile hazırlanmayı tavsiye ederlerdi. Bundan sonra tedlîs (kandırma sad.) dönemi gelirdi.

Bu dönemde dai, bağılılara belirlemiş olduğu zaman gelince şeriatın zâhir hükümlerinin azap olup, rAhmedin bâtın hükümlerde olduğunu söyleyerek bu hususta "فضرب بينهم بسورله باب باطنه فيه الرحمة وظاهره من قبل العذاب" (Hadid 57/13)²⁵ ayet-i kerimesinden faydalanmak isterdi.

²⁵ Kıyamet gününde müminlerle münafıkların halini tasvir eden bu ayet-i kerimenin tamamı aşağıdadır: "يوم يقول المنافقات للذين آمنوا انظرونا نقتبس من نوركم قبل ارجعواوراءكم فالتسم نورا فاطنه فيه الرحمت" "Münafık erkekler ve münafık kadınlar müminlere o gün şöyle söylerler, bizi bekleyiniz! (veya bize bakınız!..) ki sizin nurunuzdan alalım ve istifade edelim! Onlara şöyle söylendi: Arkanızı dönünüz! Dönünüz de kendiniz nur arayınız. Bu sırada müminler ile münafıklar arasında cennet ile cehennemi birbirlerinden ayıran ve cennet ehlinin cennete girmesi için özel bir kapısı bulunan bir sur gerildi ki bu surun müminleri kapsayan iç yüzünde Ahmed, münafıkların kaldığı dış yüzünde azap vardır.

Kendisine tamamıyla bağlamış olduğu bağlıları bu bâtın hükümleri hakkındaki açıklamalarına cevap vermeden bırakacağı sırları saklamaya koruyacağına dair kendisine ahd ve misak teklif eder ve Cenab-ı Hakın da bu sırları saklamayı enbiya-ı kirama kendilerinden ahd ve misak aldıktan sonra verildiğini söyleyerek: " واذا اخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح وإبراهيم وموسى وعيسى ابن مریم واخذنا منهم ميثاقاً غليظاً *Hatırla o zamanı ki biz, özellikle senden, Nuh, İbrahim, Musa ve Meryem oğlu İsa'dan ve bütün peygamberlerden risaleti tebliğ ve hak dine davet hususunda ahd ve misak aldık.* (Ahzap 33/7) ayeti kerimesini okuyorlardı.

Kendisine verilecek sırları koruyacağına dair eşini boşaması, cariye ve kölelerini azletmesi, mallarının vakfa kalması suretiyle yemin teklifi karşısında kalmış olan bağlılardan, bu yemine cesaret edemeyenler yine terk edilirdi.

Bu ağır yemini yapanlara da bir defada sırları açıklamayarak, zâhirlerin teviliyle parça parça zâhirleri kaldırmaya doğru hareket ettiriyorlar ve sonunda tamamıyla İslam elbisesinden soyulmuş olan bağlılar çıkarma ve kabul değiştirme mertebesine erişmiş olurdu.

İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist'* inde (s. 189) görüldüğü gibi Belağat-ı Seb'a (yedi bildiri sad.) vardı ki birincisi avama özel olan *Kitâbü'l-Belâğî'l Evvel* idi. İkincisi avam mertebesinden biraz yükselmiş olanlara özel olan *Kitâbü'l-Belâğî's Sâni* idi. Üçüncüsü mezheplerine giren bir senelik bağlılara özel olan *Kitâbü'l-Belâğî's Sâlis* idi.

Mezheplerine katılan iki senelik bağlılar ile üç ve dört senelik bağlılara özel olan *Kitâbü'l-Belâğî'r-Râbi'*, *Kitâbü'l-Belâğî'l-Hâmis* ve *Kitâbü'l-Belâğî's-Sâdis*'leri vardı. Yedincisi *es-Siyâsetü ve'l Belâğü'l-Ekîd* ve *en-Nâmusu'l-A'zam* denilen *el-Belâğü's-Sâbi*'leri idi ki bu Bâtınlığın sonuna erişen keşf-i ekber sahiplerine özel idi. (Bu mertebeye erişenler yaratılmış âlemi inkâr ederek Dehriyyun ile birleşirler ve Vâcibu'l-Vücûd'u ispat eden filozoflara muhalif kalırlar. Allah ismi şerifiyle alay ederek bu ismi ceklili ayaklarının altına yazarak çiğnerler... *Minhâcü's-Sünne* c. II, s. 101)

Hasan Sabbah'ın Yeni Daveti

Fâtımîlerin sekizincileri olan Müstansır zamanına kadar devam eden Bâtınîlik davetinin, Hasan Sabbah'ın idaresi altında bir başka görünüm arz ettiğini görüyoruz.

Makalemizin başında Şehristânî'den aktardığımız veciz ifadede görüldüğü gibi her zamanda ve her mekânda başka bir renk ve kisveye giren Bâtınîlik, Hasan Sabbah zamanında eski hareket yöntemini değiştirdi.

Huruf ilmi, Nücum ilmi ve diğer ilimler gibi delile dayanmayan yöntemlerle maddî dünya ve ruhlar arasında bir karşılık ve denge arayan güya bu denge ve karşılıklılığı bilen bir imam bulunduğunu iddia eden dailerin yerine elleri hançerli insanlar geçti.²⁶ “Fâtımîler ve Hasan Sabbah” adındaki makalemizde söylediğimiz gibi kalelerde korunarak etrafa göndermiş olduğu fedailer aracılığıyla çevresini dehşet içinde bırakmış olan Hasan Sabbah aktif, düzenli ve kendisinin emirlerine güdümlü fedakâr bir örgüt meydana getirdi ki bu örgütün ruhu insanların aklına hâkim olmaktan ibaretti. Davetçiler, arkadaşlar ve fedailer diye üç sınıfa ayırmış olduğu bu örgütte Hasan Sabbah, irade kuvvetini terbiyeye önem vererek, bunların her verdiği emri yerine getirmelerini hedeflemişse de bu kuvvetli iradelere kendisi hâkim olduğundan, aynı zamanda bu örgüte girenler en zayıf irade sahipleri idi.

Hendese, hesap gibi ispatlı ilimleri ve nücum, sihir vesaire gibi delilsiz ilimleri bildiği rivayet edilen Hasan Sabbah'ın aynı zamanda büyük bir ruh bilimci olduğunda şüphe yoktur. Alamut'u elde ettikten sonra fedaileri aracılığıyla hükümdarların, vezirlerin hayatlarını tehdit etmeye başlayan Hasan Sabbah kendisine bağlamış olduğu kişileri ilimleri incelemeyi ve kendi mesleklerine dair yazılmış olan kitapları okumayı yasaklıyordu. Bunların ilahiyat konusunda: “İlahımız, ilah Muhammed (as)'dir.” sözünden fazla söz

²⁶ *Minhacü's-Sünne*, c. II, s. 134) burada *احدث* kelimesi bu kitabın basımında yanlış olarak *اخذت* şeklinde yazılmış ve bu yanlışlığın farkına varmış olan basımcı buraya yazmış olduğu notta düzeltmeyi başaramamış, gerçekten tamamen uzaklaşmıştır.

söylemeye yetkileri yoktu. Bunlar yalnız zamanın imamına kayıtsız şartsız teslim olur ve öğretilere boyun eğerlerdi. Kendisi de Bâtınlığın en temel amacı olan yalnız imamet meselesiyle uğraşıyordu. Hasan Sabbah'ın bu hususta dört bölüme ayırmış olduğu savunması aşağıdadır:

Birinci Bölüm: Tanrısal bilgide bir öğreticinin öğretimine ihtiyaç hissetmeyip yalnız akıl ve teorinin yeterli olması veya bu hususta akıl ve teorinin yeterli olmayıp doğru bir öğreticinin öğretimine ihtiyaç duyması vardır.

Eğer bir kişi tanrısal bilgiye, akıl ve teorinin yeterli geldiğini kabul ederse kendisinden başka bir kişinin akıl ve teorisine muhalefet etmesi caiz değildir. Çünkü muhalefet çözümlenecek olursa diğer bir kişinin görüşünün doğru olmadığı anlamına sürükler ki bu da doğru olduğunu iddia ettiği kendi görüşüne, muhalifinin ihtiyacı olduğunu ve bundan dolayı öğretime ihtiyaç duyduğunu ifade eder... Hâlbuki insanlar daima birbirlerinin fikirlerine karşı muhalefet etmekten geri durmadıklarından, öğrenim sabit olmuş ve bu suretle de öğrenime ihtiyaç duymayarak tanrısal bilgide akıl ve kıyasın bağımsızlığını iddia edenler, parçalanmış olur.

İkinci Bölüm: Öğrenime ihtiyaç sabit olduktan sonra bu hususta her öğreticinin genellikle öğretime yetkili olduğunun kabul edilmesi veya yalnız gerçek öğreticinin yetkisinin kabul edilmesi vardır. Herhangi bir öğreticiyi genellikle kabul edenlerin, düşmanlarının öğreticilerine hiçbir itirazda bulunmamaları gerekir. Çünkü itiraz ve muhalefette bulunacak olurlarsa herhangi bir öğreticinin öğretme yetkisini değil, yalnız gerçek öğreticinin yetkisini teslim etmiş olurlar. Hâlbuki insanlar arasında birbirlerinin öğreticileri hakkında itiraz ve muhalefetler meydana geldiğinden herhangi bir öğreticinin öğretime yetkili olduğunu değil, bu hususta yalnız gerçek öğreticinin yetkisini teslim etmiş olmaktadırlar ki bu bölüm ile de Ashab-ı Hadis parçalanmış olur. (Bâtıniler, genellikle Şiiler Ehl-i Bey'ten olmayanları sadık ad detmediklerinden sahabe-i kiramın öğretme yetkisini kabul etmezler. Bundan dolayı bu bölüm sahabe-i kiram'ın tümünden hadis rivayet eden ve onların öğretim yetkilerini kabul eden Ehli Hadis'e yönelik olmuş olur.

Üçüncü Bölüm: Gerçek öğreticiye ihtiyaç sabit olduktan sonra önce o gerçek öğreticinin kim olduğunu bilmek ve sonra kendisini bularak ondan öğrenimde bulunmak gerekir. Bu hususta şahsı belirlemek ve gerçekliği anlamayacak olursa ikinci bölümde reddettiğimiz genellikle herhangi bir öğreticinin öğretimi kabul edilmiş olur. Mademki gerçek öğreticinin şahsını belirlemek, gerçekliğini anlamak ve kendisinden bizzat öğrenimde bulunmak gerekmektedir. O halde bu üçüncü bölümde Şia parçalanmış olur. (Şii'lere göre zamanın imamı gaiptir. Bunlara göre on birinci imam olan Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed el-Mehdî, babasının vefatında sonra iki, üç veya beş yaşında iken bir serdaba²⁷ girip gaybete girmiştir. Hâlbuki Muhammed b. Cerir et-Taberî, Abdalbaki b. Kânî' ve diğer nesep ilmi uzmanları Hasan Askerî'nin çocuğu olmadan vefat etmiş olduğunu söylemektedirler. *Minhâcü's-Sünne*, c. I, s. 30)

Dördüncü Bölüm: Şahsı bilinen ve sıdkı açık olan, sadık öğreticiden öğrenim ihtiyacını kabul edenlerin hak sahipleri ve bunların karşısında bulunanların batıl ehli oldukları sabit olunca hak sahiplerinin reisi Reisü'l-Muhakkîn ve batıl ehlinin reisleri Ruesâi'l-Mubtilîn olmuş olurlar. Bize öncelikle bu öğrenim ihtiyacını, Re'sü'l-Muhakkîn'e olan ihtiyacımızı toptan bildirmiş ve sonra ona muhtaçlığımızı bize ayrıntılı açıklamıştır. Yani önce ihtiyacım olan imam bilinmiş ikinci olarak imam bize potansiyel ihtiyacı açıklamıştır. Nitekim eşyanın varlığının uygunluğu, bize Vacibü'l-Vücûd'u toptan bildirmiş ve bundan sonra Vacibü'l-Vücûd ile potansiyel uygunluk bilinmiştir.

Hasan Sabbah, masum imam ve sadık öğretici olduğunu iddia ettiği Müstansır lehinde bunlardan başka birtakım bölümler yazmıştı ki Abbasile-

²⁷ Yer altında olan serin ve soğuk oda, bodrum. Böyle yerler ekseriyetle sıcak bölgelerde, gündüzleri sıcaktan korunmak için yapılırdı. Anadolu'nun bazı yerlerinde buna "zir-i zemin" denilir. (sad.)

rin aleyhinde ve içerik itibariyle yukarıdaki bölümleri pekiştirir mahiyette-
dir.²⁸

²⁸ İmam Gazali gerek *Kitâbü'l-Müstazhiriyye*'sinde gerek *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*'inde bu bölümleri reddederek çürütmüştür.

